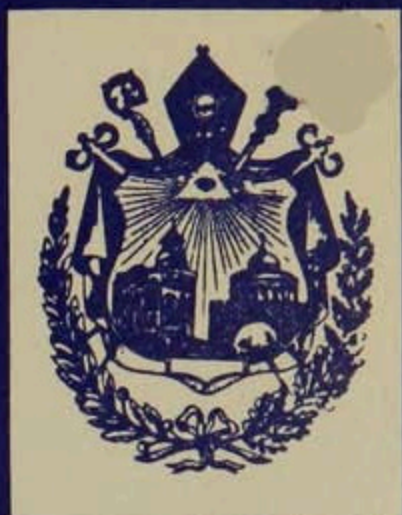

საქილ

1967

ՄԻՈՆ

ԽԱ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

«ميون» مجلة أرمنية شهرية، دينية، أدبية، ثقافية.

"SION" ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1967

Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր

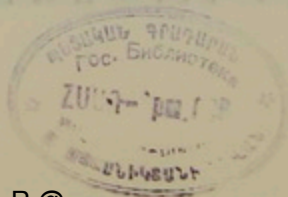
Թիւ 11 - 12

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Տ Ա Ր Ե Փ Ա Կ

Ուրախութեամբ եւ չէն յոյսերով ողջունուած 1967-ը արդէն կը հեռանայ յամրաքայլ, իր մութնուլոյսը անջնջելիօրէն դրոշմած մեր կեանքին ու գործունէութեան վրայ: Եւ եթէ «ամէն մեկնում մեռնիլ է քիչ մը», ապա ուրեմն Նոր Տարին կը դիմաւորենք հրճուանքի բայց նաեւ տխրութեան խառն հոգեվիճակով: Կը նայինք մեկնողին հետքերուն, եւ կ'ափսոսանք այն ծրագիրներուն ու խոստումներուն եւ երազներուն համար՝ որոնք մեծ մասամբ մնացին թուղթին վրայ, զուրկ՝ կեանքի լոյսէն: Այլ գոտեպնդուած այն քիչով զոր բախտը մեզի վիճակեց իրադործել, կը դիմաւորենք գեղեցիկ անձանօթը՝ 1968-ը:

Հազիւ Զատիկի ուխտաւորները մեկնած, երբ տակաւին վանք ու Մխարանութիւն չէին թօթափած տօնական օրերու յոգնութիւնը, Յունիսի սկիզբը կը պայթէր Վեցօրեայ Պատերազմը՝ որ իր անակնկալ ըլլալու հանգամանքով իսկ առժամապէս կը յեղաշրջէր մեր ծրագրերը: Որովհետեւ մանաւանդ հիմա, վերանորոգումի շրջանէ մը ետք, Ս. Յակոբեանց վանք ու Մխարանութիւն անհրաժեշտութիւնը ունէին խաղաղութեան՝ ամբողջապէս լծուիլ կարենալու համար իրենց եկեղեցական ու մշակութային գործունէութեան: Այս Հաստատութիւնը, Սիոնի բարձունքին, դարաւոր իր կեանքին ամբողջ տեւողութեան, բարիի

կարճ տարիներուն եւ չարի երեւութապէս անհատնում չըջաննե-
րուն՝ ունեցած է իրագործելի մէկ ու միակ խոհալ. այն է տարա-
ծումն ու տեւականացումը խաղաղութեան՝ ամէնուն քով, ամէ-
նուն միջոցաւ, ամէնուն համար: Այս պատճառաւ ան ոչ մէկ խր-
տիր դրաւ իր բարեկամութեան ու սիրոյն մէջ, դաւանական, ցե-
ղային կամ հատուածական աշխարհի ըմբռնումներ՝ զեր չունե-
ցան իր ընդհանուր ուղղութեան մէջ, որովհետեւ նման խտրակա-
նութիւն մը, նոյնի՛սկ զանազան պարագաներու եւ պայմաններու
տակ ենթադրարար չա՛հաւոր՝ հակառումը պիտի ըլլար իր սկըղ-
բունքներուն եւ քրիստոնէական հաւատամքին:

Հեռու այն ժողովուրդէն՝ որուն զաւակներուն կողմէ հիմ-
նրւած է ինք, եւ իր գոյատեւումը պարտող անոնց՝ որոնք նոյն
այդ ժողովուրդին ծոցէն ելած սպասաւորներն են այս Հաստա-
տութեան, Արրոյց Յակոբեանց Վանքը դարձած է ամենէն կարե-
ւոր գանձարաններէն մին Հայ Մշակոյթին՝ իրրեւ ա՛յն վայրը,
ուր կեդրոնացած է մէկ մեծ մասը մեր ձեռագիրներուն, Հայ Ար-
ւեստի անդնահատելի նմուշներուն՝ եկեղեցական սքանչելի եւ
անստղիւտ սպաններէն մինչեւ ռոսլինեան թարմ մանրանկարներն
ու պատերուն թառած նրբարուեստ խաչքարերը: Հո՛ւս է որ բն-
գօրինակուած են ու պահուած մի քանին մեր հին գաղութեան
ամենէն բարձրաթէք ու կարեւոր ձեռագիրներուն. Խիղանցիկնե-
րէն մին այստե՛ղ մանրանկարած է իր գեղեցիկ գործերէն ոմանք
եւ հո՛ւս, խոնաւ ու մութ այս խուցերուն մէջ է որ անհուն գուր-
գուրանքով պահուած են Հայկական տպագրութեան անդրանիկ
պտուղները՝ Մեղապարտի «Տաղարան»էն մինչեւ Երեւանցիի
Աստուածաշունչն ու Մարդուանցիի հոյակապ փայտափորագրու-
թիւնները:

Բայց երեսուցէմի Հայ Պատրիարքութիւնը լուի պահակի
ու պահապանի դեր մը չէ վերապահած ինքզինքին. այլ, իրրեւ
Հայ կեանքին հաղորդ ու անոր ճակատագրով ուղղակիօրէն մտա-
հոգ՝ մանաւանդ վերջին հարիւր տարիներուն իր նիւթական թէ
լմացական ուժերուն մեծ մասը յատկացուցած է այդ կեանքին
բարւոքման: Ծնորհիւ լուսահայկաց Պատրիարքներու, 1833-էն ի
վեր կը գործէ Տպարանը, ապահովապէս առաջինը այս երկրին
մէջ. իր պաշտօնաթերթը երկար կեանք մը ունի արդէն իր ետին.
Ժառանգաւորաց Վարժարանն ու Ընծայարանը, որուն բովէն ան-
ցած են Հայաստանեայց Եկեղեցիի մեծագոյն դէմքերէն ոմանք,
1968-ին կը լրացնէ իր 125 տարին: Այս ամէնը իրագործուած են
անհատնում զոհողութիւններով եւ կամքի ու մկանի անխնայ
պրկումով: Այդ զոհողութիւններուն մէջ մեծ տեղ է բռնած նիւ-
թականը, յաճախ ճարուած՝ անասելի դժուարութիւններով: Այս
Հաստատութիւնը, վերջին մի քանի տարիներու ընթացքին հազիւ
վերադառած իր տնտեսական հաւասարակշռութիւնը, Յունիսեան
պատերազմին պատճառաւ անգամ մը եւս կը մատնուի անձուկ
կացութեան մը՝ որ տակաւին կը շարունակուի, աւելի քան եօթ
ամիսներ ետք իսկ: Միւս կողմէ՝ քսան տարիներ զինուորական
զբաւման ենթակայ ըլլալէ եւ իրրեւ պատերազմական դիրք գոր-
ծածուելէ ետք՝ Յունիսին Պատրիարքութեան յանձնուեցաւ
Սիոնի լեռան վրայ գտնուող մեր զարաւոր վանքը՝ Սուրբ Փրկիչ,

իր եկեղեցիով եւ կից գտնուող աւելցւին գերեզմանատունով: Քսան տարիներու լքուածութեան, ինչպէս նաեւ մարդոց եւ ժամանակի գործած աւերին իրր հետեւանք՝ Ս. Փրկչի վանքէն եւ գեղեցիկ եկեղեցիէն միայն կիսախարխուլ պատեր կը մնան, երջանկայիշատակ պատրիարքներու տապալած եւ կործանած շիրիմներով ու անարգել անձաժառերով եւ խոտերով: Մեր ամենէն նուիրական սրբատեղիներէն մին համարուող այս վանքին եւ եկեղեցիին նորոգութիւնը մեծագումար ծախսի պատճառ մըն է ճիշդ այն պահուն՝ երբ Ս. Յակոբեանց Մայրավանքին պիտոճէն անկարելի ձգտումներու ենթարկուած է:

Եւ այս բոլորին հետ ու անոնցմէ վեր՝ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը էր եւ է համայն Հայութեան հաւատքի ամենէն կարեւոր կեդրոններէն մին, որո՞ւն կը ձգտին, անյիշատակ օրերէ ի վեր, քրիստոնէական ֆերմեռանդութեամբ բոցավառ սիրտերը Հայերուն: Կրակին մէջէն եւ յաղթահարելով խոչընդոտ ու դժուարութիւն, խաղաղութեան թէ տագնապի օրերուն՝ զէպի Հայ Երուսաղէմ գիմած են անոնք, աննկուն ուխտաւորները, ծնրաղբելու Սուրբ Գլխաղբին եւ մահկանացուի իրենց աչքերով տեսնելու քրիստոսակոխ սրբավայրերը:

✱

Հակառակ իր աւարտին հասնող տարուան ընթացքին պատահած վերիվայրումներուն, Վանքի առօրեայ կեանքը շարունակուեցաւ որքան կարելի էր բնականոն պայմաններու տակ:

Նախ եւ ամենէն առաջ՝ անխափան շարունակուեցաւ նորոգութեան աշխատանքը Սուրբ Յարութեան Տաճարի հայկական սրբավայրերուն մէջ, հակառակ յարուշուած զանազան խոչընդոտներու: Բազմիցս շեշտուած է այս էջերէն կարեւորութիւնն ու նշանակութիւնը կատարուող նորոգութիւններուն եւ Հայ Պատրիարքութեան իրաւատէրի բացառիկ հանգամանքին՝ սրբավայրերէն ներս: Այս իրաւասութեան եւ գիրքին իսկ պատճառաւ՝ Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութիւնը պէտք էր ամիթական հետաքրքրութեան առարկան ըլլար ինչպէս Պատրիարքութեան ու Միաբանութեան՝ Նոյնպէս եւ աշխարհի չորս անկիւններուն սրբուրւած Հայերուն: Յիշեցինք արդէն որ այս Հաստատութիւնը եւ Սուրբ Երկրի մեր վանքերն ու եկեղեցիները կառուցուած են ու պայծառ մնացած շնորհիւ ուխտի եկող նուիրաբերող Հայ թագաւորներու, իշխաններու եւ ջերմեռանդ հաւատացեալներու: Նոյն այդ գեղեցիկ աւանդութեամբ ալ, Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան նիւթապէս օժանդակելու Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսի եւ Ն. Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշէ Պատրիարք Ս. Հօր կոչերուն պատասխանեց Հայ Ժողովուրդը լիաձեռն նուիրատուութիւններով, որո՞վ կարելի եղաւ ձեռնարկել նորոգութեան աշխատանքներուն՝ իրաւակից երկու համայնքներու կողմէն: Ծուռով առիթ կ'ունենանք այս պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակելու ամփոփ տեղեկագիր մը անցնող տարուան ընթացքին կատարուած նորոգութիւններուն մասին. նորոգութիւններ՝ որոնք միայն կարճ պահ մը կասեցան Յունիսեան Պատերազմին պատճառաւ, եւ որոնք ներկայիս կը շարունակուին մեծ եռանդով:

Անչափ հրճուանքի օրեր ապրեցանք տարւոյն սկիզբը, վերադարձովը այն ձեռագիրներուն՝ որոնք այժմ ապահով կը պահուին Գանձատան մէջ։ Զեռագիրներու այս հարցը անգամի մը համար եւս փաստեց թէ Ս. Յակոբեանց Պատրիարքութիւն եւ Վանք հարուածելու իրենց կիրքին մէջ Հայ մամուլ եւ Հայ մարդիկ ինչ միջոցներու պիտի գիտէին, այս պարագային իրենց զրպարաութեանց գէնքը հիմնելով կամաւոր կերպով սխալ մեկնարանուած միակ հեռագրի մը բառերուն վրայ...

Ուրախութեան մեծ առիթ մը եղաւ՝ Թուրքիայէն քանի մը ամիս առաջ ժամանումը 20 Ժառանգաւորներու եւ 6 միարաններու, որոնք նոր աւիչ եւ խանդ ներարկեցին Ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ճեմարանին։ Ս. Աթոռի Տաճարին եւ սրբատեղիներու հնադարեան կամարներուն տակ այժմ աւելի բարձր ու տեւիլ գեղեցիկ կը հնչէ Հայ շարականը, հիացում ու զարմանք պատճառելով օտար ունկնդիրներու, եւ հոգեկան գոհունակութիւն՝ մեզի բոլորիս։ Մեր Դպրեւանքը կ'ապրի վերածաղկման նոր շրջան մը՝ իր հիմնադրութեան 125-ամեակի մօտեցող այս օրերուն։ Երկու ամիսէ ի վեր հո'ն եւս սկսած են նորոգութիւնները, որոնք շուտով կը վերջանան։ Նոյնպէս նորոգութեան մէջ է Միարաններու Թաղը։

Դարձեալ անցնող տարուան ընթացքին, Ս. Աթոռի Տպարանին հին մասը ենթարկուեցաւ հիմնական եւ ամբողջական նորոգութեան, կատարուեցան բարեփոխումներ եւ այժմ տպագրական ու կազմական աշխատանքները կ'ընթանան աւելի արդիւնատուր ճամբով մը։ Սրբոց Յակոբեանց Տպարանը մեծ զեր կատարած է անցեալին եւ կը կատարէ ներկայիս՝ իրրեւ գլխաւոր հայթայթիչ կրօնական-եկեղեցական գիրքերու։ Բաց աստի, հոն կը տպուին մեր մատենագիրներու կարեւոր երկերը եւ կը ծրագրուի, առօրեայ աշխատանքներու կողքին՝ սկսիլ Գրական Մատենաշար մը՝ որ պիտի ընդգրկէ Արեւմտահայ Արդի Գրականութեան գլխաւոր ստեղծագործութիւնները։

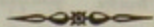
«ՍԻՈՆ» արդէն լրացուցած է իր քառասուն տարին, եւ աւելի քան երեք ինքդինք երիտասարդ ու եռանդուն կը զգայ։ 1967-ի ընթացքին, երբ երկամսեայի վերածուեցաւ, իր էջերուն մէջ լոյս տեսան կարգ մը կարեւոր երկասիրութիւններ, ինչպէս Թէոդիկի բազմաշխատ ցուցակագրութիւնը 1915-ի Եղեռնին զոհ գացած Հայ հոգեւորականութեան, Սարգիս Դպիրի Կ. Պոլսոյ տեղագրութիւնը եւ Սանտալճեան Վարդապետի հետաքրքրական ու նորութիւններով հարուստ Հայոց պատմութիւնը։ Յառաջիկայ տարեշրջանին եւս «ՍԻՈՆ»-ի խմբագրութիւնը ճիգ պիտի ընէ աւելի արժէքաւոր ու շահագրգռական նիւթերով ճոխացնելու երուսդէմի Հայ Պատրիարքութեան պաշտօնաթերթը։

Որեւէ ասենէ աւելի հիմա՛, նոր Տարիի սեմին, կը յուսանք խաղաղութեան եւ ամենէն լաւատես տրամադրութեամբ կը պատրաստուինք գիմաւորել զալիք օրերը, որովհետեւ լաւատեսութեամբ եւ բարիքին սնմեւ յոյսով ապրած է այս Հաստատութիւնը երկար դարեր ու կը շարունակէ ապրիլ՝ հակառակ երեւութական եւ ժամանակաւոր դժուարութիւններու։

Ա. Գ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՀԱԼԱԹԱՆՔԸ

«Երանի անոց որ հալածուած են արդարաւրեան համար, վասնզի երկնքի քաղաւորութիւնը անոցն է:

Երանի է ձեզի, երբ կը նախատնն ձեզ ու կը հալածեն, եւ սուտ տեղը ամէն կերպ գէշ խօսքեր կը խօսին ձեր վրայ ինծի համար:

Յնծացէք եւ ուրախ եղէք, վասնզի ձեր վարձքը շատ է երկինքի մէջ՝ քանզի այս կերպով հալածեցին ձեզմէ առաջ եղած մարգարէները»

(Մատթէոս, Ե. 10-12):

Քրիստոսի պատգամած Երանիներուն այս վերջինը որ յուզական նկարագիր մը ունի, ցոյց կու տայ անոր ուղղամտութիւնը՝ իր վարդապետութեան հետ առնչութիւն ունեցող հարցերու նկատմամբ: Ան սկիզբէն կը մատնանչէ այն հետեւանքները զորս իր հետեւորդները պիտի դիմադրաւեն իրենց կեանքին մէջ: Պարկեշտութիւնը որ եղած է մեծ վարդապետին դերագոյն յատկութիւններէն մին, բացայայտօրէն ընդգծած է սա ճշմարտութիւնը՝ թէ ինք եկած է ո՛չ թէ կեանքը դիւրացնելու, այլ մարդիկը մեծութեան առաջնորդելու համար:

Քրիստոսի արդարամտութիւնը վստահութիւն ներշնչած է աշակերտներուն, որոնք երբեք անորոշ վիճակի մէջ չեն գրացած իրենք զիրենք, ընդհակառակը, դիտակցած են թէ քրիստոնեայ դառնալով նոր գոսակարգ մը պիտի կազմեն ընկերութեան մէջ: Ընկերակցութիւն մը՝ որուն հիմերը խարսխուած են ընկերային ու բարոյական նոր սկզբունքներու վրայ, նոր տեսութիւններով ու ժկացած ընկերային գոսակարգ

մը՝ որ իր յաջողութիւնը իր իսկ արիւնով պիտի արձանագրէր աշխարհի պատմութեան մէջ:

*

Յիսուսի կեանքին մէջ նշանակելի երեւոյթ եղած է անոր հալածուիլը՝ սիրոյ եւ խաղաղութեան խօսքեր քարոզելուն պատճառաւ: Վերջին ընթրիքէն անմիջապէս ետք, ան հալածանքի ենթարկուեցաւ երբ իրենիներուն խաղաղութիւն տալով կը պատրաստուէր բաժնուիլ անոնցմէ: Նոյն հակատագիրը ունեցան նաեւ իր աշակերտները եւ քրիստոնէական նոր վարդապետութիւնը ընդունող անձերը:

Հետաքրքրական է դիտնալ թէ ինչո՞ւ Հրեաներն ու Հռոմէացիները հալածեցին սիրոյ եւ խաղաղութեան քարոզիչն ու նորադարձ քրիստոնեաները:

Առաքելական շրջանի քրիստոնէական պատմութեան ուսումնասիրութիւնը ի յայտ կը բերէ հետեւեալ պատճառները.

ա. — Քրիստոնեաներու մասին շրջան ընդ զրոյցներ եւ գրապարտութիւններ:

Քրիստոնեաներ կը դատապարտուէին իրրեւ մարդակերներ: Վերջին ընթրիքի Քրիստոսի խօսքը թէ «Այս է մարմինս» եւ «Ասիկա է իմ արիւնս Նոր Ուխտի» վերածուեցաւ այնպիսի պատմութեան մը՝ որպէս թէ քրիստոնեաներ իրենց մանչ զաւակները կը զոհեն եւ միսը կ'ուտեն:

Ամբաստանողներ խեղաթիւրեցին նաեւ քրիստոնեաներու Սիրոյ ձաշի (Ակարէ) իմաստը, դայն նկատելով սեռային խրախճանք, եւայլն:

բ.— Սակայն Հալածանքի դիտարկող պատճառը քաղաքական քննարկ կը կրէր:

Հռոմէական Կայսրութեան քաղաքացիներու հաւատքն ու մտածողութիւնը կաղապարելու գաղափարը՝ որ նախ կը ստիպէր Roma չաստուածուհիին պաշտամունքը, ապա, յիշեալ աստուածութեան մարմնացումը Կայսեր անձին մէջ՝ Կեսարի պաշտամունքը իրրեւ Տիրոջ, երբեք չգործադրուեցաւ քրիստոնեաներու կողմէ, որոնք Քրիստոսը կ'ընդունէին իրենց միակ Տէր:

Կեսարի պարտադիր պաշտամունքը օտարերկրացիներու եւ Հռոմէացիներու քաղաքացիական հաւատարմութիւնը ցուցաբերելու կոչուած էր: Այդ փորձաքարը պատճառ դարձաւ որ քրիստոնեաները, անօրէններ՝ յաշս պետութեան, հարիւր հազարներով մեռնին, ի նշան Յիսուս Քրիստոսի հանդէպ ունեցած հաւատարմութեան:

Սակայն Քրիստոնէութիւնը Հալածուելով տարածուեցաւ ի սփիւռս աշխարհի, եւ դարձաւ մարդկութեան մեծագոյն կրօնը:

*

Մարդկային կեանքի մէջ դիտուած է որ յառաջդիմութիւնը ձեռք կը բերուի Հալածանքի ճամբով: Մարդկային քաղաքակրթութեան ռահվիրայ մտածողներ, գիտնականներ, օրէնսդիրներ, կրօնքի հիմնադիրներ Հալածուած են իրենց շրջապատէն: Սոյն իրողութիւնը որքան ճիշդ է անհատի մը պարագային, նոյնքան եւ աւելի ճշմար

իտ է ստեղծագործ ազդի մը համար:

Արդարութիւն հետապնդող, ճշմարտութիւն փնտռող անձը տեսալէս հալածանքի կ'ենթարկուի: Ժողովուրդը ընդհանրապէս հակառակ է փոփոխութեան գաղափարին. ան կարծէք դէմ է յառաջդիմութեան: Կարելի չէ հողերանօրէն վերլուծել այս պարագան, սակայն ան մնացած է կեանքի ստեղծուածը:

Արդարութիւն որոնող ենթական, որ կատարեալ անհատականութիւն եւ նկարագիր ունի, կ'արհամարհէ ամէն տեսակի Հալածանք եւ յամառ կերպով կը ճգնի իր նպատակը բերել քաղաքակրթութեան զարգացումին: Մարդկային, կամայական խոչընդոտներ արգելք չեն իրեն, որովհետեւ ան համոզուած է որ հետագային հասարակութիւնը պիտի վայելէ իր նոր տեսութեանց ու ստեղծագործութիւններուն պատուները:

Արդարութեան համար հալածուած անհատը Մեծ անձ մըն է: Ան իր անձնական շահէն աւելի նկատի ունի ընկերութեան շահը: Ան ինքզինք զոհած է նպատակի մը՝ որուն իրադրոճումը մեծագոյն երջանկութիւնը կը պատճառէ իրեն:

Մարդարէներու, սուրբերու, գիտնականներու կեանքի պատմութիւններուն մէջ կը հանդիպինք բազում օրինակներու, ուր անոնք քաջարար կուտած են ամէն տեսակ ամբաստանութիւններու եւ հալածանքներու դէմ եւ պինդ կառած իրենց կեանքի նպատակին:

*

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մեծագոյն վիճակէն էր Պողիկարպոս: Երբ ան մուրհնաձեւ ամբոխին կողմէ Հռոմէացի դատաւորին առջեւ հանուեցաւ, վերջինը պատեհութիւն առաւ իրեն ընտրութիւն մը կատարելու. երկրպագել Կեսարի արձանին եւ ստոյգ մահէ ազատիլ, կամ մեռնիլ՝ խաւրովի վրայ այրուելով: Իմաստալից է Զմիւռնիոյ ծերունի եպիսկոպոսին խիզախ պատասխանը որ պատճառ եղաւ իր մահ-

ւան. «Ութսունվեց տարիներ ծառայած եմ Քրիստոսի եւ ան երբեք սխալ բան մը չէ բրած ինծի. ինչպէ՞ս կրնամ թշնամանալ թաղաւորին հետ՝ որ փրկած է զիս»:

Ներկայիս, քրիստոնեան չի հալածուիր իր հաւատքին համար. ան Քրիստոսի հանդէպ ունեցած իր հաւատարմութեան համար ո՛չ առիւծներու գուրը կը նետուի եւ ո՛չ ալ կ'այրի խաչափայտերու վրայ: Բայց, առաւել վտանգաւոր ու ահաւոր հալածանքի մը ենթակայ է Քսաներորդ դարու քրիստոնեան եւ մանաւանդ Հայ Քրիստոնեան. վտանգ՝ զոր կարելի է կոչել բարոյաբնկերային հալածանք:

Հայրենիքէն հեռու, օտար ափերու վրայ Հայ քրիստոնեան ենթակայ է իր սպրած միջավայրին բարոյական, բնկերային ու կրթական ազդեցութեանց: Ոչ-հայեցի բարքեր ու սովորութիւններ կը հալածեն մեզ եւ կը ստիպեն մեզի խունկ ծխել եւ զոհ մատուցանել կեսարներու դիւրաքանդ արձաններու առջեւ: Կը հրաւիրեն մեզ հեշտանալ բազոսական խրախճանքներով:

Եթէ չունինք կեանքի սկզբունք եւ նպատակ, եթէ պարպուած ենք հայրենասրբական զգացումներէ, եթէ այլեւս կ'ամչնանք

մեր պապենական սուրբ հաւատքէն, զիւրութեամբ պիտի կորսուինք՝ ինչպէս ժամանակի բարոյապէս քայքայուած միահեծան տէրութիւնները:

Պատմութեան մէջ մեր գոյատեւումը կը պահանջէ որ տիւ եւ գիշեր արթուն հսկենք մեր տոհմիկ անանդութիւններուն եւ սովորութիւններուն անաղարտ պահպանումին:

Բարոյական մաքուր սկզբունքներու կիրարկումով եւ դաստիարակութեամբ պատրաստ ըլլանք զիտակցութեամբ զիմադրուել ամէն տեսակի հալածանք՝ որ կը սպառնայ արատաւորել մեր եսը, նկարագրիւրը, անհատականութիւնը եւ ազգային-եկեղեցական զիմագիծը:

Այս սրբազան գործին զլիսաւոր կերտիչները մեր մայրերն են ընտանեկան յարկերէ ներս եւ մեր դաստիարակները՝ վարժարաններու մէջ: Անոնք ի կատար ածելով իրենց վստահուած բարոյա-հոգեկան ու մտաւոր կերտումի աշխատանքի բաժինը, իւրենց արդար ու զնահատելի գործին համար բաժնեկից պիտի դառնան մարգարէներու եւ սուրբերու խումբերուն՝ համաձայն Քրիստոսի խոստումին:

ԲԱՆԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ ՓՈՐՉ ՄԸ ԲՆԱԳՐԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԻ

Ն Է

Վարդը զարնայնի
Թէ կոյսին տիպար
Այտերուն չ'ըլլար՝
Ո՞վ յարգեր գ'անի:

Թէ չը նըմանէր
Կապոյտն եքերաց
Կոյսին աչերաց՝
Երկինք ո՞վ նայէր:

Թէ կոյսը չ'ըլլար
Սիրուն ու ամբիծ,
Զ'Աստուածն այն երկնից
Մարդ ո՞ւր կը կարդար:

1871

Ա Ռ Կ Ո Յ Մ Ն

Ո՛հ, մինչ ց'ե՞րբ, ըսէ՛, ո՛ կոյս, հոգիս ըլլայ գեղոյդ գերի,
Եւ մինչեւ ց'ե՞րբ թրք-ռան աղիք ցաւած սրտիս եւ ֆնարի,
Լոկ համբուրիկ մ'ուգեցի՝ փաղել այտէդ մէկ քարմ վարդ,
Հառագայք մը խընդրեցի աչերէդ երկնագուարք,
Զըլացար դու անգո՛ւր, վարդ մը դժգոյն նակտիս,
Եւ հառագայք մ'այն անդունդին խոր սրտիս,
Ո՛չ, ես չ'եմ կրնար ապրիլ գուրկ գրկէդ,
Ծիծառնիկն ապրի դուրս բոյնէն գէթ.
Տրտմալարք հարս զարնեմ ջախջախ,
Գոցեմ սիրտըս սիրաբախ . . .
Մնայք բարով կո՛յս եւ ֆնա՛ր,
Կոյսին տեղ լա՛ց, փա՛ր,
Հակատս նըսեմ,
Հանգչեցնեմ,
Մաշոդ
Հող:

Ն Է

Վարդը գարնային

Թե կոյսին⁽¹⁾ տիպար

Այտերուն չ'ըլլար՝

Ո՞վ կ'յարգէր⁽²⁾ գ'անի:

Թե չը նրմանէր

Կապոյտն եք-երաց

Կոյսին⁽³⁾ աչերաց՝Երկինք ո՞վ կ'նայէր:⁽⁴⁾

Թե կոյսը չ'ըլլար

Սիրուն ու ամբիծ,

Աստուածն⁽⁵⁾ այն երկնից՝

Մարդ ո՞ւր կը կարդար:

1871

(1) Ա. տետրակին մէջ՝ կուսին: Է. Կուսին: (2) Է. Կարգէր: (3) Ա. տետրակին մէջ՝ կուսին: Է. Կուսին: (4) Է. Կարգէր: (5) Է. Կուսին: Ձևատուածն:

Ա Ռ Կ Ո Յ Ս Ն

Ո՛հ, մինչեւ⁽¹⁾ ց'ե՞րբ, ըսէ՛, ո՛ր կոյս, հոգիս ըլլայ գեղոյդ գերի,

Եւ մինչեւ ց'ե՞րբ քրքռան աղիք ցաւած սրտիս եւ ֆնարի,

Լոկ համբուրիկ մ'ուզեցի փաղել այտէդ մէկ քարմ վարդ,

Հառագայք մը խնդրեցի⁽²⁾ աչերէդ երկնագուարք,⁽³⁾

Զըլացար դու, անգո՛ւր, վարդ մը դժգոյն⁽⁴⁾ փակտիս,

Եւ հառագայք մ'այն անդունդին խոր սրտիս.

Ո՛չ, ես չ'եմ կրնար ապրիլ զուրկ գրկէդ,

Ծիծառնիկն ապրի դուրս բոյնէն գէր:

Տրտմալար ֆնարս⁽⁵⁾ զարնեմ ջալսջալս,

Գոցեմ սիրտըս սիրաբալս . . .

Մնայք բարով, կոյս և ֆնար,

Կոյսին⁽⁶⁾ տեղ լա՛ց, փա՛ր,

Հակաստս⁽⁷⁾ նըսեմ

Հանգչեցնեմ⁽⁸⁾

Մաշոդ

Հող:

1871

(1) Է. Կուսին: (2) Է. Կուսին: (3) Է. Կուսին: (4) Է. Կուսին: (5) Է. Կուսին: (6) Է. Կուսին: (7) Է. Կուսին: (8) Է. Կուսին:

Վ Ի Շ Տ Ք Հ Ա Յ Ո Ւ Ն

Փոխանակ փաղցր օրօրներու, հայրենի՛ք,
Որբանիս փոլ մայրիկս ըզքեզ միշտ ողբաց,
Համբուրին հետ շիք մ'ըզգացի արտասոււաց
Աչքս տեսան արցունքներու լոկ երկինք:
Աւերակաց ծաղկանցրդ սոսկ այցելու
Զեփիւռն չ'եկաւ նժդեհի փակաւոս շոյելու,
Փառաց դարեր ծընող՝ ընկնող հայրենի՛ք,
Մամոռոտ աւերք եւ դամբարան զօրավիգ:

Արարատեան հսկայից
Ուր ծոր փակտով վիրալից
Հեծէ ոգին հայկական...:
Բայց ի գո՛ւր, ողբ՝ վայ՝ կական
Եւ արտասուք ու հառաչ
Քեզ սփոփել չ'են կարող,
Այլ վեհ փակաւ ֆրոնաշող
Ի՛արիւնաբուղիս կող ու լանջ:

Մոխիր հագած՝ արիւն ծըծած սեւ հողեր,
Ուր կը տիրեն սոսկում՝ տրիտուր յիշատակ,
Ալ քոքեր են ծոցէդ յուսոյ փաղցր հրեշտակ
Եւ արիւնոտ դափնի մ'անգամ չ'են քողեր...:
Սեւ շղթաներ եղան ինծի խանձարուր,
Մըքուքեան մէջ սրտիս վըրայ հսկեց սուր,
Միքէ Հա՞յ եմ՝ մինչդեռ չ'ես իմս, Հայաստա՛ն,
Եւ հոյակապ՝ վէս կոթողներդ պատուանդան:

Օտարաց գահդ՝ յիշատակ,
Ի գլուխ կրես դու պըսակ
Արդ փըշահիւս՝ սեւ նոհի...:
Ալ չըկա՞յ վառ քազդ առջի՝
Որուն ականց տեղ անգին՝
Դառնաք-ախիժ մըտածմանց
Քրտունքներ սառ՝ փար կտրած՝
Կննոտ փակաւոյ պննեցին:

Երբոր տեսաւ արիւնլըւայ վարդին ծոց՝
Վարդատարփիկ բուրբուլն դողով քոչեցաւ,
Սուգին փափկիկ քեւքն արցունքով քրջեցաւ՝
Սիրագեղ լանջք կուսից տեսաւ երբ 'ի խոց...:
Լըռեցին ֆնար՝ համբոյր՝ գեղգեղ եւ մըմունջ,
Հրածե՛շտ տիրեց... եւ սիրակաք շուրքեր մունջ
Համբուրեցին սեւ հողեր՝ ժայռ եւ ալիք,
Թոյլ քոյլ՝ բիւր բիւր ոգիք քըռան տըտմալիք,

ՎԻՇՏՔ ԶԱՅՈՒՆ

Փոխանակ ֆաղցր օրօրներու, հայրենի՛ք,
Որքանիս քով մայրիկս ըզքեզ միշտ ողբաց,
Համբոյրին հետ շիք մ'ըզգացի արտասուաց,
Աչքս տեսան արցունքներու լոկ երկինք:

Աւերակաց ծաղկանցըդ սոսկ այցելու
Զեփիւռն չ'եկաւ նժդեհ փակաւս շոյելու:
Փառաց դարեր ծընող՝ ընկնող հայրենի՛ք,
Մամուռ աւերք եւ դամբարան զօրավիգ

Արարատեան հսկայից՝
Ուր ծոր փակտով վիրալից
Հեծէ ոգին հայկական...:
Բայց ի գո՛ւր, ողբ՝ վայ՝ կական
Եւ արտասուք ու հառաչ
Քեզ ըսփոփել չ'են կարող,
Այլ վեհ փակաւ փրտնաշող
Ի՛արիւնաբուղիս կող ու լանջ:

Մոխիր հագած՝ արիւն ծըծած սեւ հողե՛ր,
Ուր կը տիրեն սոսկում՝ տըխուր յիշատակք,
Ալ ծոցէդ քոքեր են յուսոյ ֆաղցր հրեշտակք
Եւ արիւնոտ դափնի մ'անգամ չ'են քողեր...:
Սեւ շղթաներ եղան ինծի խանձարուր,
Մըքութեան մէջ սրտիս վըրայ հսկեց սուր,
Միքէ Հա՞յ եմ՝ մինչդեռ չ'ես իմս, Հայաստա՛ն,
Եւ հոյակապ՝ վէս կոթողներդ պատուանդան

Օտարաց՝ գահդ՝ յիշատակ,
Եւ փակտըդ կրես պըսակ
Արդ փըշահիւս՝ սեւ նոնի...
Ալ չըկա՛յ վառ քազդ առջի՝
Որուն ականց տեղ անգին՝
Դառնաքախիժ մըտածմանց
Քրտունքներ սառ՝ ֆար կտրած՝
Կնեռոտ փակաւող պնեցին:

Երբոր տեսաւ արիւնլըւայ վարդին ծոց՝
Վարդատարփիկ բուրբուրն դողով քոչեցաւ,
Սուգին փափկիկ քեւքն արցունքով քրջեցաւ՝
Սիրատրոփ լանջք կուսից տեսաւ երբ սրախոց...
Լըռեցին ֆնար՝ համբոյր՝ գեղգեղ եւ մըմունջ,
Հրածե՛շտ տիրեց... եւ սիրակաք շուրթեր մունջ
Համբուրեցին սեւ հողեր՝ ժայռ եւ ալիք,
Բոյլ բոյլ՝ բիր բիր ոգիք քըռան տրտմալիք:

Մասեաց մուսայֆ դողահար՝

Թողին պսակ եւ քրնար.

Դաշտեր՝ ձորեր եւ սարեր՝

Ալիֆ՝ ժայռեր եւ սառեր՝

Հէ՛գ Հայրենիֆ Հայաստա՛ն,

Ըգֆե՛գ Ըգֆե՛գ ողբացին՝

Որ ուրացողֆ քեզ բացին

Բիւր բիւր՝ սեւ սեւ գերեզման:

Հայն էր որ թագըդ գըլորեց փայլարձակ,

Եւ ալեւոր ֆակտիդ բարդեց սեւ ամպեր,

Յետոյ վայեց՝ երբ գերեզման կըշտապէր,

Այլ շնչասպառ էր՝ չ'ունէր ձեռքը կայծակ՝

Որ այն ամպերն փոթորկաբեր փարատէր,

Եւ Հայրենիֆն շղթաներէ ազատէր.

Նոնեաց խորքը մահուան շունչը սօսափեց,

Սոսկմամբ ցնորած Հայն իր երկրէն խուսարեց.

Թողուց աւեր եւ արիւն,

Թաղեց հոն փառք եւ աւիւն.

Արդ կը տեսնէ բօթարեր

Ներկայն՝ նիգ մը չը թափեր,

Հայաստա՛ն, քեզ փրկելու,

Անգգայ դարձած դարէ դար՝

Չը յիշեր քեզ, չը փութար

Քեզ անձկանօք գրկելու:

1868

ԿՈՅՄՆ ԼՔԵԱԼ

Հալեց սառեր գարնան արեւ,

Ոսկի մատամբք ծաղիկ՝ տերեւ

Յանեց, ցրուեց ամպ ու բալ փոյթ.

Պարգեց աստեղց կարմարն կապոյտ.

Ո՛հ, ինչո՞ւ կուսին

Նայուածքն է մըրթին:

Ոսկի սփռեց լեռանցն արփի,

Ծիծաղեցաւ լուսինն յ'ալի,

Կա՛յծ ու ծիծաղ, ծաղիկն համբուն,

Մասեաց մուսայֆ դողահար՝
 Թողուցին պսակ եւ քրնար.
 Դաշտեր՝ ձորեր եւ սարեր՝
 Ալիֆ՝ ժայռեր եւ սառեր՝
 Հէ՛գ հայրենիք Հայաստա՛ն,
 Ըգֆե՛գ ըգֆե՛գ ողբացին՝
 Որ ուրացողք քեզ բացին
 Բիւր բիւր՝ սեւ սեւ գերեզման:

Հայն էր որ թագը գըլորեց փայլաբձակ,
 եւ ալեւոր նակտիդ բարդեց սեւ ամպեր,
 Յետոյ վայեց՝ երբ գերեզման կըշտապէր,
 Այլ շնչասպառ էր՝ չ'ունէր ձեռքը կայծակ՝
 Որ այն ամպերն փոքորկաբեր փարատէր,
 եւ հայրենիքն շղթաներէ ազատէր.
 Նոնեաց խորքը մահուան շունչը սօսափեց,
 Սոսկմամբ ցնորած՝ Հայն իր երկրէն խուսաբեց.
 Թողուց աւեր եւ արիւն,
 Թաղեց հոն փառք եւ աւիւն.
 Արդ կը տեսնէ բօթաբեր
 Ներկայն՝ նիգ մը չը թափեր,
 Հայաստա՛ն, քեզ փրկելու,
 Անգգայ դարձած դարէ դար՝
 Զը յիշեր քեզ, չը փութար
 Քեզ անձկանօք գրկելու:

1868

ԿՈՅՆՆ ԼՔԵԱԼ

Հալեց սառեր գարնան արեւ,
 Ոսկի մատամբք ծաղիկ՝ տներու
 Յանեց, ցրուեց⁽¹⁾ ամպ ու բալ փոյր,
 Պարզեց աստեղց կարմարն⁽²⁾ կապոյտ.
 Ո՛հ, ինչո՞ւ կոյսին⁽³⁾
 Նայուածքն է մըքին:

Ոսկի սփռեց⁽⁴⁾ լեռանցն արփի,
 Ծիծաղեցաւ լուսինն յ'ալի,
 Կա՛յծ ու ծիծաղ, ծաղիկք⁽⁵⁾ համբուն,

(1) էֆս. ցրուեց: (2) Ապահովաբար անփութութեան վրէպ: Ա. տետրակին մէջ՝
 կամար: էֆս. կամարն: (3) էֆս. կուսին: (4) էֆս. սրբուց: (5) էֆս. ծաղիկն:

Թերթեր՝ ուր սէր կարդայ գումարուն .

Ո՛հ, ինչո՞ւ գումատ

է կոյսին նակատ :

Բուրբուրն քառեր քառուտ քփին՝

Գեղգեղէ գե՛լ աղիօք սրտին .

Թռչունք մը քին անտառաց խոր

Չայնակցին, հեշտ սիրոյ ժրխո՛ր . . .

Ո՛հ, ինչո՞ւ լինի

Լուռ կոյս լեզուանի :

Ալիք սիրոյ ցոյց տան ձայն՝ նետ,

Մըմունք՝ նայուածք տանելով հետ,

Ջրբել կերքան ծաղկոտ մարմանդ

Թօք՝ խոտէն հովն աղամանդ :

Ո՛հ, ինչո՞ւ արտառք

Թափէ կոյսն ի սուգ :

Ի դրանց ոսկի արեւելին՝

Իջներ գեփիւռ ցօղիկ հեշտին՝

Ծաղկանց՝ ալեաց՝ քերթից համբոյր

Տալով՝ սահին թողլով համբոյր :

Ո՛հ, ինչո՞ւ հառաչ

Հանէ կոյսին լանջ :

Ո՛ կոյս, ինչո՞ւ այսպէս տրտում

Սամոյր հոպոպֆդ արտասուաթուրմ

Դէմքդ սիրուն ծածկեն, վերցո՛ւր

Ճակատդ, շնչէ սէր՝ լոյս ու բոյր .

Անկողինդ ծաղկունք

Աստղեր քեզի շուք :

— Սիրէի ես աստղերն երկնի,

Ալին գիս ցոյց տար գեղանի,

Վայլէր ծաղիկ նակտիս անսուգ,

Ջեփիւռն ուներ հեշտ փըսփըսուք .

Մատնելու գկուսիկ

Հրապո՛յրք խաբուսիկ» :

1870

Թերթեր՝ ուր սէր կարդայ գուարթուն.

Ո՛հ, ինչո՞ւ գումատ

է կոյսին⁽⁶⁾ նակատ:

Բուրբուրն քառեր քառուտ քփին⁽⁷⁾

Գեղգեղէ գե՛լ աղիօք սրտին.⁽⁸⁾

Թռչունի⁽⁹⁾ մըքին անտառաց խոր

Չայնակցին, հեշտ սիրոյ ժըխո՛ր...

Ո՛հ, ինչո՞ւ լինի

Լուռ կոյս լեզուանի:

Ալիք սիրոյ ցոյց տան կայծ՝⁽¹⁰⁾ նետ,

Մըմունջ՝⁽¹¹⁾ նայուածք տանելով հետ,

Ջըրել կերքան ծաղկոտ մարմանդ,

Թօքվէ խոտէն հովն աղամանդ.

Ո՛հ, ինչո՞ւ արտաւ

Թափէ կոյսն ի սուգ:

Ի դրանց ոսկի արեւելին՝

Թռչտելով⁽¹²⁾ սիւգեր հեշտին՝

Ծաղկանց՝ ալեաց՝ քերթից համբոյր

Տալով՝ սահին քողով համ՝ բոյր:

Ո՛հ, ինչո՞ւ հառաչ

Հանէ կոյսին⁽¹³⁾ լանջ:

Ո՛ կոյս, ինչո՞ւ այսպէս տրտում⁽¹⁴⁾

Սամոյր հոպոպէդ արտասուաքորմ

Դէմքդ սիրուն ծածկեն, վերցո՛ւր

Ճակատդ, շնչէ՛⁽¹⁵⁾ սէր՝ լոյս ու բոյր.

Անկողինդ ծաղկունք,

Աստղեր քեզի շուք:

— Սիրէի ես աստղերն երկնի,

Ալին գ՛իս ցոյց տար գեղանի,

Վայլէր ծաղիկ ֆակտիս անսուգ,

Զեփիւռն ունէր հեշտ փըսփըսուք.

Մատնելու գկուսիկ⁽¹⁶⁾

Հրապո՛յրք խաբուսիկ»:⁽¹⁷⁾

1870

(6) էֆս. կուսին: (7) էֆս. թրփին: (8) էֆս. աղեօք սրտին: (9) էֆս. թռչունիք:

(10) էֆս. ծաղի: (11) էֆս. Մըմունջ: (12) էֆս. Թռչտելով: (13) էֆս. կուսին: (14)

էֆս. տրտում: (15) էֆս. շնչէ: (16) էֆս. ըզկուսիկ: (17) էֆս. Կը պակսի չակերտք:

ՆԱՅՈՒԱԾՔ ՄԸ

Ամբան տապէն ես խոնջած՝
 Թառաւի մը բիւր բիւր կայծ
 Տերեւներուն շուքն ինկած՝
 Ո՛րչափ սիրեմ շունչն հովտաց՝
 Մեղմիկ
 Հողմիկ:

Արշալոյսին կանուխեկ՝
 Ո՛րչափ սիրեմ՝ ոտքս մերկ
 Կոխելով մարգ ծաղկաներկ՝
 Լրացուելու գտնել մէկ
 Յստակ
 Վրտակ:

Երբ միայնակ ես գամ ման,
 Ո՛րչափ սիրեմ՝ կրակներս մերկ
 Ներշնչելու սէրս անծայն՝
 Հոտոտելու կոյսի նման՝
 Քաղցրիկ
 Ծաղիկ:

Երբ հովանի աստղագարդ,
 Ըլլայ երկնից գմբէքարդ,
 Ո՛րչափ սիրեմ ի սաղարթս,
 Երբ կը հիւսէ երգ ի վարդ
 Թրքրակ
 Սոյտակ:

Բայց գ'աստեմ չ'եմ փոխեր բնաւ
 Մէկ նայումսդին հետ անքաւ՝
 Թէ յուզարկէ ինձ հեշտեաւ
 Իր աչերէն վառու սեաւ՝
 Լուսիկ
 Կուսիկ:

ՆԱՅՈՒԱԾՔ ՄԸ

Ամբասն տապէն ես խոնջած՝
Թառուտի մը բիւր բիւր կայծ
Տերեւներուն շուքն ինկած՝
Ո՛րչափ սիրեմ շունչն հովտաց՝
Մեղմիկ
Հողմիկ:

Արշալոյսին⁽¹⁾ կանուխիկէ՝
Ո՛րչափ սիրեմ՝ ոտքս մերկ
Կոխելով մարգ ծաղկաներկ՝
Լըւացուելու գտնել մէկ
Յստակ⁽²⁾
Վըտակ:

Երբ միայնակ ես գամ ման,
Ո՛րչափ սիրեմ կրակներս այն⁽³⁾
Ներշնչելու⁽⁴⁾ սէրս անձայն՝
Հոտուտելու կոյսի նման՝⁽⁵⁾
Քաղցրիկ
Ծաղիկ:

Երբ հովանի աստղագարդ,
Ըլլայ երկնից գմբեքարդ,
Որչափ սիրեմ ի սաղարթս⁽⁶⁾
Երբ կը հիւսէ երգ ի վարդ
Թրքրակ⁽⁷⁾
Սոխակ:

Յայց ասանկ չ'եմ փոխեր բնա
Մէկ նայումսին հետ անբա՝
Թէ յուզարկէ ինձ հեշտեալ
Իր աչերէն վառ ու սեալ՝
Լուսիկ
Կուսիկ:

1871

(1) Է. Բ. Արշալուսին: (2) Է. Բ. Յստակ: (3) Է. Բ. Մերկ: (4) Է. Բ. Ներշնչելու: (5) Է. Բ. Կոյսի նման: (6) Ա. Տարակին մէջ ի սաղարթ: (7) Է. Բ. Թրքրակ: (8) Վերջին այս տունը կը գտնուի Բ. Տարակէն պակաս 19-20 էջերուն վրայ: Կ'արտագրենք դայն Ա. Տարակի համեմատութեամբ:

Ն Ո Ւ Ա Պ

Է. ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ^(*)

Պատոներ են Հայոց դաշտերն արիւնոտ,
Հայկազն հրսկայից կըմախք կայրեն յոտն,
Մոխրոտ ու մամոտ աւերակք խայտան,
Մասիս բարձր է վեհ փակտէն պատան.

Յիշատակն Հայն կը կանչէ,
Հայն Հայաստան կը կանչէ:

Զինուոր Սիրոյ, դրօշդ ծալ ծալ ծրփացուր,
Սորվինք խաչովդ՝ սէր, քան թէ փայլել սուր.
Հեշտ արցունք քափեն սառն Մասեաց սարին՝
Երբ Հայեր աննեղ իրարու փարին.

Հայաստանը դեռ ողջ է՝
Թէ Հայն միշտ Հայր կանչէ:

Հայրենեաց տըխուր մէջ աւերակաց՝
Հուր հոգի մ'ըսկէր կանթե՛ղ սիրակայծ.
Միշտ դէպ 'ի հէ՛ք Հայն տանէր քայլ յառաջ,
Նա աղեաց խորն՝ Հայն, կուրծն էր գամած խաչ.

Ըսին թէ Հայն գայն կանչէ,
Սէ՛ր է, նոնեաց լոկ ձայն չէ:

Ծովե՛զր, որ սիրոյ նախ տուիր արձագանգ,
Արիւն չը ծրծած հողդ, չը քափած գանկ,
Բաժակք հնչեցին՝ ո՛չ սեւ քնդանօր.
Հիւսեցան կամարք դափնեաց սիրայօղ.

Սեւ վէտ յափունդ քէ հնչէ,
Հէ՛ք Հայն եղբայրն կը կանչէ:

Դառն են արցունքով մեր սիրոյ քաժակք,
Սիրոյ դրօշք՝ մեր քերք արցունքոտ լաչակք,
Թէ չերդնումք, եղբա՛րք, յիշել զՀայաստան,
Արեամբ եւս պահել պատին Հայոց տան,

Կը տառապի՛ Հայրենիք,
Կամ Հա՛յ ըսուինք կա՛մ մեռնինք:

1870

(*) Կը պակսի Ֆելէկեան հրատարակութեան մէջ: Առաջին անգամ Թէոդիկ տպած է «Ամենուն Տարեցոյց»-ին մէջ (1914, էջ 19), կցելով նաեւ վերջին տունին, ինչպէս և Ա. Տեառակի կողմի գծագրութեան լուսանկար պատնէմները: Թէոդիկի այս հրատարակութիւնն է հոս տրուածը: Վ. Թերզիպաշեան գայն արտասուած է իր մեմագրութեան մէջ («Պետրոս Գուրեան», Երեւան, 1959, էջ 190), քանի մը սխալներով:

Ն Ո Ի Ա Գ

Է. ՏԱՐԵԴԱՐՉԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ^(*)

Պատուեր են Հայոց դաշտերն արիւնոտ,
 Հայկազն հրակայից կրմախփ կայքեն յ'սուն,
 Մոխրոտ ու մամոռտ աւերակփ խայտան,
 Մասիս բարձեր է վեհ ճակտէն պատան.
 Յիշատակն Հայն կը կանչէ,
 Հայն Հայաստան կը կանչէ:

Զինուոր Սիրոյ, դրօշդ ծալ ծալ ծփացո՛ւր,
 Սորվիմք խաչովդ սէր՝ 'քան թէ փայլել սուր,
 Հեշտ արցունք քափեն սառփ Մասեաց սարին՝
 Երբ Հայեր աննենգ իրարու փարին.
 Հայաստանը դեռ ողջ է՝
 Թէ Հայն միշտ Հայր կանչէ:

Հայրենեաց տըխուր մէջ աւերակաց՝
 Հուր հոգի մ'ըսկէր՝ կանքե՛ղ սիրակայծ,
 Միշտ դէպ 'ի հէ՛ք Հայն տանէր քայլ յառաջ,
 Նա աղեաց խորն Հայն՝ կուրծն էր գամած խաչ.
 Ըսին թէ Հայն գայն կանչէ,
 Սէ՛ր է, նոնեաց լոկ ձայն չէ:

Ծովե՛զր, որ սիրոյ նախ տուիր արձագանգ,
 Արիւն չը ծըծած հողդ՝ չը քաղած գանկ,
 Բաժակփ հնչեցին՝ ո՛չ սեւ քնդանօք,
 Հիւսեցան կամարփ դափնեաց սիրայօղ.
 Սեւ վէտ յափունսդ թէ հնչէ,
 Հէ՛ք Հայն եղբայրն կը կանչէ:

Դառն են արցունքով մեր սիրոյ բաժակփ,
 Սիրոյ դրօշ՝ մեր քերք արցունքոտ լաչակփ,
 Թէ չերդնումք, եղբա՛րք, յիշել զՀայաստան,
 Արեամբ եւս պահել պատին Հայոց տան:
 Կը տառապի՛ Հայրենիք,
 Կամ Հա՛յ ըսուինք կամ մեռնինք:

1870

(*) Կը պակսի Բ. Տետրակէն (բաժած 19-20 էջեր): Կ'արտագրենք Ա. Տետրակի՜ն

մէջ գտնուողը, որմէ առած է նմանապէս Թէոդիկ:

ՀԺԺԻՆՔ

Երբոր վարդի փունջք հայեցի՝
Ծըլան տժգոյն նակտիդ վերել,
Խոնարհեցիր աչերդ արել,
Բեզ այն օրէն ես սիրեցի:

Թերթեր յուզող սիւզի մը պէս՝
Թըռար սրտիս ծալքերն քօրվել,
Բընարի մը կըրակէ քել՝
Բեզ ձրգեցիր դու աղիքէս:

Արդ կը փախչիս ինձմէ սիւզի
Պէս, շուքըդ տաս լոկ քընարիս,
Գիսաստղի պէս բաց կ'նազիս՝
Հովին տըւած մագերդ ոսկի:

Երբ աստղալոյց գիշեր է գով,
Շրջագայիս, ո՛ր սիրելի,
Գլտե՞ս քէ սիրտս ս՞րչափ մաշի՝
Բոյ հմայող հայեցումով:

Գայ սիւզն գով քեզ այցելու,
Նային քեզի աստղերն ազատ,
Ըստուերին մէջ մինակ ու գատ՝
Ես կը դողամ քեզ մօտելու:

Ո՛հ, քող երթա՛յ սիւզն իր ծաղկոց,
Նային աստեղք քող յ'ովկէան,
Եւ քող մէկ մ'ե՛ս ալ դալկանա՛մ
Մէջ նայումս քիչ կըակուրոց:

Մահիկն երբոր շառագունած
Իջնէ լեռնէն ի հորիզոն,
Ալ կ'անհետիս, չ'ես շրջեր հոն՝
Կաշխ՝ հովին՝ աստղին դիմաց:

Շիրմաց մէջի ցուրտ ցուրտ ծառեր
Կը փըսփըսան մեռելոց հետ,
Սրտիս քելերն իմ դառնաղէտ
Տան արձագանգ մահաիրաւեր:

ՀԺԺԻՆՆԵ⁽¹⁾

Երբոր վարդի փունջք հայեցի՝
 Ծըլան տժգոյն⁽²⁾ նակտիդ վերեւ,
 Խոնարհեցիր աչերդ արեւ,
 Քեզ այն օրէն ես սիրեցի:

Թերթեր յուզող սիւգի մը պէս՝
 Թրուար սրտիս ծալփերն թոթուել,
 Քընարի մը կըրակէ թել՝
 Քեզ ձըգեցիր դու աղիքէս:

Արդ կը փախչիս ինձմէ սիւգի
 Պէս, շուքդ տաս լոկ քընարիս,⁽³⁾
 Գիսաստղի պէս հեռուն կ'նագիս՝
 Հովին տըւած մագերդ ոսկի:

Երբ աստղալոյց գիշեր է լոկ,
 Շրջագայիս Պաղար - Պաշի,
 Գիտե՞ս թէ սիրտս ո՞րչափ մաշի՝
 Շրջագգեստիդ լոկ շրշինով:

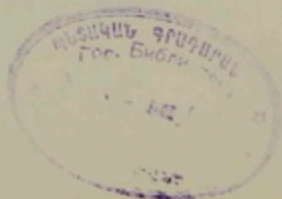
Գայ սիւգն ազատ քեզ այցելու,
 Նային քեզի աստղերն ազատ,
 Ըստուերին մէջ մինակ ու գատ՝
 Ես կը դողամ քեզ մօտելու:

Ո՛հ, թող երթա՛յ սիւգն իր ծաղկոց,
 Նայի՛ն աստեղք թող յ'ովկէան,
 Եւ թող մէկ մ'ե՛ս ալ թալկանա՛մ⁽⁴⁾
 Բու նայուած քիչ մէջ կրակութոց:

Մ'անիկն երբոր շառագունած՝
 Իջնէ լեռնէն ի հորիզոն,
 Այ կ'անհետիս, չ'ես շրջիր հոն՝
 Կազի՛ն՝ հովին՝ աստղին դիմաց:

Գերեզմաննոցին ցուրտ ծառեր
 Կը փրսփրսան մեռելոց հետ,
 Շրջագգեստիդ շրշինին գէթ
 Ինձ արձագանգ մահահրաւեր:

(1) Առաջին երկու տուները, որոնք ապահովաբար մաս կազմած ըլլալու են Բ. Տետրակէն պակտդ 19/20 էջերուն, կ'արտագրենք Ա. Տետրակէն: (2) Է. Բ. Երեմյան: (3) Է. Բ. Երեմյան: (4) Է. Բ. Երեմյան: զալկանա՛մ:

Նրադած են լոյս ու ժըխոր,
Դադրած շրշինք սրտերս մունջ
Արդ կը քաղուին համբոյր՝ մրմունջ՝
Աստեղագարդ անդունդին խոր:

Քոյ քայլերուն խշրտո՜ւք յարգանքով
Կը մրմնջէ դեռ ականջիս, զո՞ւ մեծ
Հեծկտալով իջնէ հոգիս
Արտօսալից անդունդ մ'ի վար:

1871

ՅՕՆԻԿՔ

Մինակ էր.
Վարդ մ'ըզգօն
Մատուցի
Ներս ձօն:

Շիկնեցաւ
Նէ գրաբք՝
Կ'ընդունէր
Երբ իմ վարդ:

Ներս քով
Վարդն ո'րչափ
Էր անշուք՝
Գունաքափ

Նոյնպէս ձօնս
Համբոյրին՝
Զ'որ տրաւ՝
Զ'եր բնաւ գին:

1871

Նրադած են լոյս ու ժըխոր,
Դադրած շրշիւնք կանանց՝ անմոռնջ
Արդ կը քաղուին համբոյր՝ մըմունջ՝
Աստեղագարդ անդունդին խոր:

Շրջագգեստիդ խշրտուքն յար
Կը փըսփըսայ դէռ ականջիս,
Հեծկլտալով⁽⁵⁾ իջնէ հոգիս
Արտօսըալից անդունդ մ'ի վար...:

1871

(5) էջս. Հեծկլտալով:

20 Ն Ի Կ Ք

Մինակ էր.
Վարդ մ'ըզգօն
Մատուցի
Ներա ձօն:

1871

Շիկնեցաւ
Նէ զըւարք՝
Կ'ընդունէր
Նրբ իմ վարդ:

1871

Ներա քով
Վարդն ո՛րչափ
էր անշուք՝
Գունաքափ
Նոյնպէս ձօնս
Համբոյրին՝
Զ'որ տըւա՝
Զ'էր բնաւ գին:

1871

ՄԱՆՈՒԿՆ ԱՌ ԽԱԶ

Ո՛վ խաչափայտ
Դու քառաթե՛
Որոյ ֆակատ
Սիրոյ արե՛
Գամված Յիսուս՝
Փըչեց խոնարհ
Հոգի եւ լոյս
Սէր ընդ աշխարհ,
Ընդունէ՛ իմ հոգիս, հեգիկ փառամանանչ,
Թեւերուդ տակ, եւ սորվեցուր ինծի հաւատ,
Սէր՝ յոյս, որով միշտ քաբախէ իմ փափուկ լանջ,
Եւ փարատէ՛ լուսովդ խաւարն սրտէս վըհատ.
Սորվիմ աղօթք
Դառնալ քեզի՛
Երբ խութից ոտք
Իմ հանդիպի
Սեւ Սատանին՝
Որ ճգնի միշտ
Դիւթել գ'հոգին
Ի մութ՝ ի վիշտ:

1871

Ի ՅԻՒ ԹԷ

Ո՛հ, ի՞նչ ես դու, սէ՞ր, երկնի հո՞ւր, կամ ժըպի՞տ...
Զ'ունի երկին աչացդ կայծերն ու կապուտ,
Վարդը չ'ունի քու լանջդ անբիծ՝ լուսափթիթ,
Զ'ունի լուսինն վարդերն շիկնոտ այտերուդ:

Գիշերն երկնի կայծից՝ լուսնոյն սիրադէմ,
Յերեկն ալեաց՝ ծաղկանց ժպտիս... մէկո՛ւն գէթ...
Իսկ քեզ համար ես արցունքով կ'աղօթեմ,
Դու չ'ես շնորհեք նայուածք մ'ինն հուր աչերէդ:

Արդեօք էա՞կ մ'ես՝ քէ՛ երկնի զըւարթուն,
Կը նախանձին փայլիդ վրայ վարդ՝ լուսնակ.

ՄԱՆՈՒԿՆ ԱՌ ԽԱԶ

Ո՛վ յսաչափայտ
 Դու քառաթե՛ւ՝
 Որոյ նակատ
 Սիրոյ արեւ՝
 Գամված Յիսուս՝
 Փըչեց խոնարհ
 Հոգի եւ լոյս
 Սէր ընդ աշխարհ,
 Ընդունե՛ւ իմ⁽¹⁾ հոգիս հեզիկ փառանաւանչ
 Թեւերուդ տակ եւ սորվեցո՛ւր ինձի հաւատ՝
 Սէր՝ յոյս որով միշտ բաբախէ իմ փափուկ լանջ,
 Եւ փարատե՛ լուսովդ խաւարն սրտէս վրիւտ.
 Սորվիմ աղօթք
 Բառնալ⁽²⁾ քեզի՝
 Երբ խութից ոտք
 Իմ հանդիպի
 Սեւ Սատանին՝⁽³⁾
 Որ ճգնի միշտ
 Դիւքել գ՛հոգին
 Ի մութ՝ ի վիշտ:

1871

(1) է. Բ. Մ. Ընդունե՛ւ իմ: (2) է. Բ. Մ. Գառնալ: (3) է. Բ. Մ. Սատանին:

ԻՑԻՒԹԷ

Ո՛հ, ի՞նչ ես դու, սէ՞ր, երկնի հուր կամ ժրպի՞տ...⁽¹⁾
 Զ՛ունի երկին աչացդ կայծերն ու կապուտ,⁽²⁾
 Վարդը չ՛ունի քու լանջդ ամբի՛ծ՝ լուսափրփր.⁽³⁾
 Զ՛ունի լուսինն վարդերն շիկնոտ այտերուդ:

Գիշերն երկնի կայծից՝ լուսնոյն սխրադէմ,⁽⁴⁾
 Յերեկն այնաց՝ ծաղկանց ժպտիս... մէկո՛ւն գէթ...
 Իսկ քեզ համար ես արցունքով կ՛աղօթեմ,
 Դու չ՛ես շնորհքն նայուածք մի՛նձ հուր աչերէդ:

Արդեօք էա՞նք մի՛ես քէ երկնի զըւարթուն,⁽⁵⁾
 Կը նախանձին փայլիդ վրայ վարդ՝ լուսնակ.

(1) է. Բ. Մ. Ո՛հ, ի՞նչ ես դու, սէ՞ր, երկնի հուր կամ ժրպի՞տ...: (2) է. Բ. Մ. կապուտ:

(3) է. Բ. Մ. լուսափրփր...: (4) է. Բ. Մ. սխրադէմ: (5) է. Բ. Մ. զըւարթուն:

Ձայնիկդ ապշած լըսելով փաղցր ու թրթրուն՝
Նոներու մէջ սըգայ լըռիկ լուսինեակ:

Ծնէի իցի՛ւ թ'հեւացող հով մ'անուշիկ,
Եւ գգուելով երազք նակտիդ այդ անսուգ՝
Տայի շունչըս շուրթերուդ մէջ ես յուշիկ՝
Լոկ սրբելով, թէ շողար աչքդ արտասուք:

Պարտեզդ իցի՛ւ թէ փթթէի վարդ լացող,
Եւ երբ գայիր այգուն շաղին ժպտով պերն՝
Գունովս ներկել այտերդ՝ թափել գոգդ իմ ցօղ,
Վերջին շնչիկս ի գիրկդ առներ ել եւ էջ:

Բղխէի ես իցի՛ւ թ'առու մը վընիտ,
Եւ երբ յուշիկ գայիր մօտ իմ եգերֆին՝
Յոլանար իմ հայելւոյն մէջ քու ժըպիտ՝
Պղտորելով կապոյտ ալիքս՝ ցամփէին:

Ա՛հ, իցի՛ւ թէ լինէի ես նառագայթ,
Շողշողայի դէմքիդ վըրայ վայրիկ մի,
Խաբէի քեզ թ'ես աւելի գեղագարդ,
Ի'անուշաբոյր մագերուդ մէջ մարէի:

Այլ ո՛չ, անգո՛ւթ, եթէ տըւիր մէկուն սէր,
Իցի՛ւ թ'անոր գերեզմանին քարն լինիմ,
Եւ դու թօշնած գաս շնչե՛լ շուրջս... արտասուե՛լ...
Քեզ հըպելու համար հարկ լոկ գոլ շիրիմ...:

1867

Զայնիկդ⁽⁶⁾ ապշած լըսելով ֆաղցր ու թրթրուն՝⁽⁷⁾
Նոնեբու մէջ կ'սըգայ լըռիկ լուսինեակ:⁽⁸⁾

Ծնէի իցի՛ւ թ'հեւացող հով մ'անուշիկ,
Եւ գգուելով երազֆ նակտիդ այդ անսուգ՝
Տայի շունչըս շուրթերուդ մէջ ես յուշիկ՝
Լոկ սրբելով՝ եթէ շողար աչքդ արտաւր:

Պարտեգդ իցի՛ւ թէ փթթէի վարդ լացող,
Եւ երբ գայիր այգուն շաղին ժպտով պերն՝
Գունովս⁽⁹⁾ ներկել այտերդ՝ թափել գոգդ իմ ցօղ,
Թոռմէի գիրգ ձեռքդ տայի կեանքիս վերջ:⁽¹⁰⁾

Բղիւնէի⁽¹¹⁾ ես իցի՛ւ թ'առու⁽¹²⁾ մը վընիտ,
Եւ երբ յուշիկ նստած⁽¹³⁾ մօտ իմ եզերքին՝
Յուանար իմ հայելւոյն մէջ քու ժըպիտ՝
Պղտորելով կապոյտ ալիքս՝ ցամփէին:

Ա՛հ, իցի՛ւ թէ լինէի ես նառագայթ,
Շողշողայի դէմքիդ վըրայ⁽¹⁴⁾ վայրիկ մի,
Խաբէի քեզ թ'ես աւելի գեղազարդ,
Ի'անուշաբոյր մագերուդ մէջ մարէի:

Այլ ո՛չ, անգո՛ւթ, եթէ տըւիր մէկուն սէր,
Իցի՛ւ թ'անոր գերեզմանին ֆարն լինիմ,
Եւ դու թօշնած գաս շնչե՛լ շուրջս... արտասուե՛լ...
Քեզ հըպելու համար հարկ լոկ գոլ շիրիմ...:

1867

(6) Էփս. Զայնիկդ: (7) Էփս. լսելով քաղցր ու թրթրուն: (8) Էփս. Նոնեբու մէջ
սգոյ լըռիկ լուսինեակ: (9) Էփս. Գունով: (10) Էփս. Վերջին շնչիս ի գիրքդ ասնէր
էլեւէջ: (11) Էփս. Բղիւնէի: (12) Էփս. Թէ առու: (13) Էփս. գայիր: (14) Էփս. վրայ:

ՍԻՐԵՅԻ ՔԵԶ

Շաղի՝ շողի ժամֆ էին,
վարդից հրդեհ կար յ'երկին՝
Փոխան ամպոց հուր հիւսֆի,
Տեղա՛ր մարգրիտ՝ եւ ոսկի:

Թաւուտֆի մը խոր ծաղկոտ
Ընկողմանած նըւաղկոտ՝
Կը հեւայիր դու տժգոյն,
Ամբան սիւֆի մը հանգոյն:

Աչերդ սիրոյ Ատրուշան...
Եւ մատներովդ գերք շուշան՝
Կը փետտէիր ծաղիկ մի,
Յառած շողից աչքդ երկնի:

Հիանայի՛ թէ ի՛նչպէս
Փետտել թերթեր վարդին վէս՝
Եւ թափքըփել ի բոյ գիրկ
Զօրէին մատուցող գիրգ:

Եւ նըւաղկոտ այդ աչեր
Նըշուլէին նո՛ր եթեր,
Եթեր մ'աստեղց՝ ուր փոխան
Հրաշէկ սրլաֆֆ կը շողան:

Ըրիր աչացդ մէկ կայծին
Եւ մէկ վանկիդ գ'իս գերին,
Շղթայեցեր գ'իս, ա'նգուր,
Նշոյլներովն վեհ հոգւոյդ:

Թո՛ղ սիրտս, ինձմէ գնա հեռի,
Զ'ուզեմ հոգւոյս թագուհի
Քեզ՝ որոյ կուրծն վարդի թերթ՝
Այլ *կըբանի* սիրտն է գէթ:

ՍԻՐԵՑԻ ՔԵՉ

Շաղի՝ շողի ժամֆ էին.
Վարդից հրդեհ կար յ'երկին՝ (1)
Փոխան ամպոց հուր հիւսփ.
Տեղա՛ր մարգրիտ եւ ոսկի:

Թառուտփի մը խոր ծաղկոտ
Ընկողմանած նըւաղկոտ՝ (2)
Կը հեւայիր դու տժգոյն,
Ամբան սիւփի մը հանգոյն:

Աչերդ սիրոյ Ատրուշա՛ն...
Եւ մատներովդ գերք շուշան՝
Կը փետտէիր ծաղիկ մի,
Յառած շողից աչքդ երկնի:

Հիանայի քէ ի՛նչպէս
Փետտել քերքեր վարդին վէս՝
Եւ քափքըփել քու գիրգ գիրկ
Կը գորէին մատներդ գիրգ: (3)

Եւ նըւաղկոտ այդ աչեր
Նըշուէին նո՛ր եքեր,
Եքեր մ'աստեղց ուր փոխան
Հրաշէկ սըլաֆֆ կը շողան:

. (4)

Ըրիր աչացդ մէկ կայծին
Եւ մէկ վանկիդ գ'իս գերին,
Շղթայեցիր (5) գ'իս, անգո՛ւք,
Նշոյլներովն վեհ հոգւոյդ:

Թո՛ղ սիրտս, ինձմէ գնա հեռի,
Զ՛ուգեմ հոգւոյս քագուհի
Քեզ՝ որուն (6) կուրծն վարդի քերք՝
Այլ կըրանխոտ (7) սիրտն է գէթ:

(1) Էֆս. յերկին: (2) Էֆս. նըւաղկոտ: (3) Էֆս. եւ Թափթփէլ ի քո գիրկ/Զօրէին
մատուցըզ գիրգ: (4) Ա. Տնորակին մէջ կը գտնուի հետեւեալ տունը՝ Դուրեանի կողմէ
չնդում. Ո՛հ, խոցեցիր իմ սիրտս ալ/Եւ ժպիտըզ զըլացո՛ւր՝/Նըշուէումն ոչն կենսատու
/Այրեաց աւեր սրտերու: (5) Էֆս. Շղթայեցիր: (6) Էֆս. որոյ: (7) Էֆս. կրանխոտ:

Դու որ գիտես լուկ բուրել,
Գիրգ արտերու վերք փորել,
Եւ կը սիրես երբ կարի՛
Քեզ պաշտող սիրտն արունի:

Թաւուտի մը շուք նըսեմ
Երբոր մենիկ արտասուեմ,
Հոն ես դու, կը գտնես գ'իս,
Տերեւներէ՛ն կը խօսիս:

Երբ առուակին մէջ փաղփուն
Կ'ուզեմ մոռնալ դէմքդ, դուն
Դարձեալ հոն կը գտնես գ'իս
Ալիներէն կը ժպտիս:

Երբ կը փախչիմ ժայռ ու սար՝
Ջախջախել սիրտս եւ քնար,
Հովին մէջէն միշտ մնչես՝
Թէ բնաւ գ'իս սիրած չ'ես:

Գրկեմ արտովս արդ ցուրտ հող,
Ի՛ ալ չը դիպիմ քեզի քող,
Կոյս մ'է նաեւ գերեզման...
Կա՞յ խորունկ սիրտ մ'անոր նման...:

1869

Ս Ի Ր Ե Լ

Բոյլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժըպիտ՝
Քուրայ մը խօսք դիւքեց իմ սիրտ:

Ես ուզեցի լուռ մենանալ
Սիրել փրփրօք՝ խորշեր քաւուտ,
Սիրել կայծերն երկնի կապուտ՝
Առտւան շաղն՝ երեկուան քալ՝
Հակառակդիս սեւ գիծ կարդալ՝
Խոկալ՝ սուգիլ՝ ըզմայլիլ սուտ:

Ո՛հ, խուրձ մը վարս՝ եղեմ մը շունչ՝
Շրջագգեստ մը շրջեց իմ շուրջ:

Դու որ գիտես լուկ բուրել,
Դիրգ սրտերու վերք փորել,
Եւ կը սիրես երբ կարի՝
Քեզ պաշտող սիրտն արինի:

Թաւուտփի մը շուք նըսեմ
Երբոր մենիկ արտասուեմ,
Հոն ես դու, կը գտնես զ'իս,
Տերեւներէ՛ն կը խօսիս:

Երբ առուակին մէջ փաղփուն
Կ'ուզեմ մոռնալ դէմքդ, դուն
Դարձեալ հոն կը գտնես⁽⁸⁾ զ'իս,
Ալիներէ՛ն կը ժպտիս:

Երբ կը փախչիմ ժայռ ու սար՝
Ջախջախել սիրտս եւ քնար,
Հովին մէջէն միշտ մնչես⁽⁹⁾
Թէ դու⁽¹⁰⁾ բնաւ զ'իս սիրած չ'ես: —

Գրկեմ սրտովս արդ ցուրտ հող,
Ի՛նչ չը դիպիմ քեզի թող.
Կոյս մ'է նաեւ գերեզման...
Կա՞յ խորունկ սիրտ մ'անոր նման...:

1869

(8) էֆս. դրանես: (9) էֆս. մընչես: (10) էֆս. Այս բառը կը պակսի:

Ս Ի Ր Ե Լ

Բոյլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժըպիտ՝
Քուրայ մը խօսք դիւքեց իմ սիրտ:

Ես ուզեցի լուռ մենանալ,
Սիրել փրթիթ՝ խորշեր քաւուտ,
Սիրել կայծերն երկնի կապուտ՝
Առտւան շաղն՝ իրիկուան բալ՝
Հակատագրիս սեւ գիծ կարդալ՝
Խոկալ՝ սուգիլ՝ ըզմայլիլ սուտ:

Ո՛հ, խուրձ մը վարս՝ եղեմ մը շունչ՝
Շրջագգեստ մը շրշեց⁽¹⁾ իմ շուրջ:

(1) էֆս. շրջեց:

Ես ուզեցի լուկ ու մինակ
Սրտակցիլ ջինջ վրտակին հետ,
Յիշատակի չ'ունի նա հետ,
Սի'րտ մ'որոյ մինչ սուզիմ յատակ,
Գտնեմ գ'իս հոն դժգոյն յատակ,
Գաղտնի'ք մ'ունի — այն' անթիւ վէտ:

Էքեր մը տրուի սրտի լսեցի,
Հծծեց — կ'ուզե՞ս սիրտ, ե'կ ինծի:»

Ես ուզեցի սիրել զեփիւռ
Որ երկնէն քոչի բեկքեկ,
Նա չը սիրեր խոցել երբէ'ք,
Հոգի' մ'որոյ գաղտնիքն է բոյր,
Գիտէ շոյել երազներ բիւր,
Երկնի բոյրն յուշ կ'ածէ առ հէք:

Ո'հ, փունջ մը բոց փրսփրսաց ինձ,
— Կ'ուզե՞ս պաշտել հոգի մ'անբիծ:»

Ես ուզեցի քննարով մի
Լուկ սիրել հոս՝ հոս դալկահար,
Պաշտել՝ գրկել միայն քննար,
Սիրող էակ ճանչել գ'անի,
Ըստ իմ քնմաց լարել աղի,
Եւ սրտակցիլ սիրողաբար:

Նէ մօտեցաւ յուշիկ՝ ըսաւ,
— Քննարդ է ցուրտ սիրտ՝ եւ սէրըդ ցաւ:»

Թօքվեց քեւերն հոգիս մուր,
Հանչեց ըզնէ գեղ ու կըքակ՝
Սիրտն անապա'կ ինչպէս վրտակ՝
Անմե'ղ՝ ինչպէս սիւգ դալկահար՝
Հաւատարի'մ՝ ինչպէս քննար,
Հրաժեշտ տրուաւ կեանքի մեռակ:

Բոյլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժըպիտ՝
Քուրայ մը խօսք դիւքեց իմ սիրտ:

Ես ուզեցի լույս ու միանալ
 Սրտակցի⁽²⁾ ջինջ վրտակին հետ.
 Յիշատակի չ'ունի նա հետ,
 Սի'րտ մ'որուն⁽³⁾ մինչ սուգիմ յատակ,
 Գտնեմ⁽⁴⁾ գ'իս հոն դժգոյն՝ յատակ,
 Գաղտնի'ք մ'ունի — այն՝ անթիւ վետ:

Եթեր մը տրոփ սրտի լսեցի,
 Հծծեց — կ'ուզե՞ս սիրտ, ե'կ ինծի:»

Ես ուզեցի սիրել գեփիւն
 Որ երկնէն թռչի⁽⁵⁾ բեկբեկ,
 Նա չը սիրեր խոցել երբէ'ք,
 Հոգի' մ'որուն⁽⁶⁾ գաղտնիքն է բոյր,
 Գիտէ շոյել երազներ բիւր,
 Երկնի բոյրն յ'ուշ⁽⁷⁾ կ'ածէ առ հէք:

Ո՛հ, փունջ մը բոց փըսփըսաց ինձ,
 — Կ'ուզե՞ս պաշտել հոգի մ'անբիծ:»

Ես ուզեցի ֆրնարով մի
 Լույս սիրել հոս՝ հոս դալկահար,
 Պաշտել՝ գրկել միայն ֆրնար,
 Սիրող էակ ֆանչել գ'անի,
 Ըստ իմ ֆրմաց լարել ադի,
 Եւ սրտակցի սիրողաբար:

Նէ մօտեցաւ յուշիկ, ըսաւ,
 — Քնարդ է ցուրտ սիրտ եւ սէրդ ցաւ:»

Թօթվեց թեւերն հոգիս մուր,
 Հանչեց ըզնէ⁽⁸⁾ գեղ ու կըրակ՝
 Սիրտն անապակ՝ ինչպէս վրտակ՝⁽⁹⁾
 Անմե'ղ՝ ինչպէս սիւզ դալկահար՝
 Հաւատարի'մ՝ ինչպէս ֆրնար,
 Հրածեշտ տըւաւ կեանքի մեռակ:

Բոյլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժըպիտ՝
 Քուրայ մը խօսք դիւքեց իմ սիրտ:

1871

(2) Է. Բ. Երանյան: (3) Է. Բ. Երանյան: (4) Է. Բ. Երանյան: (5) Է. Բ. Երանյան: (6) Է. Բ. Երանյան: (7) Է. Բ. Երանյան: (8) Է. Բ. Երանյան: (9) Է. Բ. Երանյան:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Գ Ո Ղ Գ Ո Թ Ա

ԹՐԲԱՀԱՅ ՀՈԳԵԻՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ՀՕՏԻՆ

ԱՂԵՏԱԼԻ 1915 ՏԱՐԻԻՆ

Կազմեց՝

Թ Է Ո Ւ Ի Կ

Կառուց որ Ս. Անապատ ալ կը կոչուի՝ ունի զարգացում որ եկեղեցի, կառուցեալ յանուն Ս. Աստուածածնայ, Յովհ. Կարապետի եւ Ստեփաննոսի: Մինչեւ Ազգաի տարին, Կառուցի վանահայրական տեղապահութիւնը կը վարէր:

Եղիազար Մ. Վրդ. Պետրոսեան.— Ծնած է 1832ին Արզնիւի (Աղթաճար), աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած Կառուց՝ ուր 1863ին ձեռնադր. Մարգար Եպսկ. Շատախցեանէ: 30 տարի լուսարարապետ, 6 տարի վանական դործոց վերատեսուչ եւ 2 տարի կալուածական տեսուչ անդ: 1889ին ծայրագնութեան աստիճան ստացած Յովսէփ Եպսկ. Ռչտունիէ: 1885-7 փոխվանահայր եւ 1911էն ի վեր տեղապահ: 1907ին 5 ամիս բանտարկուած է Վան, իբր այն թէ նոյն մենաստանը թաղստոց բրած էր Հայ յեղափոխականաց: Ի վարձ իր երկարամեայ բարեօք պաշտօնավարութեան, 1910ին Մատթէոս Բ. Կաթողիկոսէ արտօնութիւն ստացած էր լանջախաչ կրելու:

Իրեն վիճակուեցաւ, ամսո՞ւ, խաչերուն ամենէն ծանրը կրել 1915ի դարնան: Իր 83 տարիններուն եւ նահապետական քթան մօրուքին իսկ չէ խնայած անգութ կաթաղանք տաճկին:

Պօղոս Վրդ. Յակոբեան եւ Ներսէս Սարկաւազ նոյնպէս նահատակ:

Նոյն Միարանութենէն հետեւեալ երեքը միայն զերծ կը մնան Ազգալէն.

Սահակ Վրդ. Աստուեան.— Ծն. 1874ին եւ ձեռնադր. 1903ին, այժմ Պաքուպա:

Պետրոս Վրդ. Շահինեան.— Ծն. 1849ին եւ ձեռնադր. 1876ին, այժմ Երեւանի չըջան:

Ստեփան Մ. Վրդ. Աղազատեան.— Ծն. 1852ին եւ ձեռնադր. 1876ին, այժմ Պաղտատ-Պաքուպա:

Միարանութեան զոհերուն շարքին են զարձեալ հետեւեալ 2 վարդապետները: Իսկ անոնցմէ անմիջապէս վերջ յիշուած 15 քահանաներէն (որոնք Կառուցի ենթակայ 8 հայաբնակ գիւղերուն ծխառէրեր էին), մէկը միայն վերապրող է, մին՝ ճամբու տաճանքի շտակալով վախճանած, 13 հօգին նահատակ:

Պետրոս Վարդապետ Վազարեան.— Ծնած 1883-ին Բերկբի, աշխարհական անուամբ Կարապետ, ուսած անդ եւ Լիմ Անապատ, 1911-ին Աղազատեան եպիսկոպոսէ սարկաւազ, յաջորդ տարին ալ վարդապետ ձեռ-

նադրուած ի կտուց՝ Յովսէփ Ռչտունի եղբակոյրսէ։ Լուսարար եւ վերահացու վանական դործոց։

Ստեփաննոս վարդապետ Տէր-Յովհաննէսեան.— Ծնած 1886ին Ալիւր գիւղ, աշխարհական անուամբ Նիկողոս, ուսած անդ եւ կտուց, 1914-ին ձեռնադրուած Յովսէփ եղբակոյրսէ։ Լուսարար եւ վերակացու։

Ահաւասիկ վիճակին 8 հալարնակ զիւղերը, եկեղեցիներն ու երկցները։

1. ԱԼԻԻՐ կամ ԱԼՈՒՐ (Ալլուր).— Գիւղէս 10 վայրկեան հեռու է «Սուրբ Աստուածածին» վանքը։ Իր 343 անուոր բնակչութիւնը քաջարար զիւղացու զիմաղրել եւ պատուաւոր մեռնել։ Եկեղեցիներն էին Սուրբ Լուսաւորիչ եւ Սուրբ Սահիանոս (վերջինս 1911-ին կառուցուած), ուր կը պաշտօնաւարէին։

Կարապետ Քահանայ Թովսիկեան.— Ծնած 1834-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Մուրաւ, ուսած անդ, 1879-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ։ Նահատակ։

Յովհաննէս Քահանայ Տէր-Յովհաննէսեան.— Ծնած 1849-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Բարսեղ, ուսած անդ, 1887-ին ձեռնադրուած նոյն սրբազանէն։ Այրիացեալ։ Նահատակ։

Սարգիս Քահանայ Տէր-Սարգիսեան.— Ծնած 1849-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Եղիազար, 1891-ին ձեռնադրուած նոյն սրբազանէն։

Ստեփաննոս Քահանայ Բրուտեան.— Ծնած 1881-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Մարգար, ուսած անդ, 1913ին ձեռնադրուած նոյն սրբազանէն։

2. ՄԱՐՄԵՏ.— Գիւղիս ժողովուրդն ալ զիմաղրութիւն փորձած է Ալիւրցիներուն պէս։ Եկեղեցին Սուրբ Գէորգ՝ ուր կը պաշտօնաւարէին։

Յակոբ Քահանայ Տէր-Յակոբեան.— Ծնած է 1850-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Գէորգ, ուսած անդ, 1893-ին ձեռնադրուած Գ. Ալեքսեան սրբազանէ ի Պէշիկթաշ (Պոլիս), ուր եւ Միջագիւղ պահ մը քահանայադրօժեղ վերջ՝ կը մեկնի ծննդավայր։

Մարտիրոս Քահանայ Կարապետեան.— Ծնած 1879-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած անդ, 1897-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ։

Ներսէս Քահանայ Գալիքեան.— Ծնեալ 1872-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած անդ, Մակդար զիւղի (Վան-Տոսպ) Սուրբ Գէորգ եկեղեցւոյն վրայ 1892-ին ձեռնադրուած նոյն սրբազանէն, յետոյ ծննդավայրը դարձած։

3. ԽԱԼԵՆՅ կամ ՀԱԼԵՆՅ.— Գիւղէս կէս ժամ հեռու է «Բարձրադնաց Սուրբ Աստուածածին» եկեղեցին (ուխտատեղի), իսկ սրբավայրը՝ Սուրբ Կիրակոս, ուր կը պաշտօնաւարէին։

Արքաիւմ Քահանայ Տէր-Յովհաննէսեան.— Ծնած 1834-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած անդ, 1889-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ։

Կարապետ Քահանայ Տէր-Գէորգեան.— Ծնած 1876-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Սիմոն, ուսած անդ, ուսուցիչ եւ զպիր, ձեռնադրուած նոյն սրբազանէն։ Այրիացեալ։

4. ՏԼՐԱՇԷՆայ եկեղեցին էր Սուրբ Աստուածածին (յաջորդ չորս զիւղերունն ալ համանուն) ուր կը պաշտօնաւարէր։

Սիմոն Քահանայ Խաչատուրեան.— Ծնած 1842-ին, բնիկ, աշխարհա-

կան անուամբ նոյն, ուսած անդ, 1880-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ: Կը հովուէր Քէօփրիւքէօյի ժողովուրդն ալ:

5. ԾԻԿՐԱՇԷՆ. — Գիւղիս երէցներէն էին

Յակոբ Քահանայ Կիրակոսեան. — Ծնած 1857-ին Լէզկ (Վարադ), աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած անդ, ուսուցիչ, 1887-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ: Երկար տարադուութիւններէ վերջ՝ վատեմանած ի Պաղտատ:

Սահակ Քահանայ Մարգարեան. — Ծնած 1869-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած անդ, 1912-ին ձեռնադրուած նոյն սրբազանէն:

6. ԱՆՆԱՎԱՆՔ կամ ԱՆԱՆԱՎԱՆՔ, Ամենաչատու և Ծակդար գիւղերուն մէջտեղ՝ Մարմետ գետին մօտ գտնուող գիւղիս երէցն էր

Յովակիմ Քահանայ Խաչատուրեան. — Ծնած 1872-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Թովմաս, ուսած անդ, 1902-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ: Այրիացեալ: Վերապրող, այժմ Պաքուս:

7. ԱՄԵՆԱՇԱՏ, գեղեցկագիր և այգեւէտ գիւղակ որ կարծես կը հակաէ իր անունը, բնակչութիւնն ըլլալով 100 անձ: Երէցն էր

Սիմոն Քահանայ Եղիազարեան. — Ծնած 1870-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած Կառուց, դպիր, 1898-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ:

8. ԵԿՄԱԼ, նոյնպէս սակաւարձակ գիւղ՝ որուն երէցն էր

Գրիգոր Քահանայ Յակոբեան. — Ծնած 1880-ին Ծիկրաշէն, աշխարհական անուամբ նոյն, ուսած անդ, 17 Ապրիլ 1913-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ: Եկմպէն քառորդ ժամ հեռու է Սուրբ Գէորդ անուն սրբափայլ մըն ալ, կէս դարէ ի վեր լքուն, իբր ուխտատեղի միայն ծառայող:

9. ՔԷՓՓՐԻԻՔԷՓՅ. — Վերջինն է այս՝ Կառուց Անապատի թեմերուն, խոն բնակչութեամբ (անժամ և անհովիւ), որուն հոգևոր պէտքերը կը հոգար Տըրլաշէնի Տէր Սիմոնը:

✱

Եւ այսպէս, Վասպուրական աշխարհի մէջ ողջոյն՝ ո՛չ մէկ սրբութիւն մնաց, ո՛չ ալ սրբափայլ՝ որոնք զերծ մնային պղծութեան, աւարի ու ռանդումի մատնուելէ: Իսկ Աստուծոյ Տան ուխտեալ պաշտօնեաներ իրենց Սուրբ ժողովուրդին հետ շարժած՝ անցան նոր ժամանակներու Գողգոթաներէ, իրենց նահատակութեամբ արժանանալով անմահական Բարբրոնին:

... Պատերազմի վերջին տարին, Օսմանեան բանակին հետ Վան մտնող զեղապարծ Սարգիս Թիւթիւնճեան կը պատմէ մեզ, թէ Վանեցւոյ վերջին նահանջին՝ 1500 Հայեր ապաստաններ են Աղթամար և ամրաներով մնացեր են հոն սովատանջ, անձկագին սպասելով լաւագոյն օրերու և հարահատ ճարակելով տեղւոյն բովանդակ բուսականութիւնը. մինչ, տեղական կառավարութիւնը կարծելով որ անոնք ստուարաթիւ զինեալ ոյժ մը կը ներկայացնեն հոն, յարձակում չի փորձեր առ ահի: Ժողովուրդը սովէն ալիւս յուսահատութեան եզրը հասած՝ իր կացութիւնը կ'իմացնէ կառավարութեան, որ կը փութայ ամբողջը մէկէն Վան բերել և հաստատել ամալացած քաղաքին մէջ — Թուրք զինուորական իշխանութիւնը նոյն ատեններուն կեդրոնացած ըլլալով Այդեատան, որ քաղաքէն մէկուկէն ժամուան համարայ է: Երկարատեւ նժդեհութեան և զրկանաց հետեւանօք հիւժեւեղած Հայութեան այդ զանգուածն էր ահա որ դատապարտուեցաւ իր հայրենի կառուրին տակ վաշկատուն ապրելու և զրատի պէս դատելու, զինուորական իշխա-

նութեան կողմէ իրեն շնորհում(!) չոր հացի մը փոխարէն: Նոյն միջոցին, Թուրքիա յարաբերութեան մէջ ըլլալով Երեւանի նորակազմ Հանրապետութեան հետ, հոնից պարէն բերել կու տար Վան՝ ուղարկով: Եւ որովհետեւ ուղտապաններուն մէջ Հայեր ալ կային, ատոնք կապածք կը հրաւիրեն Վանայ տիրանուն կուտակալ Հայտարի՝ որ չ'ուշանար Կեղրոնին զեկուցանել թէ տեղւոյն Հայերը զաղտնի կը յարաբերուէին Երեւանի հետ... Այս գրք-պարտութեամբ, անհրաժեշտ կը դառնար անոնց վտարումը: Վան վերստին կը պարպուի, եւ ժողովուրդը նաւակներով Դատվան փոխադրուելէ վերջ՝ ճամբայ կը հանուի գէպի Տիգրանակերտ: Դեռատի Հայուհիներ նշաւակ կը դառնան ոստիկաններու խնէշութեանց: Տեղահան ժողովուրդն իր վերջին տքորտալայրը չհասած Զինագազարը կը կնքուի, որուն մէկ յօդուածին տրամադրութեան համեմատ՝ կը հրահանգուի բոլորին ալ վերադարձը:

Այդ դժնդակ երթուղարձի ատեն է որ հէք ժողովուրդը կը կոտորակուի կէս առ կէս՝ եղանակին խտտութենէն եւ հիւանդութեանց առթիւ դարձանի պակասէ, մինչեւ հեւասպառ ժամանումն ի Վան 20 Նոյեմբեր 1918-ին:

Կարաւանին մէջ նշմարուած է անսքեմ եւ գլխաբաց քահանայ մը ալիքներ, մարմինը տարօրինակէս կեղտոտ ցնցոտիներով ծածկած, որ գրք-պանի կաշնպատ Սաղմոսը ձեռքը՝ կը քաղէր ու կը քալէր քերմեղանդօրէն, բազմաշարժար այդ վիճակին մէջ իսկ չդադրելով ապալինել Երկնաւորին գրուրեանը...:

Ահա թէ ինչպէս ՀԱՅ ԿԴԵՐԸ գիտցաւ Քրիստոսի կրօնը բարձր պահել անըմբերելի տանջանքներու ատեն իսկ, աղօթքն ալ անպակաս ընել իր անարիւն շրթունքէն, անոր մէջ միայն որոնելով սփոփներու դերագոյնն ու անձաւորին:

ՌԻՐՄԻԱ ԵՒ ՍԱԼՄԱՍ

Թէեւ արտաքոյ Տահկատանի, բայց անոր սահմանակից, մանաւանդ Վանայ կրկին դաղթերուն հետ մեծ աղերս տնկող Պարսկատանի այս հոգամասերն ալ յիշատակել պատշաճ գտեցինք, համառօտակի ներկայացուցած ըլլալու համար հոն ապրող Հայոց եւ իրենց եկեղեցականներուն թափառական վիճակը Թուրանեան գրոհներու հետեւանօք, Ընդհանուր Պատերազմի սմբողջ տեւողութեան:

✱

1914-ի ձմրան, Ռուս բանակի նահանջի օրերուն, Հայ կամաւոր մը վաղնիվազ կը հասնի Ուրմիոյ Հայոց առաջնորդարան, եւ Խորէն վարդապետ Տէր-Վարդանեանի կը հաղորդէ նահանջի այդ տխուր յուրը: Փոխանորդ Հայր Սուրբը (ծնեալ 1872, ձեռնադրեալ 1899) կացութեան ծանրութիւնը նկատի առնելով՝ կը փութայ զեկուցանել քաղաքին եւ շրջակայ գիւղերու Հայ ժողովրդեան, թէ միակ փրկութիւնը կը կայանար արագ փոխաւորի մէջ:

Ու կ'սկսի դաղթը գէպի ծուլքա՝ առաւել քան 30,000 հոգիի: Հոն երկու օր կը մնան եւ իրենց քաղցը կը յաղեցնեն՝ տեղացի ազգակիցներէ յօ-ժարափոյթ բաշխուած 30 սալլ հացով: Այնուհետեւ կը ցրուին Կոնստ, Աս-

Քսանը եօթը ֆահանայ (Տէջերնուն ինը Համատան, ճամբան եւ Պաղ-

տառ վախճանած, իսկ Սարգստի երէցներէն Յուսիկ Քաճանայ, երկար զաղթերէ հոք, տարադուրթեան իր վերջին կայանը՝ Պաքուպա վախճանած), և հետեւեալ երեք վարդապետները։—

Յովհաննէս Վարդապետ Յակոբեան.— Ծնեալ 1850, ձեռնադրեալ 1885, Աղթամարի միաբան, այժմ ի Պաքուպա։

Սահակ Վարդապետ Ատմեան և Վահրամ Վարդապետ Կանաչեան՝ որոնց մասին խօսեցանք Վանայ բաժնին մէջ։

Իսկ Ուրմիա մեացող երկու քաճանայ և մօտէնեօս մը կը նահատակուին։ Ասոնք են

Պօղոս և Ներսէս Քահանաները, նաև

Հայր Դաւիթ, Հայ կաթողիկ (ըստ վկայութեան Աղբակի վերապրող հովիւ Վահրամ Վարդապետ Կանաչեանի)։

Նոյնպէ՛, Ուրմիայէն չորս ժամ հեռու՝ դէպ հիւսիս, Շումարու-Ապատ գիւղի Ասորի երէց Կաշա Խարայէլ 5 Դեկտեմբեր 1914-ին կ'ունենայ և՛ զերական վախճան։ Նախ մօրուքը կը բռնկցնեն, յետոյ կ'սպաննեն անլուր չարչարանքներով։ Կաշա Խարայէլի վկայակից և փախուստի ատենին ձախողութեան մատնուող 23 Հայեր՝ որոնց չարքին է մահտեսի Աղիդեան իր երկու որդւոց հետ. ջարդարարք այդ խեղճերուն տկանջները կտրելով՝ բռնի կերպուցած են իրենց, և, անդր քան զվայրենութիւն նոյն հաճոյքին յագեցնելէ հոք՝ ամէնքնին մէկէլն սուրէ կ'անցունեն։

Ուրմիոյ մէջ կը ձերբակալուին Ֆրանսացի երեք երէցներ ևս, նաև Ասորի կղեր Կաշա Խամպապա, որոնք Վան արքեպիսկոպոստի վանքի տակ՝ կը տարուին Մուսուլ և զերմ կը մնան անճիտումէ, շնորհիւ վերահաս Զինադադարին։ Ասոնք կը մեկնին Պաղտատ և տեղւոյն գաղթական Հայութեան կը պատմեն տեղի ունեցած սոսկալի նախճիրները։ Վերոյիշեալ Ուրմիացի նահատակ երկու քաճանաներէն զատ, ունինք Ուրմիացի Գրիգոր Քահանան ալ, քաջ նշանաւոր այրուծի, խաշ ի ձեռին մատնակցած Խանասորի արշաւանքներուն և 1917-ին նահատակուած աւազակներու ձեռամբ։

Յովհաննէս Քահանայ Գասպարեանը, 65 տարու, վերապրող, նախ ի Պաղտատ, յետոյ ի Պաքուպա։

Սահակ Քահանայ Պապանունը, 90 տարու, վերապրող, այժմ ի Համատան։

✱

Այս տեղեկութիւնները քաղուած են Ուրմիարեան Թննիկ Աւետիսեանէ (Վանցի) որ բոլոր գաղթերուն ու կոխներուն մասնակցած՝ հիմա Պոլիս կը դանուի։

3.— ԲԱՂԵՇ (ՊԻԹԼԻՍ)

Տիրապետներու, Կարնոյ եւ Վանայ մէջտեղ տարածուող նաճանգիս կուսակալանիստ վայրն է համանուն քաղաքը, Աղձնեաց Սարնոյ Զոր գաւառի մէջ, վաճառաշահ, պտղաւէտ, օդառուն եւ առատարուի աղբիւրներով անւանի, կառուցուած՝ մասամբ լեռներու վրայ եւ մասամբ ձորերու մէջ, որոնք նկարչազեղ գիրք մը տուած են իրեն եւ որոնց մէջէն կը վազեն Ամպայ, Աւելաու եւ խորովու Զուր վտակները. ասոնք քաղաքին մէջ միանալով՝ կը ձեւացնեն Ամպի-Պիթլիս գետակը: Ունի 1496-ին շինուած բերդ մը: Մերձակայ չորս վանքերէն Ամրտօլուի մօտ երկու սրբավայրերը (Սուրբ Սիմէոն եւ Սուրբ Կղեմէս) մզկիթի վերածուած են: Արեւելք գին՝ Սուրբ Գեորգ լեռան դաղաթը՝ Պարսից խաներու ժամանակէն մնացած Տէրաթլան շէնքէն կարելի է դիտել Բաղէշի համայնապատկերը:

Ընդհանուր կուսակալութեան 400,000 բնակիչներուն ստուար մեծամասնութիւնը Քիւրտ է՝ որ դարերէ ի վեր հարստահարած ե ջարդած է տեղւոյն ամէնէն կենսունակ տարրը՝ Հայը, Աղէտի տարին՝ 1140 տուն (7000 հոգին լուսաւորչական, 300-ը բողոքական եւ 900-ը պանդուխտ): Կուսակալն էր Ապտիլ-Պալիք՝ որուն գործած հրէշութիւնները չափ ու սահման չեն ունեցած: Քաղաքին եւ շրջակայ 70-է աւելի գիւղերուն Հայութիւնն ամբողջ ջարդուած է, մեծ մասամբ՝ քաղքէն քիչ հեռու «Արապի-Կարմունճ» կոչուած տեղը, կիներ՝ լլկուած, այրեր՝ կծիկ կծիկ բրածեծ, դաշունահար եւ տապաւաճար, երախաներ՝ ողջ ողջ գետամոյն, իսկ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներ՝ նշաւակ եպիսկոպի անարգանաց, նախքան իրենց նահատակումը:

Կառավարութենէն քաջալերուած Քիւրտ տարրը մանաւանդ երեւան եկաւ իր ցեղային բարբարիկ բնազդներուն գերազրդմամբ, անխնայ կոտորելով իր դարաւոր դրացին՝ Հայը, յապուրակի տիրանալու տենչանօք անոր տունին ու տեղին, լուծքին ու նախիրին, սոկիներուն ու նուիրական սրբութեանց, նաեւ անոր խորտակի հարսերուն:

Բաղէշ եւս Մշոյ նման չճանչցաւ տեղահանութիւնն ու անոր յծորդ արհաւիրքներն ու երկարաձգուած հոգեւարքները. բայց Հայուհիներէ մաս մը բռնադատուեցաւ իսլամանալու բռնութեան տակ եւ առ ահի: Աղնուատոհմ եւ թարմազեղ հարիւրաւոր հարսունք ու կուսանք տարուեցան «Հարէմ»ի զարդ կազմելու համար, ուրիշներ ալ (թիւով 300) լեցուեցան զօրանոցի վերածուած տաճարին մէջ, թուրք բանակին անասնոցած շարքերուն կրից ի սպաս, ապա միահաղոյն թունաւորուեցան ու զէնուեցան, սպաներն ամբողջութեան ախտով(!) վարակած ըլլալու քրէիքուր յանցանօք, հրէշ հրամանատար Մահմուտ Քեամիլ փաշայի կարգադրութեամբ: Շնական ջաղաքականութեան մը լրումն էր այս. Հայ պատիւը ցեխերու մէջ թաթխելի վերջ՝ նորէն Հայէն լուծել վրէժին, ի փոստ Օսմանեան բանակի ախտածէս ներկայացուցիչներուն:

Բաղէշ ալ ունեցաւ իր կախաղանները՝ որոնց վրայ տարապարտուց բարձրացողներէն յիշենք Գեղամ Մ. Աստուրեան եւ Արմենակ Յոխիկեան երիտասարդները:

Վանքերն էին «Ամրտօլու (Ամրդուոյ) Սուրբ Յովհաննէս» քաղաքին մէջ, «Գոմաց», «Ավելիսու» եւ «Ոնդրակատար» — վերջին երեքը՝ Սուրբ Աստուածածին անուանակոչութեամբ: Նոյնքան ալ եկեղեցի. — Կարմրակ

Սուրբ Նշան, Հինգ Խորան և Սուրբ Գէորգ, որոնց թանկարժէք հնութիւններուն փշո՛ւրն իսկ չթողուցին վանտալեան թաթեր:

Առաջնորդն էր, 1911-էն ի վեր

Սուրբն Նշանը վարդապետ Գալէմեան.— Մնած է Քուչնա (Արարիկ) 1886-ին, աշխարհական անուամբ Պօղոս: Պրուսայի շերամորուծական վարժարանը յաճախելէ վերջ, 1902 Նոյեմբերին Արմաշու զպրեկանքը մտնելով՝ 1909-ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Ստեփանոս եպիսկոպոս Յովակիմեանէ: Պահ մը քարոզիչ Սկիւտարու Սուրբ Կարապետ եկեղեցոյն և կրօնուսոյց Ղալաթիոյ Կեղրոնականի՝ 1910-ին, որմէ յետոյ կը մեկնի իր թեմը, բոլորելով քառամեայ բարեք պաշտօնավարութիւն մը:

22 Յունիս 1915-ին, արինճուշտ կուսակալն իր տունը կը հրաւիրէ այս երիտասարդ վառվռուն եկեղեցականը, նաև Աւետարանական Հայոց Հովիւ Վերապատուելի Խ. Վարդանեանն ու ազգային դործիչ Արմենակ Յովսիկեանը, որպէս թէ քաղաքին անդորրութեանը մասին խորհրդակցութիւն մը կատարելու մտադրութեամբ: Այս երեքը հոն հասնելնուն միայն կ'անդրադառնան թէ ծուղակն են ինկած: Իրենց անօգուտ ողորումներուն և բուռն բողոքումներուն կը յաջորդէ ըրիտ կապանքը զստակներնուն. ապա կը տարուին ամայի վայր մը և կը նահատակուին չարաչար:

Նախափկայ երբեակ զոհերէն վերջ՝ կարգը կու գայ մեթոտիկ սպանութեանը շատ մը ծանօթ ազգայնոց, որոնց շարքին են տեղւոյն վարժարանին տեսուչ Գէորգ Մարգարետունի, դարձեալ ուսուցիչներ՝ Մելքոն Գաթրեւոյնի, Հայկ Ամիրխանեան, փաստարան Մուրատ Էւայն:

Իրբև առևտրական մեծ կեղրոն ներքին զաւառներու, Կարինէն վերջ երկրորդ կուգար Բաղէշ՝ ուր նորէն Հայերն էին գերադաս, իրենց ընդարձակ դործառնութիւններով: Այսօր ոչ ևս են անոնք: Ահա անուններնին.— 2 Աղաճանեան, 3 Անթոյեան, Ապրահամեան Աղար, 3 Աստուրեան, 5 Բաղդուհան, 2 Գասպարեան, 3 Գարօղլանեան, 5 Գրգոյեան (մին՝ ձէրճիս «Մէճլիսը Իտարէ»ի անդամ), 5 Դուրեան, Զօղանեան, 4 Էսկիճեան, 3 Ժամխարեան, 2 Խաղխաղեան, 2 Խալմանուկեան (մին՝ Կարապետ «Մէճլիսը Իտարէ»ի անդամ), 5 Մաթոսեան, 3 Մկրտիչեան, 4 Յովսիկեան, (մին՝ Սիմոն «Մէճլիսը Իտարէ»ի անդամ), Շողիկեան, 2 Չուխաճեան, 3 Պաղարեան, 2 Պապոյեան, 2 Պամաճեան, 3 Պատիկեան, 3 Տապաղեան, 2 Փամպուքճեան, 2 Քէնտէրեան, (մին Սարգիս՝ փաստարան), 3 Քիւրքճեան, 2 Քնտոյեան (համադումար՝ 78 հոգի, առանց հաշուելու երկրորդականները):

Քաղաքին չորս սրբավայրերուն մէջ պաշտօնավարող հոգևորականներն ալ նահատակուած են սուրով ու սակրով, նախապէս չարաչար տանջուելէ ետք: Ահաւասիկ ատոնց անունները.

Ղեւոնդ Քահանայ Պառլաւունի.— 68 տարու, բնիկ, աշխարհական անուամբ Ումրատ, ուսած Թոթիկի դպրոցը, ձեռնադրուած Սուրբ Գէորգ եկեղեցւոյն վրայ, ի վանա Նարեկայ, Խաչատուր Կաթողիկոսէ 20 Ապրիլ 1894-ին: Եղիշէ եպիսկոպոս Զիլինկիրեանի առաջնորդութեան տակ, անդամակցած կրօնական Ժողովի, նաև կրօնուսոյց՝ Բաղէշի բողոքական որբանոցին լուսաւորչական սանուց: 1898-ին գաղթած Իզմիր՝ որուն թեմերը պաշտօնավարած 9 տարիներ, յետոյ վերադարձած Բաղէշ:

Մովսէս Քահանայ Կիլիկեցի.— Մնած է Խոյսիկ 1860-ին, աշխարհական անուամբ Ստեփան, ուսուցիչ, 1903-ին ձեռնադրուած Սահակ եպիսկոպոս Բաղրեւանդեանէ: Երկու տարի իր ծննդավայրը քահանայադործելէ վերջ՝ անցած Բաղէշի Սուրբ Գէորգ եկեղեցին, որ կը գտնուի Աւեր-Մէյտան Հայնոցին մէջ:

Յակոբ Քահանայ Տէր-Յակոբեան.— Ծնած 1833-ին, Լաթար գիւղ (Պուլանրդ), աշխարհական անուամբ նոյն, 1866-ին ձեռնադրուած Զաբարիա Լպիսկոպոսէ՝ Խնուսի Եազիս գիւղի եկեղեցւոյն վրայ: Պոյին դատով՝ Յէրբէօյ քահանայապօրծելէ ետք, անցած է Թաթար — Փաղարճրդ (Պուրկարիա), այնուհետեւ՝ Բաղէշ:

Յակոբ Քահանայ Տէր-Յակոբեան.— Ծնած է 1860-ին Քիզան գիւղ (Սղերդ), աշխարհական անուամբ նոյն, 1886-ին վան ձեռնադրուած Պօղոս արքեպիսկոպոս Մելիքեանէ: Ծննդավայրին եւ շրջակայ գիւղերուն հովու-թիւն ընելէ ետք, երբ Համբուեան Զարդերուն հետեւանօք այդ տեղերը կ'ստանան եւ իր գիւղն ալ նոր երէց մը կ'ունենայ, կ'անցնի Բաղէշ եւ իրը այրիացեալ քահանայ՝ կը մեկուսանայ Խնդրակատարի վանքը:

Խաչատուր Քահանայ Տէր-Յակոբեան.— Ծնած 1871-ին Լաթար գիւղ (Պուլանրդ), աշխարհական անուամբ Ալեքսան, 1900-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Լպիսկոպոս Ռչաունիէ: Պանդխտած է եւ քահանայապօրծած Աղ-Շէհի եւ Պիլա, հուսկ ուրեմն Բաղէշի Սուրբ Կարմրակ եկեղեցին:

Գէորգ քահանայ Տէր-Գէորգեան.— Ծնած 1854-ին Մզրէ գիւղ, աշխարհական անուամբ Մելքոն, ուսումը ստացած Բաղէշ, 1891-ին Աղթամար ձեռնադրուած Խաչատուր Կաթողիկոսէ: Ատեն մը իր ծննդավայրը հովուելէ վերջ՝ պաշտօնավարած Բաղէշ քաղաքի Մապրկոբ թաղի Սուրբ Սարգիս եկեղեցին:

Մկրտիչ Քահանայ Տէր-Գէորգեան.— Եղբայր Տէր Գէորգի, ծնած 1857-ին, աշխարհական անուամբ նոյն, 1901-ին ձեռնադրուած Սահակ Լպիսկոպոսէ: Կը հովուէր Հինգ Խորան կոչուած թաղը:

Գոմաց վանքի երէցն էր

Յարութիւն Քահանայ Տէր-Պետրոսեան.— Ծնած 1884-ին Սիշո (Սղերդ), աշխարհական անուամբ նոյն, 1908-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Լպիսկոպոսէ՝ ծննդավայրին Սուրբ Սիմոն եկեղեցւոյն վրայ, ուր քանի մը տարի քահանայապօրծելէ ետք՝ այս մեկնաստանը քաշուած է:

Բաղէշի Աւետարանական Հայոց հովիւն էր

Վերապատուելի Խաչատուր վարդապետ.— Ծնած է 1863-ին Տալուրիկի Էլու-Տուն գիւղը: Նախնական կրթութիւնը կ'ստանայ Մուշ, ապա Բաղէշի բարձրագոյն վարժարանի ուսումը լրացնելով՝ կ'անցնի Խարբերդ, որուն Գօլէճէն ընթացաւարտ կ'ըլլէ 1891-ին եւ տարի մը կը պաշտօնավարէ Պուլանրդ իրր քարոյի: Իսկ 1895-էն մինչեւ Աղէտի տարին ի Բաղէշ, վայելելով քաջ բեմասացի, բազմաթիւն դաստիարակի եւ ազգային դորձոց եռանդուն վարիչի համբաւ: «Մէճլիսը Իտարէ»ի անդամ գտլով՝ մշտական յարակրութեան մէջ էր կառավարութեան հետ, եւ 10 տարիէ ի վեր նոյն շրջանի Հայ-Քրտական շարժմանց ու Զարդերուն ատեն ներկայացած էր իրր անվճառ բողոքարկու:

Իր եղբրական վախճանը տե՛ս ատաշնորդ Սուրէն ծայրագոյն վարդապետի կենսագրութեանը ներքեւ:

Տեղւոյս նահատակ հոգեւորականաց շարքին է նաեւ

Պատուելի Սարգիս երէցեան.— Ծնած է 1860-ին Եօնճալու, քարոյի: Եւ կրթական վստասկաւոր:

ՀԱՅ ԳԻՒՂՈՐԷՔ ԲԱՂԷՇԻ

Ահաւասիկ Բաղէշի շրջակայ անտառներէն 79 գիւղերը՝ որոնց մէջ սպանդի և աւերման տուածները ներկայացուցան նոր վանտալներու անողոր ձեռքերով, և որոնք կը բաժնուին Հետտայ շրջաններուն .

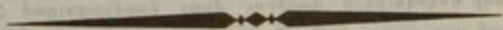
Ա. — ԱՅԼԱԹ կամ ԽԼԱԹ (Խոտոտունիք — Բզնունիք) :

Բ. — ՏԱՏԻԿ :

Գ. — ԿԻՒԶԱԼ — ՏԷՐԷ (Այնուամայր, Աղծնիք նահանգի չին պաւսանիքէն մին, որ Բաղէշի չեւիս-արեւելակողմը՝ երեքուկէս ժամ հեռու դաշտ մըն է ընդարձակ) :

Այս երեք շրջանները կը կազմեն ՍԱԼՆՈՅ ՁՈՐը : Իսկ ամբողջ Բաղէշի նահանգին Հայ գիւղորէից Համապումարը 500-էն աւելի է : (Գիւղերուն տունթերակից թուանշանները տուններուն Համարները կը ցուցնեն . մէն մի տուն բաղմապատկելի է 5-էն մինչև 10-ով, գիւղին քանի՛ շունչ ունենալը գիտնալու համար . և այս՝ կիրարկելի է բովանդակ Տաճկահայաստանի բնակչութեան : Բոլորն ալ ունէին իրենց սրբաւայրերը, ոմանք նոյնիսկ կրկին, բացի աստղանիչ կրողներէն) : Աւելորդ է ըսել թէ անոնց բոլոր հողերականները նահատակուած են ոճրապարտ ձեռքերով :

(Շար. 5)

ՆՇԽԱՐՔ ՏԱՐՈՆՈՅ

Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն վերջերս լոյս տեսաւ հատոր մը՝ «Յուցակ Զեռագրաց Մշոյ Ս. Առաքելոց-Քարգմանչաց Վանքի եւ Շրջակայից» տիտղոսով, որ, ձեռագրաց ցուցակներէ տարբեր՝ նկարագրութիւնն է Մեծ եղեռնի ընթացքին անհետացած ձեռագիրներու: Հատորը բաղկացած է երկու մասէ, որուն երկրորդը՝ Մուշ քաղաքի եւ շրջակայի ձեռագիրներէն 159 հատը նկարագրող, առնուած է Մուշի Առաջնորդարանի նախկին քարտուղար Նազարէր Պ. Մարտիրոսեանի «Նշխարք Տարօնոյ» ամսիպ աշխատութենէն: Ան, գրուած 1914-ին եւ ներկայացուած Պոլսոյ Իզմիրեան Գրական Մրցանակի Բանձնաժողովին եւ Զքուհեամարը կրող, փորձ մըն էր նկարագրելու Մուշ քաղաքը եւ Մշոյ դաշտի գիւղերն ու վանքերը, չմոռնալով նաեւ ժողովրդային հէքերները, առակները, ասուրիւններն ու բարբառը: Աշխատութեան ձեռագիրը երեք տետրակներէն առաջին երկուքը կը փորձեն տեղագրական մասը՝ որ, պէտք է խոստովանիլ, անյաբոյ է. եւ սակայն միւս կողմէ կը նկարագրուին գիւղերու եւ վանքերու մէջ գտնուող 159 ձեռագիրներ, որոնց մէկ մեծ մասին գոյութիւն ունեցած ըլլալն իսկ այլապէս անձամբ պիտի մնար: Միաժամանակ, ձեռագիրներուն հետ՝ Մարտիրոսեան գրի առած է եկեղեցի-վանքերու արձանագրութիւնները, սկիւններու, քաղերու, խաչքարերու եւ տապանաքարերու յիշատակարանները եւ այս ձեւով փրկած շատ արժէքաւոր փշրանք մը այն անհուն զանձէն՝ որ Մուշի նման հայահոծ շրջանի մը Հայութեան կը պատկանէր, իբրեւ ապրող փաստ մեր ցեղի բարձր քաղաքակրթութեան եւ ստեղծած մշակոյթին: Այսօր, աւելի քան յիսուն տարիներ ետք, երբ հրատարակութեան կը տրուին հոս այդ արձանագրութիւնները, անոնց մեծամասնութիւնը ա'լ գոյութիւն չունի ապահովաբար, շնորհիւ «շինարար» այն բազուկին՝ որ եկեղեցիներու կարուղիկներուն ընդանօր ուղղել գիտէ միայն ու հրաշարուեստ խաչարձաններ տապալել: Տարիներուն հետ որքան կը նուազի ցար մարդկային մեր ահաւոր աննիւտումն, նոյն համեմատութեամբ կը կրկնապատկուի ու կը քառապատկուի կսկիծը անփոխարինելի այն կորուստին՝ որ իբրեւ երգ, աւանդութիւն, անգիր զրոյց, ու իբրեւ խաչքար, ձեռագիր, եկեղեցի, վանք ու մատուռ՝ կը կազմէր մեր ժողովուրդին դարերու վրայ բարձրացուցած Հայ կեանքն ու Հայ Ոգին: Հիմա ա'լ չկան այդ բոլորը հո'ն, Մուշի բերրի դաշտին մէջ եւ Սասունի մաքրամաքուր սարերուն վրայ, Վանոյ ձորի տփերուն եւ Անապատներու ամառի ու արեւ պարլուպներէն ներս:

Հետագայ էջերուն մէջ հրատարակուող 131 արձանագրութիւն-յիշատակարանները փոքր խիւն մը կը ներկայացնեն այն մեծ ու ընդարձակ եւ հրաշագոյն խճանկարին՝ որ Հայ Մշակոյթը է իր բազմադասակ նուաճումներով, եւ որ այժմ արիւնքներով ու կտոր-կտոր եղած կը տարածուի բշտամի ոտքերու տակ: Յարմար դատեցինք զանոնք սպագրել «Սիւնք»ի մէջ, փրկած ըլլալու մտահոգութեամբ քանի մը փշրանք Տարօնի հարուստ մեր ժառանգութենէն: Արձանագրութիւններու այս հաւաքումէն ետք հետզհետէ պիտի հրատարակենք դարձեալ Մարտիրոսեանի կողմէ Մուշի բարբառով գրի առնուած վեց հէքեր եւ ժողովրդական երգերու ու խաղերու զանազան նմուշներ:

ՄՈՒՇ ՔԱՂԱՔԻ ՎԵՐԻ ԹԱՂ

1

ԳՐԱԿԱԼ

Շինուած է գեղաբանդակ եփեմոս փայտէ. իր յիշատակարանը. «Ի Թ՛Վին ՌԼԲ (1032+551=1583), կազմեցաւ գրկակալ Ս. Յարութեան Տ. Ստեփաննոս»:

ԾԱՆՈԹ. Կը գտնուէր նոյն քաղի Ս. Յարութիւն եկեղեցին:

2

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Եկեղեցւոյ կլորակի ետեւ գտնուած տապանի վրայ. «Տապան Տ. Պարսամբի աւագ քահանայի Տ. Ստեփաննոսեան յամի Տեառն 1700»:

3

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցւոյ դրնդեկի վրայ եղած արձանագրութիւնը. «Կ. Բ. — Այ. Եկեղեցին անմամբ Ս. Փրկչին մինչ ի դալուստ տն. տն. կրկին ասէ Խօջա Հօթան մեծ իշխանին և Տնօղաց Մղտսի Գաղպարին և Շամխաթունին և Կոզակցուն Ջամբուլին, որդի Խօջա Մելքոնի Մհակին, Սր. Յարութեան շինեցին Զ. սիւն, նորոգեցին բազում աշխատեցանիւք և իւր ժողովրդեան Քրիստոս Աստուած ողորմի ասէք ամէն: Թ՛Վին ՌՃԾԲ (1152+551=1703)»:

4

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Ուրիշ տապանաքար մը եկեղեցւոյ աջակողմեան դասին մէջ. «Տ. Յովհաննէս քահանայ. Տ. Պարսամբի յամի Տեառն 1721»:

5

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տանարի արեւելեան կողմ՝ դուռն, ձախ պատի վրայ. «Շինեցաւ սուրբ Եկեղեցին ձեռամբ մահտեսի Յովհաննէս և Առաջնորդութեան Ս. Կարապետի Տեառն Մինաս վարդապետին և աշխատանօք նոյն Եկեղեցւոյ Համայնից ժողովրդոց. ՌՃԶ (1180+551=1731) Թ՛Վին. որք Հանդիպիք տուք զողորմին»:

6

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Մարմարիտն տապանաքար՝ որ կը գտնուի խորանի պատի մէջ՝ առաջակողմ. «Այս է տապան Ս. աւագ Երէց Տէր Պարսամբին և Կողակիցն Այլի Խանին, որ փոխեցան առ տէր Աստուած. որք Հանդիպիք այս Ստաղիս (տապանին) յիշեցէք ի Քրիստոս և Աստուած ողորմի ասացէք վասն մերոյս ՌՄԼԴ (1234+551=1785) կանդնեցաւ այս սուրբ խաչս և տապանս ձեռամբ Տէր Պարսամբի որդի մահտեսի Հղաթին»:

ՄՈՒՇ ՔԱՂԱՔԻ ԶՈՐՈՅ ԹԱՂ

7

ԽԱԶԱՐԶԱՆ

Կեդրոնի սեղանի խաչքարի յիշատակարան. «*Խաչա կանդնեցաւ բարե-
խաւս վասն Ստեփաննոս եպիսկոպոսի թվին Հայոց ԶԽԴ (744+551=1295)*»:

ՆԱՆՕԹ. Կը գտնուէր նոյն քաղի Ս. Աստուածածին եկեղեցին:

8

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Գերեզմանատան փուտ քարի մը վրայ, որ կը գտնուի եկեղեցւոյ հա-
րաւային կողմ. «*Այս է տապան Սահակ Բաղիշեցի սարկաւապին, որ բարե-
մահուամբ փոխեցաւ ի Տէր, յիշեցէք... ամէն. թվին տաճարի ՌՃԽԵ (1145
+551=1696)*»:

9

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաքեայ խաչի մը արձանագրութիւնը, որ կը գտնուէր Ս. Աստուա-
ծածին եկեղեցւոյ մէջ. «*Յիշատակ է Տէր Յովհաննէսի կողակից Գարանին ի
զուռն Մշու Սուրբ Աստուածածին. թվին ՌՄԾ (1150+551=1701)*»:

10

ԳՐԱԿԱԼ

«*Յիշատակ է Խաղարի որդի Մանուկին, թվին ՌՄԾԲ (1252+551
=1803)*»:

ՆԱՆՕԹ. Կը գտնուէր նոյն քաղի Ս. Աստուածածին եկեղեցին:

11

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցւոյ դուրսի երկաքեայ դրան վրայ. «*Յիշատակ է զուռն Ղա-
ղարի որդի Խուճաշին թվին ՌՄԿ (1260+551=1811)*»:

ՄՈՒՇ ՔԱՂԱՔԻ ԲՐՏԻ ԹԱՂ

12

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սեղանի վէմքարի վրայ. «*Ի ՇԶ (580+551=1131) թվականին կանդնե-
ցաւ Սուրբ Նշանս ի բարեխաւսութիւն Գնդկայ ի ձեռն յիշատակ ...ցի,
դամա...կան որդեաց Գրիգորի, Յովհաննէսի, և Սեմ... որք կարդայք Թո-
ղութիւն Հայցեցէք*»:

ՆԱՆՕԹ. Այս, ինչպէս և յագորդ քիւ 13, 14, 15, 16, 17, 18-ը կը գտնուէին նոյն
քաղի Ս. Սարգիս եկեղեցին:

13

1012-41P

Սեղանի ճախակողմի պատին մէջ կը գտնուի. «*Թագս բարեխառտ-
թիւն Թութեան եւ ճառարաց խրաց, որք կանդնեցին, մեղաց Թողութիւն
խնդրեցէք յԱռաւմուտ, Թութն 2ի (720+551=1271)*»:

14

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թուե՛կ երկու կերոններու պատուանդաններուն վրայ. «Յիշատակ է
Շահեկանց Մովսէսին, կողակցին Շահումին որդւոյն Մնացականին ի դուռն
Ս. Սարգիս Թյին ՌՃԶԵ (1185+551=1736)»:

15

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թունէ զահի վրայ. «Յիշատակ է Զհո Բաղիւկցի Ճահտեսի Մայիտանի որդի Սաֆարին եւ տիրացու Մարկոսին եւ հօրն Յակոբին ի դուռն Աշու Սուրբ Սարգսին թոյնն ՌՃՂէ (1197+551=1748)»:

16

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թունէ երկու խոշոր աշտանակներու վրայ. «Յիշատակ է այս Զամար-
խանի որդի Ապարմբաէին ի դուռն Սուրբ Կարապետին 1768»:

17

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երկրորդ աշտանակի վրայ. «Յիշատակ է Եփրատսին ի դուռն Մշու
Սուրբ Սարգիս Էկեղեցի թվին ՌՄԽԴ (1244+551=1795)»:

18

ԱՐԶԱՆ, ԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցւոյ ճակատ գրուած. «Վերստին նորոգեցաւ Սուրբ Սարգիս
տաճար յիշատակ Մանուկակին ՌՄԶ (1280+551=1831) ԹՎին»:

19

1100115 110 001 0-1-15

Եկեղեցւոյ դրան հակադր. «*Պաշտ բարեխօս է Շահին-Նազարին Ռ*
(1070+551=1621) *թղականին և ... որդին չիկեցա սուրբ Աստուածածի*
ձեռքով Իկե է Շահնասորին»:

ԾԱՆՈԹ. Այս եւ յաջորդ Ի/ւ 20 եւ 21-ը կը գտնուին նոյն բաղի Սուրբ Կիրակի

20

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Նորոգութեան րուական. «Շինեցաւ սուրբ եկեղեցիս կարողութեամբ Աստուծոյ ձեռամբ եղբարց Պօղոսի որդի Ալէքսին, Մկրտչին եւ եղբարց Խաչատուրին, Աւետարին, Ասլանին, Յակոբին Աստուած ողորմի նոցա ի թվին ՌՄԿԴ (1264+551=1815)» :

21

ԳՐԱԿԱԼ

«Յիշատակ է Ղազարի որդի Մանուկին ի դուռն Սուրբ Կիրակոսին թվին ՌՄՀ (1270+551=1821)» :

ՄՈՒՇ. ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆԻՔ

22

ԽԱԶՔԱՐ

Գերեզմանատան արեւելեան պատի վրայ. «Կանգնեցաւ խաչս փրկութիւն սարկաւաղին ... եւս աւրն տեղ...ին ՊՂԶ (896+551=1447) եւ ծնողացն» :

23

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Ստեփաննոսի դրան վրայ. «Շինեցաւ թվին Հայոց ԶՀԵ (975+551=1526) ձեռամբ Ղիկո (Ղունկիանոս) արեղի» :

24

ԽԱԶՔԱՐ

Վարդապետաց սենեակներուն առջեւ. «Թվին ՌԺԲ (1012+551=1563) կանգնեցաւ խաչս ի փրկութիւն հոգւոցն Տէր Մելքիսեթ կպիտկոպոսին տէր Ներսէսին եւ ծնաւդաց մերոյ ամէն» : Այս խաչքարի համար կ'ըսենք թէ Տրդատն է բերք, մօտակայ լեռներէն ուսի վրայ դնելով :

25

ԽԱԶՔԱՐ

Աւագ սեղանին առջեւ. «Ի թվին ՌՃԺԳ (1113+551=1664) եւս Արիտակէտ ... նորոգեցի զսուրբ Ստեփաննոսի քումբէթ եւ զսաղ, այլ եւ զսաղ սրբոյ Կարապետին, զպարխապն չբեղապատ եւ զաղբիւրն բարեհամ եւ երկաթապատ զոնով եւ տնտեստուն խցիկներով եւ զտեղ խոտածարակ հցնաւորաց հոյակապ եկեղեցին, յիշատակ ի Քրիստոս Աստուած» :

26

ԽԱԶՔԱՐ

Գերեզմանատան սեղանին առաջ եղող մարմարեայ երեք խաչքարեր.

ա.

«Ով քառաթեւ նշան փրկչին
Բարեխօսեա վասն Յովհաննէս վարդապետին,
Աստուածարան փաղեան որ պատրիարք է Բիւզանդին,
Լեր օղնական յօրն ահեղին,
Որք բնթեոնութեամբ զողորմին,
Թ՛վին ՌճԳԷ (1167+551=1718)»:

բ.

Յաղթող նշան կենարարին
..... փրկչին,
Բարեխօսեա յօրն ահեղին,
Առաջնորդութեամբ Մկրտչին,
Վասն Արքաճամ պետիւ չնչին,
Լուսաւորեալ լուսով քոյին
Եւ տեսութեան Աստուածային
Արժան տոնել զմեզ, խեղճ հողի,
Որք հանդիպիք Թ՛վին ՌճԳԷ (1167+551=1718)»:

գ.

«Կանգնեցաւ խաչս բարեխօս առ Աստուած վասն Արծկեցի ծերունի
Հայր Ներսէս վարդապետին, Եւ իւր ծնողացն նոցին. յիշեցէք Եւ Աստուած
ողորմի ասէք. Թ՛վին ՌճԳԷ (1167+551=1718)»:

27

ԽԱՉՔԱՐ

Աւագ սեղանին առջեւ. «Կանգնեցաւ խաչս բարեխօս առ Աստուած
վասն փրկութեան հողւոյս, մեղաց թողութիւն, Եւ Արքաճամ վարդապետն,
սպասուոր Սրբոյ Կարապետին, ծնողաց Տ. Սարգսին»:

28

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գերեզմանատան գմբէթի դուրսի կողմ՝ արեւելեան դիէն. «Վերստին
նորսկեցաւ Սրբոյ Կարապետին զուժպէթս աշխատասիրութեամբ Պոլսեցի
առաջնորդ Յակոբ եպիսկոպոսին Եւ արդեամբ մասամբ իւր ռըրիչին պապա-
կան մահաւոր Կարապետին վասն կենդանեաց Եւ ննջեցելոց, ի Թ՛վին
ՌՄԻԸ-ին (1228+551=1779)»:

29

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ժամատան դրան վերեւ. «Յիշատակ է դուժպէթս Կորնեցի մահաւոր
Սահակին Եւ իւր ծնողաց, հօրն Վարդանին, մօրն Կիւնէղի Եւ կողակցւոյն
Իսկուհւոյն Եւ սրբւոյն մահաւոր Կարապետին, Յակոբին ՌՄԼԵ (1235+551
=1786)»:

30

ԽԱՉՔԱՐ

Ս. Ստեփանոսի սեղանին առջեւ՝ արեւմտեան դիէն. «Յիշատակ է օտաւ

Բալուէցի յառաջնորդի, Գրիգոր արքեպիսկոպոսի, Թվին ՌՄԽԴ-ին (1244 + 551 = 1795)» :

31

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Գերեզմանաբարի մը վրայ որ կը գտնուի տաճարին ետեւ՝ առնրեր
Մամբրէ եպիսկոպոսի խաչքարին.

«Այս դամբարան մարմնոյ տեղի,
Տեանն Յակոբայ արհայ գիտի.
Սրբոյ դահիս առաջնորդի,
Սա էր տեղեաւ Սամաթեցի
Եւ աշակերտ պատրիարք Զաքարիայ վարդապետի,
Զորեքտասան տմս տունս հովուեալ
Եւ զբազում պարտս մճարեալ,
Որ սուրբ տանս վրայ գիղեալ,
Յոր գնեաց բանաս, մատն ի կապանաց,
Զերծեալն ի բայց սրբոյ տեղիս չհասանի,
Մինչ Սահակայ ձորակ մտեալ ի նենդողաց
..... սրախող մարմնով լեալ
..... կակծալի մահուամբն մեռեալ,
Կոծով մեծաւ ի յատտ բերեալ,
Ի գերեզման մահու եղեալ,
Հանդիպողացդ իւրոյ չիրմի,
Հայցէ ի ձէնջ աղերսովի,
Ասել հօգւոյն զողորմի:
Թվին ՌՄԾԶին (1256 + 551 = 1807) Մայիս Է-ին» :

32

ԽԱԶԳԱՐ

Գերեզմանատան սեղանին առջեւ. «Կանգնեցաւ սուրբ խաչս բարեխօս
առ Աստուած վասն Զաքարիայ վարդապետին եւ իւր ծնողաց նոցին, յիշեցէք
եւ Աստուած ողորմի ասէք Թվին ՌՄԿԷ (1267 + 551 = 1818)» :

33

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տաճարին հարաւային պատի դուրսի կողմը կայ գրուած. «Թվին
ՌՄ ՀԸ (1278 + 551 = 1829) սուրբ Կարապետ թայնեցին» :

34

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գերեզմանատան գեղաբանդակ եւ սատափեայ բանուած դրան վրայ.

(Աջ փեղի) «Թաւշան Յահաննէս սրգի Յակոբու քաջ քանդակադործ
որ ի Պէկ Օղլու» :

(Զախ փեղի) «Վասն եղբոր հօգւոյն պարոն Թորոսին չինեաց յիշատակ
ի Հայոց Թվին ՌՄԶԲ (1282 + 551 = 1833)» :

35

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գերեզմանատան ոսկեգոծ եւ գեղափանդակ խաչվառներուն վրայ.
(Զախակողմեան)

«Կանդնեալ հառուցաւ խաչակալս պանծալի
Յաւուր տեսութեան քաջ հովուապետի,
Տեառն Յարութիւն եղեսացի եւ սրբազան արհիեպիսկոպոսի,
Որոյ փոխանորդ Զաքարիայ քրտնաջան արի մեծ վարդապետի,
Վանեցի Նիկիդոս կերտողոյս եւ ընդ երէց եղբոր իւրում Սարգսի
1839» :

(Աջակողմեան)

«Ծաղկեալ փթթեցայ յերանդ գեղադարդ,
Աղնիւ քանդուածովք, ոսկեգոծ դուարթ,
Տես դու զիմ չքնաղ զերեսս փայլակ,
Յիշեալ միշտ զնա ոյր եմ յիշատակ
Սրբոյ աթոռոյս նախկին քաջ հովիւ Պետրոս սրբազան եպիսկոպոսի որդ-
ւոյ կուրանցւոյ Տ. Կիրակոսի, իսկ արդեամբ յայս խորան շինեցաւ» :

36

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. Ստեփանոսի ոսկեգոծ եւ գեղափանդակ աջակողմեան եւ ձախակողմեան խաչվառներուն վրայ.

«Սա գեղաչաբեղ ոսկեղոծ պանծալի,
Նման լուսաճեմ երկնից խորանի,
Որպէս ոսկերողրոջ երկրորդ ի մէնջ շինուածի,
Որ բաշխէ ճաճանչ մերձակայ իւրոյ տեսողի,
Ճեմէ ցնծայ ի գեղ լուսափայլ, քան զերկուս խաչկալս փառօք գովելի,
Զքնաղ շինուածս քանդակագործս զարդարի,
Յամենայնի յոյժ չքեղադարդ, յոյժ եւ յոյժ տենչալի:
Որոյ արդեամբք տեսարն Պետրոսի
Աստուածարեալ արքեպիսկոպոսի
Բարեւէր որդւոյ Տէր Կիրակոսի՝
Դիտի սուրբ զահիս, որ էր Կուրեֆցի,
Հաղար ութ հարիւր յամ ազատութեան,
Յոր քառասներկու յարեալ թուական:
Ի ձեռն Վանցի Սարգսի եւ Նիկիդայոսի փառս Աստուծոյ հօր ամենակալ» :

37

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Յորեմի ամբարի դրան վրայ.

«Համարս ցորենոյ եմ եւ գեղեցիկ,
Ով հոգարարձու մի՛ կար հանդարտիկ.
Լից յամարայնի զիս մինչ յիմ բերան,
Զի ձմերայն ննջեցի քաղցրիկ:
1851 Սեպտ. 21» :

ՄՈՒՇ. ԵՂՐԴՈՒՏԻ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՎԱՆՔ

38

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծուաբեր Ս. Նշանի վրայ. «Կողմեցաւ խաչս ի թփին Ջե (905+551=1456) ի Հայրապետութեան Տ. Յովհաննէս Եպիսկոպոսին, ձեռամբ Աշրաֆին»:

39

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. Յովհաննու վանուց գերեզմանատան եփեցնուէ դրան վրայ. «Շինեցաւ զուս Սուրբ Յովհաննէսին ի թուին Հայոց Ջի (920+551=1471) ձեռամբ...»:

Ափսոս որ մէկ փեղկէն կտոր մը կտրեր են: Թէեւ ուշադրութիւն դարձուած չէ այս դրան վրայ, բայց բաւականին արժէք ունի. վրան կան փանդակուած գեղեցիկ ծաղիկներ:

40

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ժամատան սեան վրայ.

«Ջշինաւ ժամատան Գրիգոր վարդապետն ամենայն մխարանաւ և Լրկրով, որք Երախտիք ունին ի սմայ յիշեցէք ի Քրիստոս և Աստուած ողորմի ասացէք, թփին Ջի (960+551=1511) շինեցաւ»:

41

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաբեայ խաչի մը վրայ. «Յիշատակ է սուրբ խաչս ի Համարէն ժողովրդեան ի զուսն սուրբ Աստուածածնայ Մաֆարդին. թփին ՌՃի (1120+551=1671)»:

42

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լաբի վրայ գծուած պատկերի մը ներքեւ (որ կը ներկայացնէ տասներկու առաքելները). «Յիշատակ է պատկերս Խորենացի Խաչկանց մահտեալի Մարգարին և իւր ծնաւդացն Հոգւոյն. ի զուսն Մշու Սուրբ Յովհաննու վանուց. թփին ՌՄ (1200+551=1751) Մայիս Ե.ին»:

43

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Խաչի մը վրայ. «Յիշատակ է սուրբ խաչս Օփանէս վարդապետի, ի զուսն Մշու Սուրբ Յովաննէսայ, թփին ՌՄԺԺ (1219+551=1770) Մարտի Ժ օրն»:

44

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գաւազանի մը վրայ. «Յիշատակ է զաւազանս ի դուն Մշու Սուրբ Յովհաննէսա ձեռամբ Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի. թվին ՌՄԼԲ (1232+551=1783)»:

45

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Աստուածածնայ գմբէթի արեւմտեան կողմ. «Ողորմութեամբ Աստուծոյ շինեցաւ կաթողիկէս ձեռամբ Խանամերսի Մկրտիչ վարդապետին, թվին ՌՄԾԸ (1258+551=1809)»:

Իսկ Սուրբ Ստեփաննոս տաճարի հիւսիսային կողմ. «Խաչս յիշատակ է Յոհաննէս, որ ետ ծ. ոչխար ի տունն Սրբոյ Յովաննէսին, ծնողացս Սարգսին եւ Մարիամին»:

46

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ջանգալատան արեւելեան կողմ, նախ խաչի մը վրայ. «Այլադին, Սալվարին խաչս բարեխօս է առ Աստուած վասն Գլխաղաճցի Մկրտիչ վարդապետի. թվին ՌՄՀԵ (1275+551=1826)»:

Իիչ մը գառ յիշեալ խաչէն. «Շնորհիւ եւ ողորմութեամբ ամենապարին Աստուծոյ, կամեցողութեամբ եւ յաջողութեամբ նորին, ի հիմանէ շինեցաւ սուրբ զանգակատան զուճրեթը ի խորանիւ հանդերձ, բոլոր եւ համայն արդեամբք եւ ծախիւք փառելու խալիֆայ Պողոսի, յիշատակ իւր հոգւոյն եւ իւր նախկին հարցն Տ. Գրիգորին, Տ. Խաչատուրին եւ Տ. Մարգարին եւ Միքայէլին եւ իւր հօրն Գասպարին եւ մօրն Մթիսային, եւ եղբորն Ղազարին եւ նորին սրբւոյն Քաչօնի եւ իւր կողակից Աթիսանին եւ իւր որդի Խաչատուրին եւ Թովմասին եւ Թոռանց Գոնոյի եւ այլ իւր համայն հին եւ նոր սեփականացն եւ ննջեցելոցն. ձեռամբ մեծաջանիւք եւ աշխատութեամբ առաջնորդ Ղադար վարդապետի, նաեւ բոլոր վարդապետ եղբայրներս եւ միաբանացս. ժողով ... այս գիւղօրէից կրկնով ըզբար, եւ այլ համայն ազգաւ հայոց. արդ որք ընթեռնութիւն միով հայր մեղայիս յիշեալիք զվերոյգրեւեալն ... կատարեցաւ զանգատանս զուճրեթը վասն ամենասուրբ երրորդութեան, թվին ՌՄՀԵ (1277+551=1828)»:

Ուրիշ խաչի մը վրայ. «Խաչս բարեխօս է առ Աստուած վասն Տէր Գէորգին, Տէր Օհանին, մահաւոր Անանիային, կողակցին՝ Անային թվին ՌՄՀԵ (1275+551=1826)»:

Հասաբեց՝ Ն. Պ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

(Շար. 1)

ՀԱՅԱՑԻ ՀՆԱԽՍՈՒԹԻՒՆ ԴԵԹԱՆՈՍՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ

ՅՈՎՍԵՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ

Յիշենք նաև Յունական Ալեքի'դէս անտառային-յաւերժահարսունքը, որոնք Արդինի անուամբ Ուրարտուայ մէջ կը յարդուէին: Ադիս, Ադէս Պղուտոն զիքն՝ Ադիսս անուամբ պաշտօն ունէր Ուրարտուայ մէջ: Իսկ դրուցական պոէտն Լինոս՝ որուն յիշատակին համար Յոյնք ի' Առնի'ս 'դառնկան տօն՝ մ'ունէին, ի մերոց հարց Առնիս (= Գառնիկ) անուամբ կը պաշտուէր: Զկայ արդարեւ բանաւոր պատճառ մը՝ որով կարենանք հաստատել թէ այս դիքն Յունաստանէն փոխ առեալ բլլան:

Մանաւանդ թէ ուրարտեան 'Ուրա, Խարաս եւ Լըրիննաս դիցուհիներն՝ իւրաքանչիւրն իրենց եղակի անձնաւորութեամբն՝ կը ցուցնեն թէ իրենց ամենահին ժամանակաց մէջ ունեցած ծագումը անփոփոխ պահած են. որով Յունական համանուններէն կերպով մ'անկախ են եւ այս՝ այն դարուն մէջ, յորում Հոմերոս նոյն դիցուհիները՝ ըստ իւրեանց կարգի, մէկէն աւելի կը ճանչնար: Ուստի ուրարտեան կրօնին նկատմամբ՝ Յունական անուններ կրող դիք եւ դիցուհիք եւս իրենց ծագումը հնդիկ - եւրոպական դոճեա վերջին ժամանակի մը կը պարտին. ժամանակ՝ յորում մեր նախահարք Յունաց նախահարց հետ՝ իրր որդիք երկուորեկաց, դողցես իմն ընդ միով՝ յարկաւ կը բնակէին: Բացի վերոյիշեալ դից՝ ուրարտեան կրօնին մէջ րազմաթիւ աւտուածներ կային, որոնց վրայ դիցարանական մասին մէջ պիտի որ խօսինք, եւ որոնց լսկ ուրարտեան-արիական ծագումն իրենց անուններէն կամ սեպհա-կանութիւններէն յայտնի է:

Զոր ինչ վերադոյն ըսինք՝ պատմական աւանդութիւնն կը հաստատէ ըստ ամենայնի. զայս ըսելով՝ կ'իմանանք զլիաւորապէս ուրարտեան սեպհա-դիր արձանագրութիւններէն ի յայտ եկած գրաւոր եւ լուրեանյն աւանդութիւնը. ըստ որում՝ նոյն արձանագրութիւնք կը վկայեն թէ իրենց բովանդակած յատուկ անուններն, լեզուն եւ կրօնքն արիական են: Եւ որովհետեւ ասոնք ստորին ժամանակները դարար լեզուն խօսող ժողովրդեան հետ սերտ եւ անխղելի կապեր ունին, յիշեալ աւանդութիւնն կը տարածէ եւ կը զօրէ նաև յօդուտ դարաբարխօս ժողովրդոց, որոնց սերունդքն արդի ժամանակաց Հայերն են: Կը ցանկայինք արդարեւ միջին ժամանակներէն յայտ մ'աւսին բուն ազգային աւանդութիւններ յիշել՝ անխառն, միօրինակ, որոշ եւ հատու. սակայն մեր մատենադրաց մէջ ի դուր կը փնտռենք այսպիսի աւանդութիւններ: Որչափ ինչ աշխարհադրական, պատմական, լեզուաբանական եւ դիցարանական յիշատակութիւնք կը գտնուին միջին ժամանակաց Հայոց մէջ, արդարեւ պատուական են. սակայն այս յիշատակութիւնք անօր եւ թերի են: Յամենայն դէպս՝ Հայ ազգին արիական ծագման վրայ բուն ազգային որոշ եւ մեկին աւանդութեան մը չգոյութիւնն՝ խնդրոյն վնաս չ'երեր:

Մեր ազգին սեմական կամ քուչեան ծագման նկատմամբ ո՛րեւէ խորհրդածութիւն անհիմն է: Կը տեսնենք որ Մ. Խորենացին (Ա, Գ) զՍեմ եւ ասոր կարծեալ որդին զՏարբան իւր սերնդովն Հայաստանի հարաւոյ մասին մէջ կը բնակեցնէ. այլ եւ կը դրէ. «Առաւել յաճախագոյն հինքն արամադնեաց ի նուազս բամբառն եւ յերդս ցցոց եւ պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք»: Եւ անդէն կը յաւելու. «Եւ այսոքիկ զրոյցք սուտ կամ արդարեւ լեալք, մեզ չէ ինչ փոյթ»: Ճշմարիտ եւս ըլլային այս զրոյցքն, սաշափ միայն կը ցուցնէին թէ սեմական փոքր ցեղ մը Հայաստանի մէջ կը բնակէր⁽¹⁴²⁾. սակայն անկէ ընդհանուր ազգին ծագման խնդրոյն վիստակար հետեւանք չ'ծաղիր: Բնաւ պատմական հեռաւոր իսկ արժէք չունի Ստրաբոնի (Ա, Բ, 34) խօսքն՝ զոր Պտղոմեոսի համաձայն կը յայտնէ, իբր թէ «արմեն, ասորի եւ արարացի ազգերն խնամութիւն ունին իրեաց մէջ»:

Եւ ոչ իսկ Յովսէփոսի (Հրէից Նախնական Պատմութիւն, Ա, Գ, 4) վկայութիւնն ընդունելի է թէ Սեմեան Արամայ որդին «Ուլոս՝ զԱրմենիա հաստատեալ կազմեց»: Հելլանիկոս Յոյն պատմագիրն յունական աւանդութիւն մը կ'ականարէ՝ երբ Դեւկալիոնի՝ աշխիւն Յունաց Նոյայ եւ կամ Դիոսի Պիոսայի հետ ամուսնութենէն իններորդ պորտ զԱղդրպոմպոս ցուցընելով՝ կը յաւելու. «Անդրպոմպոս Հենիոքէն»⁽¹⁴³⁾ Արմենները ծնաւ»⁽¹⁴⁴⁾: Այս յունական առասպելեալ ծննդարանութիւնն առ առաւելն Յունաց Հենիոքացոց, Կասկեաց եւ Արմենաց ազգականութիւնը կրնայ հաստատել⁽¹⁴⁵⁾: Այս առասպելին համեմատ, բնական բան մըն էր որ՝ ինչպէս Հելլանիկոս կ'աւանդէ, Հելլէնն առաջին պորտն ըլլար. մինչդեռ Արմենք տասներորդ պորտը կը կացուցանէին:

Գ. Համբաւաւոր գիտնական մը հնագոյն ժամանակաց Հայաստանի մանր թաղաւորութեանց վրայօք խօսելով կ'ըսէ. «Երբ Նինուէական սեպագիր

(142) Մինչեւ մեր պատմական խոսքը աւանդութիւնն յիշող հաստատութիւն զանալ հետեւեալ վկայութեանց մէջ: Ուրարտուի Բազաւորն Շարիդարիւ Բ (Ք. ա. իբր 755-730) իւր Ա Պատմական Արձանագրութեան չորրորդ տողին մէջ «Բարիլունիս» եւ հիմնքերոց տողին մէջ «Բարիլուն» անուն երկիր մը կը յիշէ. որոնց անուններն «Պուռն-աստուածային» եւ երկրորդն «Պուռն աստուծոյ» կը բարգմանուին սեմական լեզուներով: Միւս կազմանէ: Բազաւորփաղաւ Գ Ասորեստանեայց Բազաւորն (Ք. ա. 745-727) իւր Նեմրուայ Խեցե-տախտակին Արձանագրութեան 31-32 եւ 38 տողերուն մէջ Սիլիսագի երկիր (եւ կամ Բազաւ) մը կը յիշէ, զոր «Բարիլունցոց ամրոց» կը կոչէին: Երկուց Բազաւորաց այս երկիրն վասպուրական նահանգին հարաւակողմը Պալուսիք գաւառն էր: Կարի հաւանական է որ Մ. հորենացոյ յիշած Սեմն եւ Տարբանն եւ ասոր սերունդներն վերոյիշեալ Բարիլունիս (=Բարիլու) երկրին մէջ բնակեալ սեմական ժողովուրդ մ'եղած ըլլային, որոնք իրենց բնակած վայրը յիշեալ սեմական բառերով յորինեալ յատուկ անուամբ կոչած էին:

(143) Հենիոքացի անուամբ կողմիս դրացի ազգ մը՝ եւ կողմիս մէջ Հենիոքիւս անուն Բազաւ մը կար:

(144) Sbu Hellenici Fragmenta, 10. (Scholia in Platonem, էջ 376), ի Fragm. Hist. Gr., հրտրի: F. Didot, 1885, հտր. Ա, էջ 47:

(145) Ըստ Անանուն Աշխարհագրի Մեկնութեան՝ «Հենիոքացիք ... Պեղասպացուց սերունդն էին», Sbu Anonymi Paraphrasis, 680-694, ի Geogr. Gr. Min., հրտրի: Muller-Didot, 1801, հտր. Բ, էջ 418: Յայտ է Բէ Պեղասպացիք յունական ցեղ մըն էին՝ ի Յունաց ազգին, որուն ազգակից էր Արմենաց ազգն:

արձանագրութեանց մէջ բովանդակուած Հայաստանի այլեւայլ կողմանց նահանգներու, քաղաքներու, մարդոց և դից անունները կ'ուսումնասիրենք այն բնդարձակ երկրին բովանդակ տարածութեան վրայ սփռուած ժողովրդեան մէջ ազգագրական և լեզուագիտական մեծ միութիւն մը կը տեսնենք» (146)։ Դարձեալ, «Ինչպէս բազմաթիւ անկախ թագաւորութիւններոյն իսկ՝ Հայաստանի հին ժողովրդեան մէջ ցեղական և լեզուագիտական կատարեալ միութիւն մը կար, այսպէս ալ կրօնական բացարձակ միութիւն մը հոն կը տեսնուէր, որ ժողովրդեան բովանդակ մասերուն միջեւ կապ մը կը հանդիսանար» (147)։ Առաջին երկու միութիւնքն ազգին արիական նկարագիրն՝ իսկ երրորդն դարձեալ ազգին՝ Քաղգիտագաւառութեան մէջ կը կայանային։

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն Լ Ե Զ Ո Ի

Ա. Ուրարտեան քարքառ։ Բ. Գրաքար քարքառ։

Յանյիչատակ ժամանակաց Հայ ազգին խօսած լեզուն արիական կամ հնդիկ-եւրոպական եղած ըլլալով, անոր ծագումն ու սեպհական յատկութիւնները հետազոտելու նպատակաւ՝ կը ստիպուինք բուն նախնական հնդիկ-եւրոպական ժամանակաց զիմել. ժամանակք՝ յորս առաջին արիական ծնողք իրենց խօսած լեզուն որդւոց առաջնոց հաղորդած են։ Ասոնք՝ առանձինն գերդաստաններու զլուխ եղած ըլլալով, բոտ բնութեան իրաց՝ նախնական միակ լեզուին մէջ փոքու կամ մեծաւ եղանակաւորումներ մտնալու պատճառք ևւ դործողք եղած պէտք էր որ ըլլային։ Այսու օրինակաւ՝ առանձինն բարբառոց ծագումն նոյնիսկ առաջին արիական գերդաստաններուն մէջ եղած է։ Ընտանեաց թուով բազմանալուն՝ ուրոյն բարբառոց թուոյն բազմանալն պէտք էր որ համապատասխանէր։ Ասկից յառաջ եկած են հնդիկ-եւրոպական այնքան բազմաթիւ ազգաց լեզուներն, որոնք ինչպէս հնագոյն ժամանակներն՝ նոյնպէս մեր օրերուն մէջ իրերաց նկատմամբ նախնական միակ արիական լեզուին բազմատեսակ եղանակաւորեալ ձեւերն են. ձեւեր՝ որոնց հիմն է միւլնոյն, ինչպէս և անոնց բնութիւնն է դարձեալ նոյն. միայն թէ այս ձեւերն են որոնք տակաւ զարգանալով և առանձինն նկարագիրներ առնելովնին, իւրաքանչիւր տոհմի և ցեղի և ազգի մէջ՝ միւս ազգական տոհմաց և ցեղից և ազգաց նկատմամբ՝ առանձինն լեզուաց յօրինուածութիւնները կը կացուցանեն։ Այս լեզուք՝ նոյնիսկ իրերաց ազգականութեան զօրութեամբն՝ կը բովանդակեն բազմաթիւ լեզուաբանական տարրեր, որոնք իրերաց հաւասար են. մասնակի իրենց նախամայր լեզուէն դանոնք առած ևւ դարերով պահած են։ Եթէ մին՝ նոյն տարրաց մէկ մասը կորսնցնէ, կորուս-

(146) Fr. Lenormant, *Lettres Assyriologiques*, հար. II, էջ 119։

(147) Անդ, էջ 130։

եալն միաներուն մէջ կրնայ պահուած ըլլալ, և պահուած է մինչեւ ցայսօր (148) :

Սակայն իւրաքանչիւր ազգ ևս իւր մէջ ունի այլևայլ ուրոյն բարբառներ, զորոնք դատաւարաբար կը կոչենք, և որոնք ազգային լեզուի մը՝ իւր ընդհանուր հիմնական գրութեան առջեւ՝ երկրորդական մասանց նկատմամբ պէսպիսութիւնք կամ աւելի կամ նուազ եղանակաւորեալ ձևեր են : Հետեւեալները լաւ իմանալու համար այսչափ :

Մեր հնագոյն ազգային լեզուէն այսօր երկու բարբառք մեզի ծանօթ են. ասոնց ծագումն թէպէտ նախաւոր ժամանակներէն է, սակայն իրենց զարգացման և գրաւոր յայտնութեան և որոշ առանձնական նկարագրաց նկատմամբ երկուքի կը բաժնուին : Յիշեալ ազգային բարբառոց անդրանիկն ուրարտեան սեպագիր արձանագրութեանց՝ և կրտսերն մեսրոպեան զարոցին և ասոր յաջորդած լեզուներն ըլլալով, ասոնց վրայ առանձինն խօսիլ հարկ է :

Ա. Ուրարտեան լեզուին ծագումն՝ դայն կազմող լեզուաբանական գումարներէն դատելով՝ արիական առաջին ծնունդներէն քիչ մը վերջ եղած է : Ի՞րնէ՛ հնդկիկ-եւրոպական ըլլալով՝ հետեւեալ լեզուաբանական գումարները ունի. այսինքն՝ հայերէն գրաբար աւելի քան զչորս առ տասն, յունական աւելի քան զերեքուկէս առ տասն (149), ուրիշ հնդկիկ-եւրոպական մանր դումարք՝ աւելի քան մէկ ամբողջ և երեք-քառորդ, իսկ մնացեալքն մասամբ անարիական և մասամբ սեմական, օտարամուտ են :

Ուրարտեան բարբառին մէջ գտնուող թէ՛ գրաբար և թէ՛ յունական և միւս հնդկիկ-եւրոպական տարերքը նախկին հայերէնին իրր ընածին մասունքը պէտք է նկատել. և արդեամբք այնպէս էր, որովհետեւ արտաբուստ որևէ ազդեցութենէ մուտ չէին գործած : Զոր օրինակ յունարէնին մէջ կան բազմաթիւ հայացի, սանսկրիտ, զանդիկ և լատին բառեր, որոնք սակայն են յունական տարերք, այնպէս են նաեւ յունական և այլ հնդկիկ-եւրոպական տարրերն ուրարտեան լեզուին մէջ : Նախկին երանեան և սանսկրիտ լեզուաց մէջ իրերաց նման այնչափ բազմաթիւ բառեր կան՝ որ ճիշդ այս պատճառիս համար կը ստուգուի թէ՛ զանդիկ և հնդիկ Արեաց ազգերն նախնական ժամանակաց մէջ մէկ ժողովուրդ էին և մէկ լեզու կը խօսէին, և յրեթացս ժամանակաց իրարմէ բաժնուած՝ երկու ազգ եղած են և մեծաւ մասամբ նման երկու լեզու խօսած են :

Ըստ այսմ օրէն է խորհիլ թէ ուրարտեան լեզուն՝ նախնական ժամանակի մը մէջ մէկ յարկի ու տանեաց տակ ծնած երկուորեակ եղբայր բարբառն էր, որ զլիաւորապէս հայերէն ու յունարէն առաջնական տարրերէ կը բաղկանար, և ըստ հարկի հանգամանաց՝ բուն նախաւոր արիական տարրեր ևս կային այն բարբառոյն մէջ : Ըսենք նաեւ թէ՛ վերոգրեալ հայկական

(148) Լեզուաց այս հանգամանաց շնորհիւն է որ պարսիկ, ասորեստանեան-բաբելոնական և ուրարտեան սեպագիր արձանագրութեանց լեզուներն մեկնուեցան :

(149) Կը պարսիկի մատենային թէ գրաբարի վերոյիշեալ համեմատական չափոյն մէջ կան յունական տարերք, որոնք՝ հայկականին ևս հաւասար ըլլալուն պատճառաւ, գրաբարի բաժնին մէջ գրուած են. երբ այս յունական տարերքը յունարէնի բաժնին փոխադրենք, այս բաժինն կը բարձրանայ մինչեւ գրեթէ ի ինք առ տասն :

գրարար տարերայ գումարոյն մէջ կան բառեր՝ որ սանտիրիտ, հին երան-
կան, յոյն, լատին, գոթացի եւ սլաւ եւ այլ արիական լեզուաց եւս հաւա-
սար են. նոյնք պէտք է ըսել վերոյիշեալ ուրարտային-յունական տարերայ
համար: Բովանդակ հնդկիկ-եւրոպական լեզուաց հետ ընտանեկան ալոպիսի
նկարագրին ընդարձակութիւնն կը ցուցնէ՝ թէ ուրարտեան լեզուին մէջ
նախնական արիական լեզուն խիստ քիչ փոփոխութիւն կրեր է. վասնզի ու-
րարտայնոյն գրեթէ ամէն մէկ արիական բառն՝ ազգական մէկ լեզուին՝ կամ
աւելի եւ առաւելագոյն լեզուաց մէջ կը դառնուի, որ յընդհանուրն յայտնի
նշան է թէ այն ամենայն՝ մասամբ սկզբնական ազգութէ յառաջ եկած, եւ
մասամբ արիական երկրորդական ժամանակաց մէջ իւր ծագումը ունեցած է:

Ապա ուրեմն ուրարտեան բարբառն էր ըստ ամենայնի անկախ եւ ինք-
նօրէն լեզու՝ ի կարգի իւրոց ազգակից լեզուաց: Անոր մէջ տեսնուած միայն
հայկական գրարար եւ յունական տարերայ գումարն երեք քառորդէն աւելի
ըլլալով՝ իւր առանձնական նկարագրին եւս այն կրկնազգի տարերայ միա-
ւորութիւնէն կը ցայտէ ի վեր, եւ կ'ընծայէ մեր աշաց իբր հայացի-յունա-
կան:

Իբր յունագղի ժողովուրդներէն բաժնուելով՝ նախնական Հայաս-
տանի տոհմերն, ցեղերն ու ժողովուրդներն միայն աէր մնացին երկրին, կը
խօսէին այս հայացի-յունական լեզուն. սակայն յընթացս դարուց՝ այլեւայլ
ցեղերուն մէջ ի հարկէ քերականական եւ նոյնիսկ բառից ձեւերն այլեւայլ
կերպարանք պէտք էր որ առնուին: Լեզուաց եւ բարբառոց բնութեան, օրի-
նաց եւ գրից համեմատ՝ երկրին ժողովուրդներն որչափ լերանց, ձորոց եւ
դաշտաց մէջ որ կը բնակէին, պէտք էր որ իւրաքանչիւրն առանձինն եւ
սեպհական գաւառաբարբառ մ'ունենար, միւսոց աւելի կամ նուազ մերձա-
ւոր(150): Նման ազգային սեպագրութեանց լեզուին, միւս ազգային գաւա-
ռաբարբառներն հաւանականօրէն ոչ այնչափ նորաշնոր բառերով կը զար-
դանային՝ քան թէ ձայնական այլայլութեամբ եւ տարերայ անկմամբ կը
խանգարուէին: Բնականաբար անքերական ժամանակաց մէջ՝ ազգային բար-
բառներն թէ՛ իրերաց եւ թէ՛ մանաւանդ յոյն լեզուին համեմատութեամբ
սակաւ կամ շատ տարբեր քերականական ձեւերու տարբերութիւններ պէտք
էր որ ունենային: Այսպիսի տարբերութիւններ նոյնիսկ յոյն բարբառներուն
մէջ կը տիրէին: Վասնզի՝ իւրաքանչիւր բարբառ ցեղից՝ եւս առաւել այ-
դաց՝ իրեն առանձինն բառերու եւ քերականական ձեւերու առանձինն ալ
նկարագրի մը կու տայ: Այսու է որ նախնական հայացի-յունական մէկ յե-
զուն՝ Հայ եւ Յոյն ազգաց իրարմէ բաժնուելէ վերջ՝ տակաւ այլեւայլ ուղ-
ղութեամբ մասն մասն տարբերած է, եւ մինչեւ անգամ բազմաթիւ բար-
բառներու բաժնուելով՝ ասոնց մին միւսոյն կարծես բոլորովին օտար կ'ըն-
ծայի: Ընդիւ այս պատճառացս համար էր որ մեր ազգային սեպագիր արձա-
նագրութեանց լեզուն երկար ժամանակ գրարար հայերէնին եւ յոյն լեզուին
օտար համարուեցաւ: Չէ անօգուտ ըսել աստէն թէ ամէն եւ իւրաքանչիւր
բարբառ իւրով ներքին զօրութեամբ՝ յընթացս ժամանակաց ծանրագոյն
փոփոխութիւններ կը կրէ: Պողիբիոս՝ որ Ք. ա. երկրորդ դարուն մէջ իւր

(150) Մեր օրերն՝ Հռովմայ մէջ անդրտիքերեան քաղիք բարբառն՝ այսրտիքերեան
քաղիքուք բարբառէն բաւական կը տարբերի եւ այս՝ նոյն եւ մի քաղաքին մէջ կը պատահի:

սպառնալիքները կը շարադրէր, կը դրէ (Գ, իր, 23) որ Հոտիմայեցոց քաջահմուտն՝ Հոտիմայ եւ Կարփեդոնի մէջ կրեալ հին դաշնագրաց լեզուէն հազիւ թէ քանի մը բան կրնային մեկնել: Կախտիլիանոս հռետորն կ'ըսէ (Ա, զ, 40) թէ Սալեան քուրմերն իրենց նախնական երգերը հազիւ թէ բաւականաչափ կ'իմանային: Իսկ Ուրարտիոս (Թուղթք, Բ. Գիրք, Ա, 86-87) կը խոստովանի թէ Սալեան բանաստեղծական գրութեանները ինքն չէր հասկնար, եւ կ'իմացնէ թէ ուրիշներն եւս զանոնք չէին կրնար հասկնալ: Եւ սակայն այս ամենայն տեսլի կամ նուազ հին լատին լեզուաւ գրութեան էր (151):

Ուրարտեան արձանագրութեանց լեզուն՝ հանելով անկից ասորեստանեան սակաւաթիւ բառերը, սպառնական նախաւոր ժամանակաց սկզբան հայերէնն կրնայ համարուիլ: Եթէ նայիրեայ-Ուրարտուայ ամէն կողմանց մէջ աշխարհագրական եւ տիրող մանր հարստութեանց անունները հետազոտելով քննենք, իրաւամբ կրնանք ըսել թէ զրեթէ ամէն տեղ հայացի-յունական լեզուն՝ ուրիշ արիական տարրերով խառնեալ՝ կը տիրէր: Ք. ա. Հնդկատաճանրորդ գարուն վերջերը Ասորեստանեայց աշխարհակալութեան սկսելուն՝ սեմական ասորեստանեայ բառեր կրցան ուրարտացոց լեզուին մէջ սպրդիլ: Թէ՛ սեպագիր արձանագրութեանց լեզուին եւ թէ՛ գրարար լեզուին մէջ (152) կը գտնուին ասորեստանեայ բառեր, որոնք հարաւային հայացի վիճակաց մէջ Ասորեստանեայց հետ սպառնագրաց եւ անմիջական հաղորդակցութենէ մտած են նաեւ ի Բիանա՝ գլխաւոր տեղի յիշեալ արձանագրութեանց: Սակայն գրարար հայերէնի մէջ՝ որ հիւսիսոյ արեւելակողման մէկ բարբառն էր, ասորեստանեայ տարրերն իրազգութեամբ մուտ գործած են, վասնզի այս կողմը Ասորեստանեայց մտած չեն:

Շարիդուրիս Ա (Ք. ա. իրր 835-820) եղաւ որ յԱսորեստանեայց սեպածեւ գրութիւնը փոխ առնելով՝ մեր ազգային արձանագրութեանց անդրանիկը ասորեստանեան լեզուաւ գրել եւ փորագրել տուաւ: Թուի թէ ուրարտեան լեզուաւ գրելու համար յաջողակ զպիւր մը չունէր Շարիդուրիս Ա: Սակայն իւր որդին եւ յաջորդն՝ Իսպուինիս (Ք. ա. իրր 820-800), ասորեստանեան սեպագիր գրութեանն նոյնաձայն գրերը մեծադոյն մասամբ թողլով՝ միայն սեպագրոց մի երրորդ մասովն սկսաւ հայրենեաց լեզուան արձանագրութիւններ յորինել, փորագրել տալ: Իւր հայրենասիրական օրինակին հետեւեցան անոր յաջորդներն: Յարդ յերեւան եկած արձանագրութիւններէն վերջինն Մինուայ Բ-ի (Ք. ա. իրր 600-580) սպառնական է:

Այս արձանագրութեանց լեզուն թէպէտ Բիանա արքայական վիճակին ժողովրդեան բարբառն էր, սակայն միւս համազգի ժողովրդոց հասկնալի պէտք էր որ ըլլար. ասոր մէկ ապացոյցն այն է որ Բիանայի բարբառին մէջ գրարար հայերէնի տարրերն կը գտնուին, իսկ գրարարի բնիկ վայրն ու տեղին Բիանայէն բաւական հեռու էր: Սակայն Բիանայի բարբառն պաշտօնական տեսութեամբ եւ պայմանաւ միայն՝ ընդհանուր ազգային լեզու սեպ-

(151) Պետք չէ որ մեր արդի ժամանակաց սովորութեանց եւ գաղափարաց համեմատ դատենք ինչ դարերը: Արդի ընդարձակ գրականութիւնն եւ տպագրութիւնն, իսկ լատին լեզուի կենդանի լեզուաց փոփոխութիւնները յապաղեցնել: Իսկ դադրեցնել՝ բնու ոչ: Ի՞նչ կարող են կենդանի լեզուաց փոփոխութիւնները յապաղեցնել: Իսկ դադրեցնել, 1900. էջ 4

(152) Տես մեր գործն՝ Les Inscriptions Cunéiformes Urartiques, Վենետիկ, 1900. էջ 4 IX, XV, XVIII-XIX:

ւելու էր : Թէպէտ չկայ եւ չկրնար ըլլալ որ ազդի մը ամէն ցեղերն արդեամբք եւ իրօք միեւնոյն բարբառը հասարակ կենակցութեան մէջ խօսին, իրաւամբ ալ բազմաթիւ բարբառներէն եւ ոչ մին կրնայ միայն ընդհանուր ազգային համարուիլ, եւ եթէ այնպէս եւս համարուի, լոկ պայմանական կրնայ ըլլալ : «Գաղղիերէն լեզու» ըսելով կը կարծենք թէ բովանդակ Գաղղիացի ցեղերուն լեզուն ըլլայ այն. սակայն միայն Ի-տը-Ֆրանս արքայական նահանգին բարբառն էր. եւ որովհետեւ թագաւորներն այն նահանգին մէջ կը բնակէին եւ իրենց հրովարտականներն այն նահանգին բարբառով կը գրուէին, եւ երեւելի մատենագիրք եւս յոյն այս բարբառով գրեցին, պայմանաւ եւ կեղծօր կը համարուի թէ բովանդակ Գաղղիոյ ժողովրդոց լեզուն ըլլայ : Այսպիսի ինչ էր Բիանայի բարբառն ալ. ըստ այսմ եւ հնագոյն ժամանակաց հայերէն լեզուն պէտք է որ համարուի՝ ճշդիւ ինչպէս որ դարեր անցնելէ վերջ գրաբար բարբառն ընդհանուր ազգային լեզուն սեպուեցաւ :

Կրնանք խորհիլ թէ Ուրարտուի ժողովրդոց լեզուն Մարասիկան պետութեան ժամանակ՝ Մարաց քաղաքական ճոխութեան պատճառաւ խիստ քիչ եւ կամ ոչինչ ազդեցութիւն կրած ըլլայ. վասնզի այս պետութիւնն երկայն շտեւեց (Ք. ա. 607 — իրր 536) : Սակայն նոյնը չենք կրնար ըսել Աքեմենեան Պարսից պետութեան ժամանակին համար (Ք. ա. իրր 536—331) : Արդարեւ կը ստիպուինք ընդունիլ թէ Դարեհ Առաջնոյ ժամանակ Ուրարտուի թագաւորութեան իյնալէն (Ք. ա. 518) ի վեր՝ Պարսիկ կուսակալաց եւ պաշտօնէից միջոցաւ Աքեմենիոյ ժողովրդոց լեզուն վրայ հզօր ազդեցութիւն մը գործածուած պէտք է որ ըլլայ : Կը տեսնենք թէ երբ Ք. ա. 401 թուականին Յունաց Բիւրն հարաւակողմէն դէպի Հիւսիս՝ Հայաստանէն կ'անցնէր Եւքսինեան Պոնտոս հասնելու համար, գիւղ մը հասան՝ որ հաւանականօրէն Տուրուրեան ի Տուարածատափ գաւառին արեւելակողմը ըլլալու էր, հոն ջրուր կանանց եւ աղջկանց հանգիպեցան, որոնք Յունաց բանակին թարգմանին միջոցաւ պարսիկ լեզուաւ անոնց հարցմանց պատասխան տուին⁽¹⁵³⁾ : Եւ դարձեալ՝ յունաց զօրքն այն գիւղէն դէպի Հիւսիս յառաջ խաղալով՝ երբ տակաւին Երասխայ վերնագոյն կողմանքը շանցած՝ հաւանականօրէն Բասենոյ արեւմտակողմը գիւղի մը մէջ դադարեցան, աւանապետն թարգմանին միջոցաւ զօրավարաց հետ պարսիկերէն կը խօսէր⁽¹⁵⁴⁾ : Այսպէս ուրեմն՝ ազգային թագաւորութեան անկմանէ ետքը 117 տարի վերջ կը տեսնենք որ Հին պարսկերէն Աքեմենիոյ գիւղերուն մէջ անգամ կը խօսուէր :

Այսու հանդերձ՝ ուրարտեան լեզուն Ք. ա. Հինգերորդ դարուն մէջ իւր ազգային նկարագիրը կորսնցուցած չէր : Հերոդոտոս՝ որ իւր Պատմութիւնները Ք. ա. 408 տարին գրած լմնցուցած էր, կ'ըսէ (Է, 73) թէ «Աքեմենք Փոնդացոց մէկ գաղթականութիւնն էին» : Սակայն արդի առողջ քրննադատութիւնն ճշդիւ ասոր հակառակը ճշմարիտ դատելով, մենք կ'ըսենք թէ որովհետեւ փոնդական լեզուն՝ յոյն եւ անյոյն բառեր ունէր իր մէջը, Հերոդոտոս մեղի անուղղակի կը պատմէ թէ իւր ժամանակին Աքեմենքն այնպիսի լեզու մը կը խօսէին, որ աւելի կամ նուազ տեւ ու եղծ գեղծ յունական բառերով խառն անյոյն լեզու մըն էր, որ անտարակոյս մեծաւ մասամբ նման էր մեր ազգային սեպագիր արձանագրութեանց լեզուին : Փոնդացոց լեզ-

(153) Գեոքնոփոն, Արշաան, Դ, Ե, 9 :

(154) Անդ, Դ, Ե, 34 :

ւին վրայօք մեր ժամանակաց երեւելագոյն յունագէտներն կ'ըսեն թէ «Անոնց լեզուին մնացորդքն այնպիսի են՝ որ Յունաց եւ նախկին Արեաց մէջ միջին օղակը կը կազմեն» (155)։ Սակայն հին հեղինակները լսենք։

Յառաջ բերենք Կնիդացի Եւտոքսեայ (Ք. ա. 409-356) խօսքերը, ըստ որոյ ազգային սեպագիր արձանագրութեանց լեզուն պէտք էր որ խօսուած բլլար թէ՛ Հերոդոտոսի ժամանակ եւ թէ՛ Ք. ա. 2-րորորդ դարուն առաջին կիսոյն մէջ։ Եւտոքսիոս իւր Մեկնութեանց մէջ (156) Եւտոքսիոյ խօսքերը հետեւեալ կերպով կը յիշէ. «Եւտոքսոս իւր Համապարիտրղութիւն Շուրջ Զերկրաւ գործոյն մէջ կ'ըսէ թէ 'Արմենք ծագմամբ Փոխլիւայէն են, եւ իրենց լեզուին մէջ շատ բան փոխւելէն կ'արտասանեն'»։ Այս վերջին խօսքերով Եւտոքսոս՝ որ Ք. ա. 2-րորորդ դարուն առաջին կիսոյն մէջ կը գրէր, Արմենաց եւ Փոխլիւացոց խօսած այն լեզուները կ'իմանար, որոնց մէջ ինչպէս ըսինք, յոյն լեզուին օտար շատ մը բառեր կային, որոնք սակայն յոյն բարբառոց շատ մը բառերուն հետ խառն էին։ Պղատոն (Ք. ա. 429-347) գիտէ թէ «Յոյնք բարբարոսներէն բաղմամբ լառեր առած են, մանաւանդ անոնք որ բարբարոսաց իշխանութեան տակ են» (157), այսինքն Յոնիացիք։ Այս վերջինքս ի հարկէ պիտի որ անուին, մանաւանդ Պարսիկներէն։ Սակայն առաջնոց նկատմամբ՝ որ Հելլէնքն էին, արդեօք Պղատոնի խօսքերուն մէջ հեռուոր իսկ ակնարկութիւն մը չկա՞յ Ուրարտեան հայ-յունական լեզուին, այնու որ փիլիսոփոսն Քսենոփոնէն կամ ասոր ընկերներէն լսած էր թէ Արմենաց լեզուին մէջ բառեր կային, որոնք Յունաց եւս հաւասար էին։ Մենք ի հաստատական կը միտենք։ Աստէն կը հասնինք Մեծին Աղեքսանդրի տարիներուն, եւ Ստրաբոնէն (Ա. դ. 2. Ժդ. 12. դ. 9) կ'իմանանք որ Մակեդոնացի աշխարհակալին զինուորակիցներէն Փարսաղիացի Կիրսիդոս եւ Լարիսացի Մետիոս գրած են՝ թէ Արմենիա երկիրն իւր անունը արքոնաւորդ Արմենոսէ առած էր (158), որուն այս Թեսաղացի Յոյն գիւցաղն՝ իւր գլխաւորն Յաստիւնի հետ տիրած էր։ Այս առասպելը մենք հետեւեալ կերպով կը մեկնենք։ Երբ Աղեքսանդր Ք. ա. 331-ին Արեւդայ ճակատամարտին մէջ Պարսից բանակը խորտակեց եւ յառաջադրման Ասիոյ ամէն նահանգներուն տէր եղաւ, ի հարկէ Արմեն իշխանաց եւ զօրավարաց հետ տեսակցեցաւ. մանաւանդ որ ասոնցմէ շատերն յիշեալ ճակատամարտին մէջ ոչ աննշան դեր մ'ունեցած էին։ Արդ՝ երբ Աղեքսանդր հոյն Ուրարտուաց արքայեաց այն սերունդները իր քովը ունենալով՝ Արմենիոյ ապագայ վիճակը կ'որոշէր, աշխարհակալին վերոյիշեալ զինուորակիցներն Արմեն իշխանաց խօսակցութիւնները լսած են. եւ անոնց լեզուին մէջ լսած շատ մը յունական անուններուն եւ բառերուն զոյուլթիւնը այլազգ չկարենալով մեկնել, Թեսաղացի Յոյն Արմենոսի գրոյցը հնարած են, իրր թէ սա տիրելով այն երկրին, իւր

(155) E. Curtius, Griechische Geschichte, 6րդ. հրտրկ., հար. Ա. էջ 66: Տես եւ O. Abel, Makedonien, էջ 45, 53 եւ հետեւ., եւ ի Pauly's Real Encyclopedia, էջ 1569 եւ հետեւ., ի Lassen, Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft, հար. Ժ. էջ 369 եւ Leleger, էջ 112-113, տես այս վերջին էջին ծանօթութեանց մէջ հեղինակէն յիշուած քանի մ'ուրիշ հեղինակաց վկայութիւնները։

(156) Տես ի Eustathii Commentarii ad Dionysii Periegesin, մեկն. ի տղոն 694. ի գիրքս Geogr. Gr. Min., հար. Բ. էջ 341: Տես եւ Ստեփանոս Բիւզանդացի։

(157) Plato, Cratylus, 409 d., հրտրկ. F. Didot, 1856, հար. Ա. էջ 302 (XXV):

(158) Զանց կ'ընենք աստէն Հոռացի Արմենոսի մը վրայօք եւս հոչակուած առասպելը, իբր Բէ Արմենիա ամուսն ամոր ամուսնէն յառաջ եկած էր։

անունէն երկիրն կոչուած եւ իւր լեզուն բնակչաց լեզուին հետ խառնուած էր։ Այս մտացածին զիւտոյն մէջ կը տեսնուի յայտնապէս՝ թէ Ուրարտուի հին հայացի-յունական լեզուն Մեծին Աղեքսանդրի ժամանակ տակաւին կենդանի էր։ Ե՞րբ մեռաւ ապա։ Այս հարցման նկատմամբ՝ չենք կրնար բնականօրէն ըսել, որ Մեծին Աղեքսանդրի մեռած ըլլալ այն։ Սակայն կարի հաւանական է որ Աքեմենեանց պետութեան ժամանակ հին պարսկերէնը, Ատրուպատէսի յաջորդաց տաւններն՝ որոնց իշխանութիւնն կապուտան ծովուն արեւելակողմանքէ մինչեւ Երասխ կը տարածուէր, Մարական — Պարսկական, եւ Արտաշէսեան եւ Արշակունեաց հարստութեանց զարեբուն մէջ զրարար հայերէնը՝ հին ուրարտեան լեզուին վրայ մեծ ազդեցութիւն գործած պէտք էր որ ըլլային։ Այնպէս որ մինչեւ մեր օրերը այն լեզուն՝ իւր փրականական ձևերը ի բաց թողնալ՝ տասնէն չորսը միայն պահած կը տեսնուի, որ է զրարարի մասը, ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք։ Այս մնացորդը՝ դոնեա մեծագոյն յոյժ մասամբ, արդի աշխարհաբար լեզուին մէջ ընդհանրապէս՝ եւ Տոսպ գաւառին մէջ ի մասնաւորի՝ ժողովրդեան բերանը դեռ կենդանի է։

Զիւր տեղի տարակուսի թէ հնագոյն ժամանակաց Հայաստանի համագլխի բազմաթիւ ցեղերուն բարբառներն իրենց պէսպիսութեամբքն ի մի եւ միայն լեզու կը յանդէին։ Ինչպէս այն ցեղերուն արիական այժմ մի էր, այսպէս եւ իրենց միայն յատուկ արիական բարբառներուն արմատն՝ էր մի մի եւեթ լեզու էր որ ամբողջ բարբառներուն մէջ իբր միահեծան թաղաւոր կը տիրէր։ Եւրատայ աղեղէն մինչեւ անդր քան զկապուտան ծով, Կուր եւ Երասխ գետոց բերաններէն մինչեւ Աղձնեաց նահանգի արեւմտեան սահմաններն՝ լեռանց վրայ, ձորերու եւ ծործորներու մէջ եւ գաշտերու վրայ բնակող ցեղերն եւս էին մի եւ նոյն ազգին անդամք։

Ուր որ նայիրեան կամ արարատեան հայ-յունական բարբառն կը տիրէր, հոն էին նախկին Հայոց ազգային կեանքն, գործօնէութիւնն ու պատմութիւնն։

Բ. Գալով այդ Ուրարտուի կրտսեր բարբառոյն՝ որ է զրարար հայերէնը՝ եթէ այսպէս մարթ է տեսլ, սա եւս իւր անգրանիկի նման՝ իւր ծագումը արիական կամ հնդկ-եւրոպական նախաւոր ժամանակաց մէջն ունի։ Չենք գիտեր թէ ինչպիսի էին ճշդիւ ասոր փրականական ձևերն ի հնագոյն ժամանակս. սակայն տարակոյս չկայ որ զրարար հայերէնը յընթացս պարտեց այն ձևերուն մէկ մասը փոփոխելու եւ մէկ մասը կորսնցուցած է։ Այս բարբառին բնիկ վայրն՝ ինչպէս յառաջագոյն բանք, Հայաստանի հիւսիսայ արեւելակողման մէջ ըլլալով, առաջին անգամ մեղի Բիանա նաւոյ ազգային թաղաւորաց սեպտիկ արձանագրութեանց մէջ կը յայտնուի. վասնզի իւր բառամթերից մէկ մասն Բիանայի գաւառաբարբառին եւս հաւասար էր, եւ անոր մէջ երեւելի բազմութեամբ իւր երեսփոխանները ունի։ Գրարար հայերէնն եւս իւր բառամթերքին մէջ կարի նշանաւոր չափով յունական տարրներ ունի։ Թէ այս հայացի բարբառը խօսող ժողովրդեան նախահայրն յոյն ցեղերուն հետ իբր մէկ յարկի տակ կը բնակէին յայտ է մանաւանդ անտե՛հ՝ որ յունական բառերու բազմութենէ պատ՛ իւր լեզուին մէջ բայական աճումն կոչուած նախդիր մ'եւս ունի որ կրկնօրինակ է՝ հանդոյն յունականին. զոր օրինակ՝ ե-բարձ, ե-բաց, ե-բեկ, ե-բեր, ե-բից, ե-պազ, ե-տես, է-ած, է-առ, է-արր, է-արկ, է-օծ, ե-դի, ե-դեր, ե-դ, ե-զաք, ե-զիք, ե-զին, ե-տու, ե-տուր, ե-տ, ե-տուք, ե-տուն(159)։ Սակայն պէտք է որ բանք եւս թէ զրարար հայերէնն ոչ միայն սանկլիթով՝ այլ եւ հին երաներէն տարրներով բառական ճոխ է։ Ըսինք որ ասորեստանեան լեզուն անուղղակի իմն անոր վրայ զգալի ազդեցութիւն գործածել է. ուրեմն ասոր արդիւնքն մինչեւ

մեր Թարգմանչաց ժամանակները, եւ հետեւեալ ժամանակները եւս, տեւեր բաւեր են: Գրարար Հայերէնի դերն կարի նշանաւոր է՝ իւր կարի բարձրագոյն տարեկան ուրարտեան Հայերէնին մէջ գոյութեամբն (160): Այն բարբառն մեզի կրտսեր ժամանակաց մէջ կատարելապէս յայտնուած ըլլալով իւր բովանդակ ճոխութեամբն, թէ՛ անոր բնութիւնը եւ նկարագիրները եւ թէ՛ քաղաքական պատմութիւնը լաւ իմաստասիրելով կը տեսնենք թէ Աբեմեհնեան պաշտօնից պետութեան ժամանակ հին պարսկերէնի ազդեցութենէն բոլորովին ազատ չէ մնացեր: Եւ յաճախ մարդոց յատուկ անուններն են որ մեր մտադրութիւնը կը գրաւեն: Արտաքսիա (= Արտաշէս) եւ Արտաւազդ անուններն թէպէտ իրենց երանեան նկարագրօքն Ք. ա. երկրորդ դարուն մէջ կը յայտնուին, սակայն չենք կարծեր թէ առաջիններն ըլլային: Տիգրան Բ Մեծն իւր կատարեալ յունասիրութեամբն՝ իւր մէկ որդւոյն Արտաւազդ անունը կուտայ: Քրիստոսի Ա. դարուն առաջին կիսոյն մէջ՝ զուրէն դալով Հայաստանի արքանական զահր նստողներէն մէկ քանիններն երանեան անուններ կ'առնեն: Սակայն երբ Տրդատ Ա. Արշակունին եւ Պարթևն Ք. ա. 66 տարին Հայոց արքանական թաղը կը դնէ իւր գլուխը, իրաց վիճակն մեծապէս կը սաստկանայ: Մենք չենք տարակուսիր թէ այս առաջին Արշակունի թագաւորն եղաւ՝ որ կանխաւ մագղկեանց կրօնին ծայրագոյն քրմապետն եղած ըլլալով, մեր բուն ազգային Քաղզիս դէքը զահրեկէց ըրաւ եւ անոր տեղը իւր հայրենական Ահուրա-Մազդան գլուխ կացոյց հայացի ամէն դից. Անահիտ գիցուհին եւս՝ բուն երանեան եւ աւետական յատկութիւններովն՝ այն թագաւորին ձեռքով մտած է ի Հայս:

(159) Եվալտ գերման գիտնականն կ'ըսէ թէ հայերէն գրարար լեզուն երանեան բարբառներուն եւ յունարէնի մէջտեղ՝ միջին վայրը ունի: Ըստ Կոշէ գերման գիտնականին. հայերէն գրարարին եւ փոխակալման մեզի հասած մագին բառաբաններուն մէջ բազմաթիւ նմանութիւններ կան: Լատեն նոյնպէս գերման գիտնականն կը խոստովանի թէ գրարար հայերէնի՝ բրակեան-փոխակալան լեզուաց հետ ունեցած սկզբնական ազգակցութեան վրայ հին մատենագրաց աւանդածներ մերժելու բնաւ պատճառ մը չկայ: Գիտնիմք թէ բրակեան եւ փոխակալան լեզուներն յունարէնի հետ մերձաւոր ազգակցութիւն ունին, եւ թէ յունարէնն գրարար հայերէնի մերձաւոր ազգական է:

(160) Կանխաւ ըսինք թէ Հնդկիտա Բալիստըն անգլիացի գիտնականն պարագլուխ հոնգիստեալով՝ ազգային սեպագիր արձանագրութեանց լեզուն գրարար կամ արդի հայերէնի օտար հոչակեց: Անոր հետեւեան բազմաթիւ գիտնականք. որոնք երեւակայեցին որ արիական Արմենի այն սեպագրութեանց յորինուելու ժամանակներն Արմենիոյ մէջ չկային. այլ Ք. ա. իբր 659-ին Փոնդիկայէն գաղթելով՝ արեւմտակողմէն հոն սարդեալ մտան, եւ տակաւ երկրին մէջ յառաջանալով եւ տարածուելով՝ դար մը վերջը բազաւորական իշխանութիւնը ձեռք ձգեցին. այն սարդեալաց Յաճաւոր քաղաքն էր Տիգրան Ա.: Այս վարդապետութիւնն իրական, զրական եւ պատմական հիման մը վրայ հաստատեալ չէր. այսու համար՝ մեր ազգային հնագոյն եւ անընդհատ կացութեան մեծ ու ծանր հարուած մը կու տար. վասնզի անոր նորագոյն կացութիւն մը կ'ընծայէր՝ կարծեալ փոխակալան ցեղի մը միջոցաւ: Սակայն յիշեալ արձանագրութեանց լեզուն՝ ինչպէս արդէն ըսինք, բնիկ նախկին հայերէն ըլլալուն յայտնութեամբն, այն մոլոր հերթագրութիւնն ինքն իրմէ կ'իյնայ: Յայտնի է հիմա որ Ք. ա. իբր 820-էն մինչեւ 670 եւ այսր եւս յորինուած արձանագրութիւններն իրենց մէջ կարի բազմաթիւ գրարար տարրեր կը բովանդակեն:

ՅՈՎԱԿԻՄ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ

(Շար. 5)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՂԱԶԱՐ ՂՐԻՄԵՑԻ

(1419–1437)

Ժե. դարու բաղմարդին գրիչներէն է Ղազար Ղրիմեցի: Սահմանափակ են մեր ծանօթութիւնները իր մասին: Յիշատակւած է թէ սարկաւազ եղբայր մը ունէր էտիլպէկ անունով: Ինքզինքը, 1419-ին, կը ներկայացնէ իրրեւ աշակերտ բանի, եւ սրբալանքներուն համար կ'աղաչէ անմեղադիր լինել, «զի հարկ կարդալոյն ի վերայ կայր»: Յակոբ գրիչ, որ կը գործէր ի Տրապիզոն, 1432-ին, սաղէս կը ներկայացնէ զինքը. «արժանաղով հոգեւոր հայրն մեր տէր Ղազար Ղրիմեցի՝ զորոց աշակերտ»: Հինգ տարի ետքը ուրիշ յիշատակարանի մը մէջ կը կրկնէ քիչ մը տարբեր բառերով. յիշեցէք «եւ զերկրորդ ծնաւոյն իմ գտէր Ղազար Ղրիմեցի՝ զզորոց աշակերտն» (Լ. Ս. Սալիկեան, Ժե. Դարի Յիշատակարաններ: Մասն Առաջին, 1955, էջ 427 եւ 482):

Իր զրչագրական աշխատանքը, մեղի հասած տեղեկութեանց համաձայն, կը բաժնուի երկու շրջաններու զլխաւորաբար: Առաջին շրջանին, 1422–1427, ան կը գտնուէր Տրապիզոն, իսկ երկրորդ շրջանին, 1432–1434, զինքը կը տեսնէր Երզնակայի մօտ Ս. Գր. Լուսաւորչի Վանքը: Տրապիզոն գտնուած շրջանին պահ մը Երուսաղէմ այցելած կ'երեւի իրրեւ ուխտաւոր:

Իր զրչագրական աշխատանքներէն ծանօթ են հետեւեալները:

1.— Քարոզգիրք Գր. Տաթեւացոյ, 1419: Ձեռ. Երեւանի Թ. 2117:

2.— Հարանց Վարք, Տրապիզոն, 1422: Ձեռ. Երեւանի Թ. 3874:

3.— Սաղմոսարան, Երուսաղէմ, 1426: Ձեռ. Երուսաղէմի Թ. 1988:

4.— Յայսմաւուրք, Տրապիզոն, 1427: Ձեռ. Վենետիկի Թ. 131:

5.— Ծաշոց, Երզնակ, 1432: Ձեռ. Վենետիկի, Թ. 1613:

6.— Ծաշոց, Երզնակ, 1434: Ձեռ. Երբմն Մարգուանի:

7.— Մաշտոց, 1437: Ձեռ. Երուսաղէմի Թ. 296:

8.— Քարոզգիրք Գր. Տաթեւացոյ: Ձեռ. Երեւանի Թ. 4452:

9.— Քարոզգիրք Գր. Տաթեւացոյ: Ձեռ. Երեւանի Թ. 2107: Յուցակ Ձեռագրաց, Ա. էջ 721:

Հսկայ հատորներով կաղմուած պատկանելի վաստակ արդարեւ:

Ղազար Ղրիմեցիի յիշատակարանները հակիրճ են, կամ կրճատուած ձեւով միայն հրատարակուած. հոս կը ներկայացնենք շահեկան կամ կարեւոր նկատուած մասերը:

1.— Երեւանի Թ. 2116 ձեռագրէն:

... Գրեցաւ աստուածաշունչ զիրքս եւ տառս ... որ կոչի Քարոզգիրք, ձեռամբ բաղմամեղ եւ խիստյեալ մեղաւք ողւոյ Ղազար աշակերտ բանի, ի վայելումն մանկանց Սխովնի: Արդ, աղաչեմ զհանգիստը սրդ, յորժամ ճաշակէք ի քաղցրահամ պտղոյ սորա, յիշեցէք սրտի մտաւք եղկելի զծողակս, եւ թողութիւն մեղաց հայցեցէք, եւ սխալանացս անմեղադիր լինել աղաչեմ, զի հարկ կարդալոյն ի վերայ

կայր: Ի Թվ. ՊԿԸ (1419) — Լ. Ս. Պաշիկ-
եան, ԺԵ. Դարի Յիշատակարաններ, Ա. էջ
237:

2.— Երեւանի Թ. 3874 ձեռագրէն:

ա.—

... Այդպէսպէս մեծ տուժարի
Հայոց մեծաց թուականի
երկեակ քառիցըս Հարիւրի
և թանց տասանց և միակի (1422)
աւարտ եղև այսմ տառի
ի մեծ քաղաքս արքունի,
որ Տրապիզոնս յորջորջի,
ընդ հովանեաւ սուրբ Տիրամար,
որ Զարիստիան սայ անուանի:
... Հոգևորոգ այսմ տառի
յոյժ ցանկացա տարիմամբ որտի
Ղազարս՝ մեղաւք մեռեալ ոգի
և խրիստոյթեալս յամենայնի.
ձեռամբ իմով զծագրեցի
ինձ յիշատակ անջնջելի,
նաև ծնաւդացն իմ կրկնակի,
և ամենայն ազգատոհմի,
և իմ եղբարն հարազատի,
որ Յէտիլպէկ անուն կոչի...:— Նոյն,
էջ 298:

բ.— Զեղկելի զծողակս՝ զՂազար Ղրի-
մեցի, յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս
ձեր...:— Նոյն, էջ 299:

3.— Երուսաղէմի Թ. 1988 ձեռագրէն:

Արդ ևս բազում մեղաւք լցեալս և
խխայթեալս և շարաւով լցեալ մեռեալ ոգի
Ղազարոս Ղրիմեցի, որ տխեղծ մատամբ
զծագրեցի զսա հրամանաւ երիցս երանեալ
ճշնագրեաց եպիսկոպոսի տէր Մելքիսեթի,
որ զնիւթն շնորհեաց, և ևս եղկելիս զծագ-
րեցի: Եւ եղաք զսա յիշատակ մեղ և ծնո-
ղաց մերոց ի սուրբ Փրկիչս: Եւ աղաչեմ
երեսանկեալ զսուրբ սպասաւորքդ սուրբ
Փրկիչիդ՝ խնամով պահել զսա, և անյա-
պաղ զԱստուած ողորմին ասել, զի վասն
այս յուսոյս զրեցի: Եւ որ լի սրտիւ թո-
ղութիւն մեղաց մերոց խնդրեցէ ի Քրիս-

տոսէ Աստուծոյ մերոյ, թողցէ Քրիստոս
Աստուած զիւր սխալանքն, ամէն: Այլ և
աղաչեմ յիշել ի բարի զհոգեւոր եղբարքն
մեր զՄարուզէն, որ զթուղթն խաղեց, և
զՄկրտիչն, որ կրեց, և զփակակալն զՅով-
հաննէս և զԿարապետն, որ բանիւ յորդո-
րեցին, և զկոկող նիւթիս զներսէս, որ
զկէս կոկելէն էառ և զկէսն եթող: Նաև
շնորհող աւրինակին Ստեփանոս վարդա-
պետն յիշեցէք ի բարի մասին, աղաչեմ:
Գրեցաւ զիրքս ի յերուսաղէմ, ի սուրբ
Փրկիչս ի Թվին ՊՀԵ [= 1426]:— Լ. Ս. Պա-
շիկեան, ԺԵ. Դարի Յիշատակարաններ,
Գ. Մասն, 1967, էջ 367:

4.— Վենետիկի Թ. 131 ձեռագրէն:

[Գրեցաւ] ի Թվ. ՊՀԶ (1427) ի յանո-
պատս Տրապիզոնու, ընդ հովանեաւ սուրբ
Փրկիչս և սուրբ Յովհաննէսիս... ձեռամբ
Ղազարի Ղրիմեցոյ...:— Նոյն, էջ 370:

5.— Վենետիկի Թ. 1613 ձեռագրէն:

Արդ գրեցաւ սա ձեռամբ բազմամեղ և
անարհեստ զրչի Ղազարի Ղրիմեցոյ, ընդ
հովանեաւ սուրբ և փառաւոր զերեզմանին
Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի, ի խնդրոյ
... պարոն Վարդանայ և ամուսնոյն իւրոյ
Մամախաթունի...: Եղին ի գրան սուրբ
Աւքանտիս... որ է Պոնտոս քաղաքիս...:
Յիշեցէք... զառաջնորդն սուրբ ուխտիս
... զՄարտիրոս վարդապետն և զՄկրտիչ
հայրապետն, այլ և զկոկողք նիւթիս զԱր-
րահամն և զՅովաննէս...:— Նոյն, էջ 370
և 427:

6.— Մարգուանի Ս. Աստուածածին և-
կեղեցւոյ ձեռագրէն:

... Արդ գրեցաւ սա ձեռամբ զրչի Ղա-
զարի Ղրիմեցոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ և
փառաւոր զերեզմանիս Լուսաւորչին մերոյ
Գրիգորի, և սուրբ Փրկիչս, և Մանեայ
սուրբ զերեզմանիս, ի թուին ՊԶԳ (1434),
ի խնդրոյ պատուական և հեղահոգի կրո-
նաւորի Սարգսի Տիւրիկեցւոյ, որ ստացաւ
զսա ի հալալ արդեանց իւրոց և եղ յիշա-

տակ իւր ևւ ծնողաց իւրոց ի սուրբ Լուսու-
ւորչին անապատ : . . . Յիշեալիք ևւ զառաջ-
նորդ զերախաւսուր Հայկուր Հայրն մեր
զՄարտիրոս փարգապետն ևւ զՄկրտիչ Հայ-
րապետն :— Նոյն, էջ 441 :

7.— Երուսաղէմի Թ. 296 ձեռագրէն :

Գրեցաւ զիրքս Զեռնագրութեան ի թի-
ՊԶԶ, ի վայելումն տէր Յոհաննիսի նորրն-
ծայի՝ Տրապիզոնի եպիսկոպոսի, զոր Տէր
Աստուած վայելել տացէ յամերամս ժամա-
նակաց, ամէն : Կատարեցաւ հրամայեալն
ի քէն ու տէր պատուական : Զսակաւ զծիշն
ընկալ յանպիտան Ղազարէ Ղրիմեցոյ, իր-
բեւ զիւրեւէշս այրոյն, ևւ անմեղադիր լիւր
խոշորութեան, զի կար մեր այսչափ էր. ևւ
սի՛ մոռանար ի բարի մտաց քոց զանար-
ժանս, աղաչեմ :— Յուցակ Զեռ. Ս. Յա-
կոբեանց, Գ. Հատոր, 1954, էջ 133 :

8.— Երեւանի Թ. 4452 ձեռագրէն :

Գրեցաւ աստուածաշունչ Բաբրաստանս,
որ կոչի Քարոզգիրք, ձեռամբ յոգնամեղ
խրիսայթեալ մեղօք ոյս Ղազար արեղի
Ղրիմեցոյ, ի խնդրոյ պատուական ևւ զս-

ղէլի խմատայեղ զրոց աշակերտի (Մար-
տիրոսի) : Արդ աղաչեմ զհանգիպողող, յոր-
ժամ ճաշակէք ի քաղցրորակ պտղոյ սորա,
յիշեալիք սրտի մտօք զվերայասացեալ
ստացող սորա [զՄարտիրոս] զրոց աշակեր-
տըն, որ ստացաւ զսա ի վայելումն անձին
իւրոյ ևւ յիշատակ ծնողաց իւրոց : Նաեւ
զեղկելի ծրօղ սորա զՂազար արեղայս ա-
ղաչեմ յիշել ի բարի մտաին, ևւ զծնողսն
իւ, ևւ զամենայն արեան մերձաւորսն, ևւ
որ յիշէ յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ
մերոյ : Այլ ևւ սխալանացս ևւ խոշորութեան
զրոյս անմեղադիր յինիլ աղաչեմ, զի կար
իւ այս չափ էր, զի անհմուտ էի արհես-
տիս, ևւ թէ մեղադրէք՝ այն ձեր հրամանք
է ևւ մեր արժանք :— Յիշտ. Ժե. զարի,
Ա. էջ 370-371 :

Ղազար Ղրիմեցիի յետնագոյն մէկ յի-
շատակութեան կը հանդիպինք 1443 ին,
իրբեւ վերջին ստացողի Հարանց Վարքի
մը, որ կը նուիրուի Երուսաղէմի Ս. Փրկիչ
Վանքին :— Յուցակ Զեռ. Ս. Յակոբեանց,
Գ. Հատոր, 1954, էջ 117 :

Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ

II

ՄԻ ՔԱՆԻ ՏԱՂ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԼՎՈՒՐԱՆՅՈՒՑ

9

Սիրոյ Յովանիսի

(Անտիպ)

Դու արեգական նման
Ելանես ի յառատուն(1),
Սփանջելատեսիլ դիմաւ,
Միհայելի հրքշտակն ես միքէ:

2

Պատկեր գեղեցիկ լուսով,
Նկարեալ ի յարարողէն,
Հոյս եւ ճննեմիս ծագիս,
Թաւալման ամէն վաղորդեանէն:

3

Դու ես բոլորեալ լուսին,
Լուսատու ի Ժե (15)-էն,
Գիշերն մեղմով զնաս,
Փարատես զխաւարն ի տանէն:

4

Դու պայծառ մոլոր աստղ ես,
Երեւիս ի յերեկոյնէն,
Ոստոստ աստեղօք շրջիս,
Միշտ ի վառ անաղօտ լուսնէն:

5

Յաղեմայ դրախտն ես դու,
Տնկեցար հօրի բազկէն,
Դու անմահութեան պտուղ,
Միշտ կանայ կեանս լուսնէն:

6

Դու բերես մեղմ անձրեւին,
Որ ցօղես ի յառատուն(2),

Զարդարին երկիր բուսով,
Մտք եւ տուն(3) զօրանան(4) ի քէն:

7

Ի զետն ի փստն ճմանիս,
Ելանես ի յառատուն,
Դաս ի յԱպրիլահ երկիրն,
Եւ դալկմ բուսանի ի քէն:

8

Դու Գեհոն մանրածաւալ,
Ելանես ի լուսին լեռնէն,
Հատանես զերովպիայ,
Յեզիպտոս զովանան ի քէն:

9

Դու ծիծաղազնաց Տիգրիս,
Ելանես ի զեղէն Ոլորէն,
Առքեստանօք պատիս,
Երկիրս արքեանն համօրէն:

10

Դու երկու ակամց Եփրատ,
Ելանես ի Ոսկեանց տանէն,
Միամաս ընդ Տիգրիս,
Ոլորտիս ի պարսկանց տանէն:

11

Մտանես ի ծովն մեծ,
Դադարին ալիքդ որ ի քէն,
Մարաւ եմ առ քեզ եկի,
Սրբոյ զիս ի քո ցուրտ քրէն:

12

Զսովաքեալս սեղան կոչեալ,
Կերակրեալ զիս անմահ հացէն,
Բաժակ փրկութեան ես դու,
Սրբոյ զիս ի քո սուրբ յորքէն:

3 - Բնագր.՝ տուն(3):

4 - Բնագր.՝ օրանան:

1 - Բնագր.՝ յառատուն(2):

2 - Բնագր.՝ յառատուն(2):

13

Զաֆարիայ քանասէր գողին,
Շարիով առ քեզ սիրելին,
Յարմար էս քանս քրդեցիք,
Օրհնութիւն փրկչին քեզ Եղիցի(*):

10

Տեսայ Սուրաք Մի Գեղեցիկ (Անտիպ)

1

Տեսայ սուրաք մի գեղեցիկ,
Քան գարեգական որ լուս կու տայ(1),
Տեսայ ունէր զօնս քույր ամպին,
Այն աչքեր ծով քան զգումիային:

2

Ոսկի ճակատ ու շիշ բերան,
Մէջքն ու քիկունքն քան զուռ ճօնան,
Մոցդ է լցած սպիտակ դեղով,
Մտն ու վարսերն է հոգիհան:

3

Ասի սիրէ զիս հոգի(2),
Ասաց աչքերս նման,
Խիստ որ հայիմ ի յերեսդ ի վեր,
Երբակ կացիր ի յերեսման(3):

4

Աստուած ողորմեցաւ ինձ Եղարբ,
Որ գայն տուի ինձ պատասխան,
Թէ չէ մնայի քան զկապելու,
Ի շուտ գայի ես քան զգայն ի գազան(4):

1 - Բնագր.՝ կու տան:

2 - Բնագր.՝ հոգին:

3 - Բնագր.՝ յերեսման այն:

4 - Բնագր.՝ ի գազանն:

(*) Սոյն քանակը մեզ քուտ է որ աւելացուած է հետագայ գրչի կողմից, կամ քրդն ասուած է ի գովեստ Զաֆարիայի:

11

Տաղ Սիրոյ Յովանիսի Ասացեալ է(*)

1

Դու գանձ մնացական խնդրէ,
Որ գողոյ երկիւզ նա չունի,
Կոխել է նայ շատ հեղեղ,
Ու անցել վերել ամենին(1):

2

Զանուն քէ գանձին ուզես,
Է հաւատ եւ գործիք բարի,
Որ աստ քեզ հարկիք բերէ,
Անդ պայծառ փառօք զարդարէ:

3

Վաղատ մի տեսայ աշխարհս,
Զի գտայ ես իւրն ճարակ,
Մանուկ մի քրան հալ(ա)ւով,
Եւ ի գլուխն է բամպկէ գտակ:

4

Հետ սեւ արապիկ կնոջ,
Կու խաղայր եւ առնէր կատակ,
Երբ խելքն ի վրան կու գայր,
Նա լինի ի բուր և ի դանակ:

5

Խաբած եմ ասէ Եղարբ,
Կղեցեմ եւ տուի ինձ դեղիկ,
Զէն ցեղն սեւն ես ոնց սիրեմ,
Կամ տեսն գնայ իմ գեղեցիկ:

6

Որ ես քան զօնն էի մեղին,
Արար զիս սեւուկ Հնդիկ,
Զանամ քէ քարայ առնեմ,
Նա առնէ զիս իւրն այն խաղալիկ:

1 - Բնագր.՝ ամենին:

(*) Սոյն վերնագիրը գտնուում է քիւ 10 եւ 11 երգերի միջուր, շատ հաւանարար քերես պատկանի քիւ 10 երգին, բայց որովհետեւ միւս վերնագիրները երգերի վերն էին դրուած, գրեցինք այստեղ:

7

Մտառայ եմ մեղաց անկել,
Մարդ չկայ որ առնէ ազատ,
Աստուած զիս հարուստ արար,
Եզայ(2) ես մերկ եւ ազատ:

8

Մեկիք ու դատաւոր չկայ,
Ու լսէ որ առնեմ գանկատ,
Կամ ձայնէ հարցուկ լինի,
Որ ասէ եկ առնեմ քեզ ի դատ:

9

Զաշխարհս եմ ի շուռ եկել,
Եւ տեսել զամէնն մտօք,
Ոչ երկու մարդ մէկ փայի,
Ոչ տեսայ ես մարդ մի խելօք:

10

Որ ձի եւ դրամ ունի,
Նա խեղդէ զաղփատն դրամօք,
Որ ձի եւ ջորի ունի(2),
Նա սպանանէ զընկերն խօսօք(4):

11

Հայոց ամէն բանն լաւայ(5),
Բայց չունին հետ իւրեանքն սէր,
Երբ ոտն որ ի գլուխ դառնայ,
Մոլորին զինչ ոչխար առանց(6) տէր:

12

Ոչխարն երբ հովիւ,
Զլինի զիւրանցն(7) տէր(8),
Այն ոք երբ գայլու համդիպի,
Կաց ւ ասաց դու մոցայ անդ շէր(9):

13

Ժամանակս է քո չորս եղբայր,
Որ առնէ զգարուն եւ զամառն(10),

Զձմեռն ի յաշուն զցել,
Նա փոխէ զփաղջր օրերն ի դառն:

14

Էն ցեղ մանկութե(ամ) օրեր,
Կանաչի զինչ պտղենի ծառն(11),
Նայ ցուրտ ծերութե(ա)ն գայ,
Նայ փոխէ զձմեռն եւ զսառն:

12

Սիրոյ է Տաղս(*)

1

Այրէն մինչեւ ցէնն զովեմ,
Քան իմ լեզուս միտս կու բաւէ:
Բերբ(1) ինձ էնձ էն ցեղ կրակ,
Որ իմ սիրտս անկեալ կու այրէ:

2

Գուն քո զեղեցիկ է քո զերագուն,
Գունովդ զգուն իմ քաղեր է:
Գուն ես յինէն վարդէն մման,
Որ իւրմէն կամ հոտն կու բխէ:

3

Ես ում երբամ զանգատիմ,
Երբ իմ խոց ու դեղս ու ճարն, մտնումն ի
Զերեսդ ի լուսին երբ նմանեցուցեր, [քենէ է:
Յոր ժամ լինի քամամ եւ որ բոլոր է:

4

Էդ ծով ծով աչերդ ալիսի,
Ներս ու քաղեր ու զար զար արեր է:
Ըստ իմ չար գործոց զինչ որ
Վերայ իմ կու գայ դեռ կէս քաղայ է:

5

Թող երբան ասեն ուստուարկ,
Ու սիրեմ զքեզ երբան հաբեն:
Ժամ է (ծ)ամ հերիք արայ որ ետայ,
Զքեզ ինձ Ա(ստուա)ծ համարէ:

11 - Բնագր.՝ ծառ:

1 - Բնագր.՝ բերբերի:

2 - Բնագր.՝ եղ ես:

3 - Բնագր.՝ ուն:

4 - Բնագր.՝ խաւաւն:

5 - Բնագր.՝ լաւ:

6 - Բնագր.՝ ամառն:

7 - Բնագր.՝ զիւրցն:

8 - Բնագր.՝ գէր:

9 - Բնագր.՝ շէրն=տատաւոր:

10 - Բնագր.՝ զամառ:

(*) Այր եւ բենի վրայով երգեր ունեն Առաքել
Բաղիշեցին եւ ուրիշները, որոնք մեզ չունեցանք
ձեռքի տակ՝ համեմատելու սրա հետ:

12-րդ 6-րդ հազարամյակի սկզբին

Ինձ Բէ չես հաւան քօհար վերադիր ունիւմ,

Ի սիրտս մէջն քան զամենայն բոլորէ:

Լուսին արեգակն յորժամ տեսանէ գեեգ,

Ի ի մայրն չի մտանէ:

Հար ինչպէս զայն արեգակն լուսն

Ինչպէս զ՝ 7-րդ հազարամյակի սկզբին

Ետք մի քանի տարւոյն (2),

Կասեմ խորս դու ինձ լսէ:

Մոռցի է քո ծաղկոց յաչեքունս:

Առնում քաջի տնկիկ մի քրէ:

Եւ ինչպէս զ՝ 8-րդ հազարամյակի սկզբին

Հար լսէ քո 7-րդ հազարամյակի սկզբին

Կամար ունի՞ գլխիս:

Դեղաց ցնտով սիրտս խոցել է:

Հուր ինձ ես վառեցի էնց կրակ դրիր

Իմ սրտի մէջն, որ անցնելուն քարն չէ:

Ինչպէս զ՝ 9-րդ հազարամյակի սկզբին

Ինչպէս զ՝ 10-րդ հազարամյակի սկզբին

Ձիւն ինձ ծնկախառն, մէջ վարդ եւ արիս:

Եկել է դառն վերանալու չէ:

Ղամ դու մի առնիր զիս,

Նա էլի բաց բողբի. Եւ այլ ո՛ք սիրեալ է:

Ինչպէս զ՝ 11-րդ հազարամյակի սկզբին

Ինչպէս զ՝ 12-րդ հազարամյակի սկզբին

Հոնա առեալ ցնտեր էտ մուռն ու բարակ,

Միջուցիդ ի հուռ նման է:

Մտիկ արի ես ոտիցդ ու մտաւանցդ,

Ի վեր ի յաղեղի նման է:

Ինչպէս զ՝ 13-րդ հազարամյակի սկզբին

Ինչպէս զ՝ 14-րդ հազարամյակի սկզբին

Յազգէն մինչ եւայէ քան գեեգ

Գօզալ մանուկ այլ ով սիրեք է:

Նոր միրգ(3) է բերած քան զգինն քանկ

Ասեմ չաղնիս հալալ է:

Ինչպէս զ՝ 15-րդ հազարամյակի սկզբին

12

Շող առեալ շրդանցդ, այդ նուշ ու շաքար:

Բերնէդ մեզի խաւսիկ ծախեսցէ:

2 - Բնագր.՝ պատգամօր:

3 - Բնագր.՝ միրք:

Ով որ բամբասէ խոզն խելօք,

Պիտի որ շատ չունի՞ հաջեսցէ:

Ինչպէս զ՝ 16-րդ հազարամյակի սկզբին

Ինչպէս զ՝ 17-րդ հազարամյակի սկզբին

13

Չարկամ դու ունիս յերբ որ

Դու յիս կու գաս քանաս սպանանէ:

Պուկիտ բոլորէն սիրտս մանիշակ կուզէ:

Արեկ դու քաշէ:

Ինչպէս զ՝ 18-րդ հազարամյակի սկզբին

Ինչպէս զ՝ 19-րդ հազարամյակի սկզբին

14

Ջանայ ու փնջէ(4) վարդ ու մանուշակ,

Ընկան քեզ ով կու խնայէ:

Ռգեմ(5) բեր կողպես(6), զքո սէրն

Իմ սրտիս մէջն արի բեւեռէ:

Ինչպէս զ՝ 20-րդ հազարամյակի սկզբին

15

Սէր ունիմ հետ քեզ յորժամ

Տեսնեմ գեեգ սիրտս ոչ համբերէ:

Վարդ ես հոտով, ով գեեգ

Ի ձեռն առնու հոտն կու բխէ:

Ինչպէս զ՝ 21-րդ հազարամյակի սկզբին

16

Տաղաւար ես դուն, ով որ

Գայ ի քեզ ցտիկ մշիս կու առնէ:

Բախանալ քարի

Երգն աշտեղ ընդհատուում է, պակասում են «Տաղարան»ի մնացեալ թերթերը:

Ինչպէս ալ անգամ «Տաղարան»ի մասին խօսելիս յիշել ենք, աշտեղ կան ալ երգեր եւս, որոնց հեղինակի անունները չկան. ալ երգերից հինգն եւս բերում ենք ստորեւ, որոնցից շատ հաւանաբար երկուսը՝ համար 2-ն եւ 4-ը, պատկանեն Թլկուրանցուն: Ասոնք ալ զեռ եւս ստուգումների կը կարօտեն, ինչպէս եւ միւս երգերը:

Այդ երգերն են.

4 - Բնագր.՝ փնջէ:

5 - Դրան փակիչ:

6 - Բնագր.՝ կողպես:

1

Ես ինչ եմ Արեր Բեգի
(«Տաղարան» Թերթ 57թ-59ա)

1

Ես ինչ եմ արեր Բեգի երբ ի դատ երբաս նայ ցցու(*),
Զայտ Բո խորութիկ երեսդ էր արիր մեզ դառն եւ քրքու:
Քանի ու քանի ասեմ գահմաքն ի վեզն է վերու,
Ահայ վերուցի գահմաքն ի Բեզնէ մեզ մար մի ցցու:

2

Այ իմ խորութիկ Աստուած, մի ձգեր ի ձեռն սիրոյ,
Ի ձեռն սիրու ձգես մի ձգեր ի խալիս լեզու:
Թէ խալիս լեզու ձգես նայ զմահուն արքն մօտեցոյ,
Զանձինս յամենայն չարէ խալս ի յերեսս ամօքու:

3

Խնձոր իմ կարմիր խնձոր որ հասար ի յօր սիրելու,
Մէկ բան Բեզ դիմար չկայ որ ընկել ես ի մէջ գելերու:
Զար փուշն է գիս պատեց որ չունիմ մարակ կենալու,
Սրտիս էլ է նեզ կուգա որ հազնիմ գրիի կուելու:

4

Թռչիմ ի պաղչէտ մտնում ու Բաղիմ խնձոր խաղալու,
Խնձոր խաղալու, Բաղիմ սերկելիլ վասն սէր կենալու:
Երկու սիրելու որ կայ չեմ գիտեր որն է սիրելու,
Մէկն լի լուսին ասեմ ա. բարկ արեւ լուսատու:

5

Լուսին գեթ չեմ սիրեր, դու սովոր ես խռով կենալու,
Արեւ գեթի սիրեմ, երբ ելնես դէմ լուսամալու:
Խնձորս որ ի Բեզ երեկ գիմ ամէն անվալն գիտես,
Ոչ շունչ ու հոգի ունի, ոչ լեզու որ Բեզ գրուցէ:

6

Շունչ ու հոգի դու ունիս, բեր ի Բո միտքն գայս ձեռէ,
Խնձորն է սիրու նշան որ յետ ու չենես հայու չէ:
Ինչեմ եմ կամ ինչ լինիմ երբ կուլա սրտիկս ու կուգէ,
Կրակն ինչ ի ծոցս առնում, ծուխն ելնի ի տեղ չի մտանէ:

7

Հալվեց քէ լեզուս բռնիմ որ չելնի նայ մարդ ու ասէ
Զաչերս ես ինչիս ի բռնիմ՝ արտասուք կու հասկացնէ:
Աշխարհ է ի մաւ նման, ով որ գայ անքաց չի մնան,
Այս ծովս ես ի մաւ մտայ, մաւ գնաց որ ես չիմացայ:

(*) Ուսանողի իւրաքանչիւր երկտողի առաջին տառը ձեռագրում գրուած է մեծատառով ու կարմիր բանաժով, այնպէս որ կարելի է իւրաքանչիւր երկտողն եւս մէկ տուն հաշուել:

8

Յեզր մօտեցաւ ելնիմ վախեմ քէ քարի դիպնայ
Քակտի իմ աղուոր շինուածս եւ տախտակս մէկ մէկ լինայ :
Ավաղ, աւաղ :

2

Տաղ Ուրախութեան ի վերայ հաղողին եւ Գինուն Ասացեալ է
(«Տաղարան» քերք 59բ-61բ)

1

հաղող զգեզ գովել պիտի բալոր պտղովն հաւասար,
Զի դու միայն ես գեղեցիկ ամէն պտղոյ քան ու սարվար :
Թեկտ է քաշած ոսկուն միջուն քան զմարգարիտ ոսկին ի շար,
Ազգ մի սեւ ազգ մի սպիտակ ահա ազգ մի կարմիր որ լուս կու տայր :

2

Դու ի դրախտէն արմաղան որ աշխարհիս մէջն բուսար,
Փոխան արարեր մեզ պարգեւայ ահայ փօշ մեղաց անմահարար :
Անմահութեանց ազգիւր ես դու ի յաստուծոյ պարգեւեցար,
Հոտով անուշ, գունով պայծառ, ահայ մարդ քո սիրովն հարբեմայր :

3

Քաղեն ու տանին զգեզ հնծան, նմին ու տան զգեզ իրար,
Վարդի նման ջուր կու բխէ ահայ ի զեւ Յորդանան նմանեցար դու :
Տանին լնուն պատիանին առանց կրակ քո եփն գայր,
Գունով պայծառ, հոտով անուշ, մարդ քո սիրովն հաշտեմայր :

4

Տանին լնուն իշխանին հանց գուն անուշ քան զշաքար,
Մեծ քազաւոր կու ժողովին, ահայ մեծ իշխանք ու հոգմարար :
Թագաւորին սիրտն քանաս եւ տէր անես քաղքին հազար,
Թէ նայ ունի հազար չար կամ նայ քո սիրովն հաշտեմայր :

5

Այլ քէ խմէ աղքատն ի քէն որ զհացն եւ զջուրն կուտ արար,
Եւ նայ լինի տէր աշխարհիս արարածոցս պարապար :
Այլ քէ խմէ անգէտն ի քէն որ ի մօրէ է անխմար,
Հանց քաղաքաց տայ պատմութիւն որ չէ տեսեր, չունի իսկի խապար :

6

Այլ քէ խմէ խուլն ի քէն որ ի լեզուին քան ու անկար,
Քանց զվողումն լինի նարտ այլ իմաստուն խելօքն էր Խիկար :
Թէ քարկացեալ լինէր մարդու կամ խոցէր զգեզ դառն ու դիժար,
Երբ որ խմէ նայ կաք մի քէն ահայ պարգեւ եւ հաշտեմայր :

7

Քերովքէից ես դու նման, սերովքէից ես հաւասար,
Ի հրեշտակաց երկիրպագիս ահայ Աստուծոյ ես դու կամար :
Քայց դու ծերոց ես գաւազան, մանուկ մարդուն ուրախարար,
Քաց զխոցած սիրտս քանաս ահայ սգօռաց եւ մխիթար :

8

Ձեռամբն սուրբ փահանայիս ամեն հիւանդաց լինիս բժիշկ,
Մեղատրաց դու լինիս ի փաւարան:
Հայ սարկաւագ ողորմելի դու ի գինուն ինչ շահեցար,
Անչափ գովեցիր ունիս սէր հետ գինուն որ գովեց ի սրտովս օծար:

9

Ես բաժակին ծառայ եղայ ես բաժակն գովեցի,
Ահայ գմեր հոգին լուսաւորէ(*):

3

Տաղ եւ Գովասանք Գինոյ
(«Տաղարան» քերք 62ա-62բ)

1

Այն առաջին ժամանակին որ գպտղարբերքն տնկեցին
Եւ գրաժակն գովեցին, փառիչ մեղաց անուանեցին,
Այ լից ու տուր, այ լից ու տուր, քող շատ ապրի իմ տէր ա՛տուր:

2

Պատեցին բոլորեցին, պայծառ ծաղկօք գարդարեցին,
Զամենն կատարեցին, ապայ գայգայն գովքն ասացին:
Քո պատկերդ է վարդենի, բոլորդ ամեն նշդարենի,
Պտուղ բերէր փաղցր եւ բարի:
Այ լից ու տուր...:

3

Քո ուռտ ելնի շիտակ երկան գէտ բարունակ,
Ճգեր ունի հաստ ու բարակ, խաղողն ի կախ հաստ ու բարակ:
Այլ լից ու տուր...:

4

Քո ճղերն է կանգուն կանգուն, կողերն մեծ եւ փոքրագոյն,
Պտուղ վարդ արեւագուն փան գկանքեղ մէջ գիշերուն:
Այ լից ու տուր...:

5

Երբ որ աշունքն մօտիմայ այգիպան գփեղի գայ կտրէ նա
Զգեն հնծան յայն ժամ ճմռեն եւ լնուն յաման:
Այ լից ու տուր...:

6

Երբ որ փեղի պատիւ արին, գփեղ խնկօք մեծարեցին,
Առեալ տարան եկեղեցին վերայ բեմին բազմեցուցին:
Այ լից ու տուր...:

(*) Բնագրում վերջին երկու տողերը պակասում են:

4

Տոսֆ Արիմուքի(ւն) Տ(հստ)ն Այ.

(«Տաղարան» ք. 136ա-138բ)

1

Տոսֆ արիմուքիւն Տեանն Աստուծոյ.

Հօր եւ որդոյ եւ սուրբ հոգուն.

Որ զարարածս գոյացոյց.

Եւ հրաման երես հողուն.

2

Ըզարարածս գոյացոյց.

Եւ հրաման երես հողուն:

Բուսուց հազար ըռանկ ծաղիկ.

Յեղֆ ի ցեղաց եւ զոյն զգոյն:

3

Վարդն քացուա ի պաղփանին.

Պլպուլն եկաւ առաւտտուն.

Յուշարափեալ խելագարեալ.

Անկաւ նա ի վարդին սիրուն:

4

Վարդն խաւաւ ի պլպուլն.

Քաղցրաբարբառ քոչուն(1) սիրուն.

Դու գեղեցիկ փետուր ունիս.

Թռչիս(2) ու կաւ ի վերայ արքուն:

5

Բլպուլն ետուր պատասխանի.

Թէ արբեցայ(3) վարդին հոտուն.

Ուշքս գնաց յիսնէ քափաւ.

Ինչիտ տեսնեմ(4) հետ քեզի ետուն:

6

Քաղցրիկ խաւաւ վարդն ի պլպուլն.

Իմ լուսատու արեւն դուն.

1 - Բնագր.՝ քոչուն:

2 - Բնագր.՝ քոչիս:

3 - Բնագր.՝ արբեցայց:

4 - Բնագր.՝ տեսնեմ:

Աստղ եւ գոհալ ու մուշքարին.

Շամս(5)ու զամար իմ քանն զուն:

7

Բլպուլն ի վարդն խօսեցաւ.

Անուշահոտ տուփ եւ խնկոյն.

Ով որ առնու ի քն հոտուն.

Ամուսանայ զօրն ի յայն ի բուն:

8

Լալավ ասաց վարդն ի պլպուլն.

Դու իմ սրտիս եւ լեր սիրուն.

Որ հանապաղ ուրախ առնեմ.

Յերբ որ զարթնուս յառաւտտուն:

9

Բլպուլն ի վարդն խօսեցաւ.

Ծաղիկ պայծառ եւ ոսկէ գուն.

Տերեւ ունիս կանաչ կարմիր.

Քեզի նման լուսն ի արեւուն:

10

Վարդն ի պլպուլն խօսեցաւ.

Քն ձայն քեւ է աղբըշտում.

Երբ որ խաւսիս ի գրուց մտնուս.

Իջնուս ի մէջ ծաղկներուն:

11

Ի քն սիրուն եւ(6) քաւաւիմ.

Երբ որ իջնու շողն ի ցողուն.

Ապայ դարձեալ զուարթամաւ.

Եւ զարդարիմ մէջ ծաղկներուն:

12

Բլպուլն ի վարդն խաւսեցաւ.

Ձարմանալի ծաղիկ եւ դուն.

Թագաւորաց(7) առջեւ տանիմ.

Դնեն ի մէջ ծաղիկ սինուն:

13

Վարդն ի պլպուլն խօսեցաւ.

Իմ գեղեցիկ քոչուն սիրուն.

5 - Բնագր.՝ շամշ:

6 - Բնագր.՝ եց:

7 - Բնագր.՝ քաղցրաց:

Քաղցր ծայմիւ եղանակես.

Երբ որ լինի պայծառ զարում:

14

Բլպուլն ի վարդն խօսեցաւ,
Թափեր արտասուս ի յայերում.
Ի քո սիրուն մոլորեցայ,
Եւ քան զալիս ի մէջ ծովում:

15

Վարդն ի պլպուլն խօսեցաւ.
Թօրակ լեզու եւ իմաստուն,
Երբ որ քափի պայծառ զարում,
Զարիփիղան կառնես դում:

16

Արեկ իջնումք ի պաղքանին,
Մաղկումքն ի մեզ վրայ զարկնում,
Փունջ(8) մանուշակ ու ըռիհան,
Սիրով Եւր մեզ ի խաղ մտնում:

17

Երիտասարդքն զուարճանան,
Եւ զան խմեն անուշ գինում,
Ուրախանան սրտով թծար,
Կախաւելով մէջ դաշտերում:

18

Տղայքն ծափս հարկանեն,
Լողան ձկունքն ի մէջ ծովում,
Թռչումք ի յօդս վերանան,
Արհեսն գլխատւածն ամենեցուն(9):

19

Ինձ ողորմի դուք ասացեք,
Դործող քանին Ղարլան անուն(10),
Դուք յիշեալք ի Քրիստոսէ,
Յորժամ գոչէ փողուն բարում:

8 - Բնագր.՝ փունջ:
9 - Բնագր.՝ ամիւնեցուն:
10 - Ղարլանը դրբիւն է նաեւ «Տաղարան»-ի:

5

Տաղ Վարդին

1

Դարուն էր բացուեր վարդն ի բաղքանին,
Քաղցր եղանակ է, պլպուլն ի զուարթին.
Գինով եւ գինով, ցերեկս արեւով,
Գինով եւ գինով, գիշերս երազով:

2

Համասփիւռ ծառ դու
Կանաչ մնաս քան զնշարեմի,
Դու Աստուածածին բժիշկ ամենի,
Զմեզ քո տեսուդ արայ արժանի:

3

Քրքում եւ զմտում արգես ցանկալի,
Կաս-կարմիր խնծոր ի մէջ տերեւին,
Կանաչ բուրաստան ծաղկեալ ճշեմին,
Դու մուշ քո ամպար բուրման ճեմինին:
Գինով եւ գինով, ցերեկս արեւով,
Գինով եւ գինով, գիշերս երազով:

4

Մտա նարինեմի ծաղկեալ ծովային,
Մաղկեալ բուրաստան հատով շուշանին,
Դու վարդ մանուշակ ի ծով ծիրանին,
Տէր Յիսուս Քրիստոս ստեղծող ամենին:
Դու Աստուածածին բարեխօս կացիր
Քրիստոնեայ ազգին:

5

Տապաղ կարմրացեալ կայծ կարկիհամբ,
Եղուր եւ զմրուր ակ պալասանին(1),
Մարգարիտ եւ դու ի յատակ ծովին,
Որ զսոս ի յաման ձեռամբ լողորդին:
Գինով եւ գինով, գիշերս (երազով),
(Գինով եւ գինով, ցերեկս արեւով):

1 - Բնագր.՝ պալասանին:

6

Զատեալ մուշքարիմ աստղ առաւօտին,
 Զաւերայ լուսաբեր կաս ի մէջ երկնիմ,
 Ղամար եւ լուսիմ պայծառ արեգակն,
 [Երկնից կամարին,

Թուխ ամպիկ ցօղես մմամ ամձրեւիմ,

Դու սուրջ Աստուածածիմ

Բարեխօս կացիր քրիստոնեայ ազգին:

Վերջին, թիւ 5 տաղը գտնուում է «Տա-
 ղարան»-ի թ. 141ա-142ա-ում: Սոյն երգը

Նոր-Ջուղա

(Շար. 2 եւ վերջ)

գտնուում է նաեւ Նոր-Ջուղայի Ամենափրկ-
 չեան Վանքի Թանգարանի համար 271 ձե-
 ոագրում (թ. 174ր.), ինչպէս եւ 1740 թուի
 կոստանդնուպոլսում տպագրուած «Տաղա-
 րան»-ում (էջ 360) եւ ինձ մօտ գտնուող
 տպագիր հին «Տաղարան»-ում (էջ 219).
 Վերջին երկուսը միանման են եւ տարբե-
 րակը առաջինի, նմանութիւնը միայն առա-
 ջին տան մէջ է կայանում:

Նմանութիւն կան նաեւ համար 5 եւ 6
 երգերի մէջ, որպէս մէկ հոգու ստեղծա-
 գործութիւն:

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՑՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Գ. ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

67

ՀՈՒԿԱՍ ՎԱՆԱՆԴԵՅԻ. ՏՕՄԱՐ: Ամսդերամ, տպ. Թովմաս եպս. Վանանդեցի, 1698, 2 չհ.
+ 106 = 108 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ՀՆԳԵՏԵՍԱԿ ԱՄՈՑ Հոսմայեցուց, Ազարիայի, Հայոց, Հրէից, և Տաճկաց: Եւ Շրջան մշտնջենաւոր՝ Տարեկան զեկուցմանց. այլև. Հին, և Նոր Տոմարի Զատկացն Սահմանաց: Ի զբօսանս մերազնեայ Տոմարասէր Եղբարց: Շարեցեալ ի Յօհաննիս-եան Մատթէոսէ. և յօրինեցեալ յապիրատ Նուրիջանեան Ղուկասէ՝ Վանադեցուց: Տպիւք՝ և ծախիւք Թոմայ Ենամեմ Վարդապետին, և Վանիցն Գողթնեաց Սրբոյ Կալին՝ Սրբափայլ Եպիսկոպոսին: Յամի Տեառն 1698: ՅԱմստէրդամ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Եզեկաց զասուն երանաւէտ.
Հաղորդ դտայց՝ և ես յաւէտ:
Բօպէարար ի սպառ լբայ.
զի յառօրեայ միշտ յօրացայ:
Բամեա՛յ աղինք բանաւորաց.
առ թեզ զօշին Տէրըդ կենաց:
Դարման հոգւոյ իսկ և մարմնոյ.
Թե՛ մատուցես բժիշկ հանրոյ:
Ի մայն Հաւուդ Զօբաւորի.
յարեայց ի յօրըն աներկի:

Վերոգրեցեալ չափարանական խնդրուածն է՝ ասացեալ Ենամեմ Թոմայ Վանանդեան
Բարուսույն, որում եւթարկին Տպարանս, ամենայն աշխատանք, և աշխատուորք Տպարա-
նիս. ի Փառս, և ի Պատիւ Հանուրց էին. Ամէն:

Կիւլպենկեան Մատենադարան

264.11

Նու. 1698

68

ԵՐԵՄԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. ԲԱԹԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ, ԼԻՎՈՆՈ, Հրատ. Սարգիս եպս. Եւզոկիացի,
1698, 344 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԲԱՌԳԻՐԲ ՀԱՅՈՅ. արարեալ ի Սուրբ Էջմիածին երեմիայ Վարդապետէ: Եւ Ես Սարգիս եւ պիտկոպոս աշխատասիրեալ: Եւ զբոս Աստուածաշունչ զբոցն ընդ սմա. միաւորեալ: Որ Եւ ընթերցողացն Աստուածաշունչ զբոց բաւականէ լիով: տպագրեցաւ:

Ի Հայրապետութեան Տեառն Նահապետի Կաթողիկոսի ամենից Հայոց: Ի Յալիկոսնայ. Քաղաքի. Եւ Թվականութեան Հայոց. ոճիւն. յունիս. Ժ. Եւ ի Թվին փրկէին. 1698. յունիսի Ժ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Շնորհին Եւ ողորմութեամբն աստուծոյ. Աւարտեցաւ Բաղդիբոս. Թվին Հայոց. ոճիւն. Եւ Հոկտեմբերի ամսոյ. ի ի լաւ Եւ ընտիր օրինակէ. որ Եւ յոյժ օգտակար է ընթերցողացն զաստուածաշունչ Եւ զայլ զբեանս. Աշխատասիրութեամբ. Սարգրի Բանասիրի Եւ զոկիացոյ. որ Եւ սահլթի վերածայնեալ. Եւ որդեանկն իմ Սիմոնն. որ յոյժ աշխատեցաւ ընդ յիս. ի Թափել զգլխապիւրսն. Եւ ի սրբազրեւին. զի ի տպարանին ոչ զոյր. բազում զլիսպիր. վասն այն առաջին տետրն ի վերայ այրից խաղ եղաք զի ի տեղի զլիսպիր լիցի. Եւ զայն խաղով այրերն զլիսադիր իմաստէր. Եւ զվերայզրեալ Սարգիս Եւ պիտկոպոս Եւ զորդեանկն իմ զսիմոնն յիշեալէր ի մաքրափայլ աղօթս մեր զմեզ. Եւ զմեզոցն մեր. Եւ զուր յիշեալ լիցիք ի քրիստոսէ աստուծոյ մերմէ Ամէն:

Կիւլլէնկեան Մատենադարան

463

Եւ 1698

ՇԱՐԱԿՆՈՅ: Կ. Պոլիս, տպ. Աստուածատուր Կոստանդնուպոլսեցի, 1699. 527 + 1 չհ. = 528 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՇՆՈՐՀՕԲ ԱՄԵՆԱԶՈՐԻՆ ԱՍՏՈՒՄՈՅ: ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈյ Երեսի Քրիստոսի Բրիտանի Եւ յոթանդակութեամբ Հոգւոյն որոյ պարզեաւտուի. Ըսկիզբն եղաք երաժշտական երգս Շարականաց. զեղեցիկ յօրինեալ ի սրբոց մերոց վարդապետաց. ի լուսաւորութիւն Եւ ի պայծառութիւն եկեղեցեաց Հայաստանեաց: Ըստ աւուրց պատշաճիւ ըզտերունեացն Եւ ըզսրբոցն զօրհնութիւնսն քաղուածովք եղաք զի մի որ աշխատեցի որոնել. նայեւ զգիշերապաշտօնսն Զտէրունեացն Եւ զմարտիրոսացն Եւ զաւուր պատշաճսն իւր սարքն եղաք կարգաւ: Ի Հայրապետութեան Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի Տեառն Նահապետի Սրբապան Կաթողիկոսին: Եւ Սուրբ Երուսաղեմայ Հայրապետին Տէր Մինասին Եւ տպագրեցեալ ի տպարանի Ըստամպոյցի Խոճայ Կարապետի որդի Տիրացու Աստուածատուրին: Արդեամբ Եւ զոյժիք նոյնոյ: Ըստամպոյցի Տիրացու Աստուածատուրին: Եւ կեսարացի Սարգիսին. որ մականուամբ ծառայ կոչի: Ի Թուականութեան Հայոց. ոճիւն: Սկզբութեան ամսոյ Ժա: Ի մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլիս: Օղնեա՛ Նոգիս Սուրբ Աստուած ճշմարիտ. զսկսեալս մեր զու հասոյ յաւարտ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Շնորհօք Եւ ողորմութեամբ տեառն մերոյ Երեսի Քրիստոսի Եւ բարեխօսութեամբ որոյն Հոյ Աստուածածնին Եւ Սրբոյն Մինասայ զօրաւարին. յանդ ելեալ աւարտեցաւ տառս

երաժշտական. որ և կոչի ձայնդդ Շարակնոց: Ի թվականիս Հայոց ոճիթ. Օգոստոսի թիվ
ի մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլիս: Ի Հայրապետութեան Սրբոյ աթոռոյն էջմիածնի Տեանն
Նահապետ Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ սուրբ Երուսաղէմայ Հայրապետին
Տեանն Միկնասին: Եւ մայրաքաղաքիս առաջնորդ Տէր միթիար Վարդապետեան:

Արդ՝ որ Հանդիպիբ աստուածայնոյ Երզրանիս յիշեալիք զիս. բտամբոյցի պարոն
կարապետի որդի Տիբազու Աստուածատուրս. և զԵղրայրն իմ պետրոսն և զՀանգուցեալ
մայրն իմ մարիամն. և զամենայն արեան առաւ մերձուորս. միով Հայր մեղայիս. և զուր
յիշեալ լիջիք ի քրիստոսէ ամէն:

Արդ զարձեալ աղաշեմ յիշեցէք Ես նուստս յամենից զՍարգիսս զի կարի յոյժ աշ-
խատեցաւ ի շարելն և ի սրբազնելն զի ամէնեւին ոսկան Վարդապետին շինած քաղաւթուրի
վերա. իւր շինած շարակնոցին վերա շարեցի. յիշեցէք զծնողք իմ զՀոգեւորն և զմարմնա-
ւորն և զամենայն արեան արու մերձուորն իմ. և զուր յիշեալ լիջիք ի քրիստոսէ յուսոյն
մերձէ ամէն:

Այլ և յիշեալիք զաչիք զազարն զԿենդանիս և զնշեցեալս իւր. միով Հայր մե-
ղայի. զի կարի յոյժ աշխատեցաւ ի սրբազնութեանն սորին. զվարձահատոյցն քրիստոս
զիւր վարցան Հատուցէ:

Այլ և յիշեալիք զաշխատաւորս սորին զԹուփէրն և զմիքայլն և զԵղիայն. միով
Հայր մեղայիս: զի կարի՝ յոյժ աշխատեցան. և զուր յիշեալ լիջիք ի քրիստոսէ. որ Լորձ-
նեալ յաշխտանս ամէն: Հայր մեր որ յերկինս:

Կիւլպինկեան Մատենադարան

264-7

1699

ՏՕՄԱՐ: Կ. Պոլիս. 1699. 48 + 288 = 336 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏՕՄԱՐԱՅ ԳԻՐԲ ՀԱՅՈՅ ՀՌԾՄԱՅԵՑԻՈՅ: ԵՒ ՊԱՐԶԱՏՕՄԱՐ: Ընդ որոց և Տաղ Եփեսոսի
Մարմնախօսաց. և Երազման և Երակ անելու: Ի Հայրապետութեան Տեանն Նահապետի
սրբոզան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Ի մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլիս: Ի թվակա-
նիս Հայոց. ոճիթ Եփեսոսի. Թ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

2-րդ:

Կիւլպինկեան Մատենադարան

264-11

1699

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ: Թրգմ. Պետրոս Վարդապետ Թիֆլիսեցի. Կ.
Պոլիս, 1700. 208 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԲ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ԵԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆՆ ՍՐԲՈՑ ԵՕՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆՁԻ: Ի լաթինացոյ թարգմանեցեալ ի Հայ բարբառ ի Պետրոսէ վարդապետէ թիֆլիզեցոյ: Տպագրեցեալ ներ տպարանում սրբոյ էջմիածնի, եւ սրբոյ Սարգսի զօրավարի: Ի Հայրապետութեան Տեառն Նահապետի Կաթողիկոսի ամենից. Հայոց: Ի Կոստանդինուպոլիս: Քաղաքի: եւ թուարկութեան Հայոց: ռճԺ: եւ ը-ին յուսմարի ամսոյն: եւ Ի Թիֆլիս փրկչին. 1700. յուսմարի Ը:

ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆ.

Եւ Մեկիսէթ Վարդապետս կարողութեամբն եւ շնորհքն աստուծոյ Պատրիարկս մայրաքաղաքի Կոստանդինուպոլիս տեսի զմեկնութիւնս զայս եւ Հաւանեցայ. զի զաի զսա ըստ մեկնութեան սրբոց մեծաց վարդապետաց եկեղեցոյ վասն որոյ ետու զհրաման զի տրպարեցի:

ՅՈՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ամեազօր շնորհքն աստուծոյ յանկ ելեալ աւարտեցաւ զիրքս մեկնութեան տեսլանն յոհանու. ըստ մեկնութեան սրբոց վարդապետաց աստուածաբանից եկեղեցոյ. զոր եւ թարգմանեցեալ եղեւ սա ի Լաթին լեզուէ ի Հայ բարբառ. ի Պետրոսէ Վարդապետէ թիֆլիզեցոյ ի խնդրոյ ումեմն ապիկար րանասիրի. առ ի լուծումն տարակուսութեան սրտի իւրոյ եւ մանկանց սրբոյ եկեղեցոյ կորարց իւրոց սիրելեաց:

Եւ քանզի թէպէտ զտանիւր սա ի մէջ ազգիս մերոյ. սակայն էր յոյժ սակաւ եւ զժուարակիւտ. եւ այն եւս զժուարկմաց եւ յանախարան. զոր ամենայն ոք ոչ կարէր պարզապէս իմանալ. վասն որոյ եւ սա զիւրիմաց ռճով եւ կարճաօտ կերպիւ շարադրեցեալ եւ զեւ զի մի ոք փափաքող սորին անարդիւն լիցի ի մեկնութենէ սորին:

Գիտեմ զի զոն բազումք եւս որք Հմուտք են եւ կամ տեսեալ են զմեկնութիւն զըրզոյս այսմիկ այլ յանախարոյն քան զայս. սակայն խնդրեմք զի մի անզոռեցեն զկարճադոյնս. նկատելով միայն ի յանախարութիւն տեսեցելոյն եւ Հմտացելոյն. վասն զի բազմութիւն բառիցն ոչ տարարանոյս զտարակուսութիւն սրտի. այլ բանն. եւ զօրութիւն մտացն. որոյ ընթերցողն մտադրութեամբ եւ թարց նախանձու, վերանանի բազմաւ բանիւ եւ զօրանայ մտօք, եւ ապահով լինի սիրտին ի յամենից տարակուսութեանցն որ ի վերայ զըրզոյս այսմի ունի:

Մանաւանդ այնոքիկ որք փոքր բանիւ կարող են եւ յօժար իմանալ զբազումս որոյ յաղագաս շարադրեցեալ եւ տպագրեցեալ եղեւ սա. լիով բանիւ եւ զօրութեամբ եւ կարճադոյն բանիւ:

Կամակցութեամբ եւ Հաւանութեամբ մեծաւորաց ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս, ի տպարանի սրբոյ էջմիածնի եւ սրբոյն Սարգսի զօրավարին:

Որ եւ աւարտն սորին եղեւ ի Թուին Փրկչին. 1701: Իսկ ըստ Հայոց. ռճԺ ի մայիսի իր-նս: Վասն որոյ աղաչեմ զամենեան զի որք Հանդիպիք այսմ աստուածայնոյ մատենիս յիշեսլիք առ տէր միով Հայր մեղայիւ եւ ողջունիւ զայնոսիկ որք աշխատեցան եւ կամ օղնութիւն Հասին արդեամք եւ կամ առիթք եղեն ջանիւք. ի թարգմանիլն եւ ի տպիլն սորին եւ որք յիշէք յիշեալ լիլիք ի միուս անգամ զայստեան տեսնն մերոյ:

Ամէն Հայր մեր որ յերկինս ես...

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

238

ՊԵ 1700

ԽԱՅԱՏՈՒՐ ՎՐԴ. ԷՐԶՐՈՒՄԵՑԻ. ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԴ ԵՐԳՈՑԻ: Կ. Պոլիս, 1700 (աւարտ. 1701), 258 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՀԱՄԱՌՈՏ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ: Շարադրեցեալ է Խաչատուր Էրզրու-
մեցոյ Աստուածաբան վարդապետէ՝ ըստ մեկնութեան զերազանցից վարդապետաց աստուա-
ծաբանից Եկեղեցոյ:

Որոց տնուանքն են այսօրիկ. սուրբն Օղոստինոս՝ սուրբն Գրիգոր Երեսացին՝ սուրբն
Գրիգոր Հոսմայ Հայրապետն. սուրբն Ամբրոսիոս՝ սուրբն Բեռնարտոս՝ Որոգինէն՝ սուրբն
Թոմաս աղոյինացին՝ սուրբն Բարսեղ՝ սուրբն Հերոնիմոս Բէթլայ քահանայն՝ Ռուպերտոս՝
սուրբն Անէլմոս, Կասիօգորոս՝ սուրբն Եպիփան, սուրբն Կիրէղ, Իգիտորոս՝ սուրբն Կիւ-
րիանոս՝ սուրբն Պանչիակոս՝ սուրբն Բոնավէնտուրա: Եւ մանաւանդ տիրինոս ի փոստ մե-
ծագոյնս աստուծոյ:

Ի Հայրապետութեան Տեան նաշապետի Կաթողիկոսի ամենից. Հայոց. ի Կոս-
տանդինուպոլիս: Քաղաքի: Եւ Թուարեութեան Հայոց: Ոճծ: յուժարի ամսոյն ք: Եւ ի Թփին
փրկին. 1700. յուժարի ք:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Եւ մեղքեալ վարդապետս կարողութեամբն. Եւ շնորհօք աստուծոյ Պատրիարքս
ժայրաքաղաքիս Կոստանդինուպոլիս, տեաի զմեկնութիւնս զայս երգոյ երգոց սողոմոնի,
շարադրեցեալ է Հաւատարմ ըստեկամէն մերմէ Խաչատուր վարդապետէ Էրզրումեցոյ, Եւ
ընթերցեալ հաւանեցայ. զի զաի զնա ըստ մեկնութեան սրբոց մեծաց վարդապետաց Եկեղեց-
ւոյ. վասն որոյ ետու հրաման, զի տպագրիցի:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ամենագոր կարողութեամբ Հօրն երկնաւորի Եւ շնորհօքն յիսուսի. Եւ նպաստու-
թեամբն ողւոյն սրբոյ յանկելեալ աւարտեցաւ զերքս մեկնութեան երգոյ երգոցն սողոմոնի.
շարադրեցեալ է խաչատուր Էրզրումեցոյ աստուածաբան վարդապետէ. ըստ մեկնութեան
զանազանից վարդապետաց Եկեղեցոյ ի ինդրոյ ումման տպիկար բանասիրի, վասն լուծա-
նելոյ զտարակուսութիւն սրտի իւրոյ. Եւ ամենից մանկանց Եկեղեցոյ լինել տոթի անտա-
րակոյս մնալոյ ի բանս Եւ ի մեկնութիւնս այսմ աստուածայնոյ մատենիս: Որ Եւ թկնա-
կանիւր ի մէջ ազգիս մերոյ, մեկնութիւն զրգոյս այսորիկ սակայն ոչ ամենութեք, այլ
ի տեղիս. տեղիս Եւ այն Եւս Համառոտ Եւ երբազգաց որոյ վասն տպեցեալ եղև սո զի յո-
մենութեք զտանիցի, Եւ մի ոք փափաքող սորին ի տարակուսութեան մնացէ. այլ ամենեք-
եան վայելեցեան զիմացումն Եւ զօրութիւն երկնաւորան Եւ սիրալիր զրգոյս այսմիկ: Կա-
մակոյթութեամբ Եւ Հաւանութեամբ մեծաւորաց. Եւ սրբազրութեամբ ումման շնչին բանասիրի:

Թուին ջրիստոսի 1701. Եւ ըստ Հայոց Ոճծ-ին ի մարտի իր-ին: Բայց երես անկեալ
աղաչեմ զամենեան զի սիրով ընդունիցիք զսա Եւ միոյ յիշման առ տէր. ըմբոն Համարեսիք
զմատակարարան Եւ զայսատողս Եւ զնպաստ Հասողան ի շարադրումն Եւ ի տպումն սորին Եւ
որք յիշէք յիշեալ ինչիք ի ջրիստոսէ: Խանդակաթ սիրով ընթերցողք երբ խանդակաթ լինիք
սովա առ սէրն յիսուսի. Եւսէք ի նպաստ Եւ օգնութիւն նպաստելոյն սորին: Միով Հայր մե-
ղայի. Եւ ողջունի: Ամէն:

Հայր մեր որ յերկնս...

Ողջոյն քեզ Մարիամ...

Կիւլպենկեան Մատենադարան

223-9

Խա 1700

ՏՕՆԱՏՈՅՑ ԵՒ ԱՆԵՏԱՐԱՆԱՏՈՅՑ: Կ. Պոլիս, տպ. Սարգիս Դարբի, 1701 (աւարտ. 1702).
392 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏՕՆԱՏՈՅՑ ԵՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱՏՈՅՑ Կարգաւորութիւն եւ հրահանգ ակունական տօնից: Զոր կարգեալ եւ սահմանեալ ի սահակայ հայրապետէ ըստ արարողութեանցն հայաստանեայց: Ի հայրապետութեան տեւան Նահապետի ամենախ հայոց կաթուղիկոսի արքայ էջմիածնի: Զոր առ ի մէնջ յոյժ խնդրող զտաւ ըստ այսմ տօնացուցիս. զոր աւետարանքն եւ մարդար-րէականքն եւ պողոսի գիրքն եւ այլն զլիւթին եւ համարովն գրեցաւ որպէս աստուածաշունչի միջուան եղեալ են. որ յորժամ կամենաս յաւուր պատշաճին. թէ զիբէթ թէ աւետարանն ուրում զլիւթի է կամ քանի համարումն է գիրքաւ զտանի ի մէջ աստուածաշունչին: Դարձեալ լուսանցի ըրախամն թիթի համարքն է լաւ օրինակէ. եւ զտպագրոցս յիշեալ: Ի թմին հայոց ռճծ. ի կոտանողինուպօլիս:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Փառք պատիւ եւ դոհութիւն հանդերձ երկրպագութեամբ. Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն արքայ ամէն:

Որ ետ կարողութիւն նուաստացելոյ անձինս. հասուցանել ի կոտար զկեղեցկաբար-մար եւ զնորակերպ զգիրքս զայս որ կոչի տօնացոյց կատարեալ: Ի հայրապետութեան տեւան Նահապետի ամենայն հայոց կաթուղիկոսի եւ առաջնորդութեան արքայ երուսողէմի տեւան Մինասայ. Եւ պատրիարկութեան մայրաքաղաքիս կոստանդնուպօլսոյ Աւետիք վարդապետի. ի թվականին հայոց. ռճծաւ. յամենախ մայրիս Արզ. հանդիպօղբ յայսմ զրկկանս վայելչատպի. յիւնցէք ի մաքրափայլ ազօթս ձեր զնուստ Սարգիսս որ եմ ծառայ ամենե-ցուն. քանզի բազմաւ ջանիւ աշնելով ի տուն եւ ի գիւղեր թէ ի ժողովումն սորա ի մի տուփ. թէ ի տպելն յոյժ աշխատեցայ. ունելով յոյս ի մտի զսուրբ կոյսն Տիբուհի. որոյ այցելու-թիւն անպատա եղիցի. ստացողաց եւ աշխատողաց սորին ամէն: Հայր մեր:

էջ 384

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Պարգատմարս խիստ օրինած.

Եօթն երակովն դու զգուռն բաց.

Որ խիստ խորին է զա մէկնած.

զիս մեղաւոր սարգսիս սղորմի տաք:

էջ 388

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-1

1701

ԹՈՎԱԾԱ Ա ՔԵՄՓԻՍ. ՀԱՄԱՀԵՏԵՆՈՒՄԸ ՔՐԻՍՏՈՍԻ: Թրգմ. Եովհաննէս Վրդ. Կոստանդ-նուպօլսեցի(Հօլով): Կ. Պոլսի, 1701. 352 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԴԻՐՔ ԹՕՄԱՅԻ ԳԵՄԲԵՏՈՒՅՑ. Կանոնականի Կրօնաւորի ի Կարգէ Սրբոյն Ողորտիւնսի: Եղապս Համահեւեմանն բրիտոսի: Թարգմանեցեալ ի Եովհաննէս Վարդապետէ Կոստան-

գինացիություն, ի Հոգեկան Զուարճություն մերանեայց: Եւ տպագրեցեալ, ի Կոստանդնուպոլիս: Արդեամբք եւ Զանաթամանց փափաքողաց զրդոյս աշտօրիկ: Արդ որք Հանդիպիք սմա ընթերցելով կամ զրոնելով: յիշեալիք առ տէր զմատակարարսն սորին: Եւ որք յիշէք յիշեալ լիջիք ի քրիստոսէ ամէն ի Հայրապետութեանն Տեառն Նահապետի Կաթողիկոսի ամենից Հայոց:

Ի Թուարեութեան Հայոց ոճիս: Եւ Ի ին Հոկտեմբերի ամսոյն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Աւարտեցաւ զիրքս Համաճեանման. ի Թուականութեան Հայոց: ոճիս ի յովարի: Ի փառս մեծազոյնս աստուծոյ եւ ի օգուտ ջերմեանդուութեամբ ընթերցողաց: Արդ որք զմայլիք սովաւ առ տէրն յիստիս յիշեալիք առ տէր զմատակարարսն սորին: Եւ որք յիշէք զվարճս ի տեառնէ տոնուցոյ: Ամէն:

ՅՐԱՆՈՒ. Անուանաբերքին վրայ տպագրութեան քուական դրուած է Հայոց ՌձՅ (1140 + 551 = 1691). յիշատակարանին մէջ՝ Հայոց ՌձՅ (1150 + 551 = 1701): Մեք ընդունեցինք այս վերջինը, հակառակ որ Գ. Կոքիտեան (ՔՀայ Տպագիր Գիրքը Կոստանդնուպոլսում, Երեւան, 1964, էջ 109) անոր տպագրութեան համար կը գնէ 1700-1701 քուականները: ՔՀայ Հնատիպ Գրքի Մատենագիտական Յուցակը զայն կը դնէ 1700-ի տակ: Առաջինը զայն կը նկատէ Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի անունով Կ. Պոլսոյ տպարանին մէջ տպուած: Մինչ երկրորդը որպէս Միսիրար Սերաստացիի հրատարակութիւն կ'ընդունի:

Կրկնական Մատենագրան

230-2 ԳԼ

1691

75

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՏԻ. ԳՐԻԳՐ ԱՂՕԹԻՑ (ՆԱՐԵԿ): Կ. Պոլիս, տպ. Աստուածատուր զպրի, 1701 (աւարտ. 1702), զճլգ (436) + բճճ (256) + ճիւս — ճճ (8) = 700 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԻ

ԳՐԻԳՐ ԱՂՕԹԻՑ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՏԻՈՅ ԱՐԱՐԵԱԼ: Տպագրեցեալ Ներ զործարանում Սրբոյն Մինասայ զօրավարի: Ի Հայրապետութեան սրբոյն էջմիածնի Տեառն Նահապետի սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ ի Հայրապետութեան սրբոյ Երեստգլտի սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ առաջնորդ ժայրաքաղաքիս մէլիքսեղ վարդապետն: Ի տպարանի. Պարօն Կարապետի որդւոյ Աստուածատուր զպրի: Արդեամբք եւ Հոգարարձութեամբ եւ ծախիւք տիպակեցի մինասի որդւոյ Ղազար իրեցւոյ:

Ի Թվականութեան փրկչին. ոճիս եւ ի Թվիս Հայոց ոճի. Մարտի ամսոյ. ի ի Կոստանդնու. Պոլիս:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան

Փառք պատիւ եւ երկրպագութիւնք մշտնջենականք. այնմ զերազունոյ տրքային, որոյ զօրութիւն է անաղթելի. իմաստութիւն անբաւելի. եւ սէրն անքննելի: Նմա օրհնութիւն միշտ զօրութիւն անդադար, փառարանութիւն անլուելի: Եւ շնորհակալութիւն Հանգրձմէր երկրպագութեամբ միշտ եւ անզրաւ յաւիտեանի ամէն: Որ բարեխօսութեամբ եւ ազօ-

թիւք միշտ կուսին մարիամու այցելուհոյ մերոյ, և մաղթանօքն և միջնորդութեամբ սրբւոյն Մինասայ և այլ սրբոց՝ եւ կարողութիւն նուաստացելոյ պաշտէիցս ի բազմափիշտ և ի յողնավտանկ ժամանակին յաւարտ հասուցանել զաստուածային և զհոգեկորոզ զգիւրբս աղօթից սրբոյն Գրիգորի նարեկացւոյն, որ ունի առ ինքն ամբարեալ զանազան և պէսպէս աղբրաս մաղթանաց կանխեալ առ Աստուած, որով ամենայն ոք զիզմա հոգւոյ իւրոյ յուսումով վերնդունել ի նմանէ որ տայ աննախանձ հայցողաց:

Ի հայրապետութեան տեսուն Նահապետի Սրբազան կաթողիկոսին Սրբոյ Խթոյն իջմիածնի: Եւ Առաջնորդութեան սրբոյ երուսաղէմի տեսուն Մինասի:

Եւ սուսնորդ մայրաքաղաքին տէր աւետիք վարդապետ:

Արդ՝ և Տէր Մինաս արհի եպիսկոպոս, և պատրիարք սրբոյ Երուսաղէմի որ ի վիճակին հայոց՝ ի կանոնի ժամանակաց ունելով փափաք ընդ աստուածային զրգոյս այսմիկ՝ միշտ և ամենայն ուրեք միկթարէի սովաւ: Իսկ ի շուէն իմ ի սուրբ երուսաղէմ ի թովին ռճի. զսի անդ ևս զրոսն աղօթից սրբոյ նարեկացւոյն այլևս զլուխ և. որպէս տեսանի ի վերջն զբոյս այսմիկ: Եւ զկնի ամաց ի զնալն իմ ի սուրբ Խթոյն իջմիածնի՝ ի նորին զբողատանէ. Սաղմոսավանից. ի խորվիրապէ. և ի սեւանու անապատէ Լաու բերել զհինգ զիրք նարեկի և սկսայ սրբազրել զսա թագում զգուշութեամբ՝ այսինքն զաղայնեցալսն ի զբնաց ուղղադրեցի ի հնդից օրինակէ: Այլև և վերայ յիշեցեալ զհինգ զլուխ բանս նոյնոյ երանելոյն, ընդ զբոյս ի մի տուփ շարայարեցի զի մի արտաքոյ մնալով կորուսանիցի աշխատ երանելոյն: Եւ ի դառնալն իմ յիջմիածնէ ի կոստանդինուպօլիս յազգեցութեամբ վերնոյն ի զորմ շարժեալ կամէին տաղաբել զսա արք բարեպաշտօք. վասն որոյ ի ինզրոյ ևոցին շնոհեցաք զօրինակս մեր որպէսզի եղիցի օգուտ վերմանուպաց և պայծառութիւն մերազնեացս:

Արդ՝ լուստմնեալ մանկունք նոր սփռնի, և սպասուորք բանի՝ ընթերցողք՝ նաև զողորմութիւն հայցողք ի տեսունէ սոյն սուրբ զբքիւս՝ յիշեցէ առ տէր զնուաստութիւնս մեր և զուք յիշեալ լիջիք, և ընկալլիք զվարձս ի քրիստոսէ յուսոյն մերմէ Ամէն: Արդ՝ երես անկեալ աղաչեմ զտեսարադ իմ որք հանդիպիք սոյն սուրբ զբքիս իշեցէ միով հայր մերիւ ըստմագլցի Պարոն կարապետի որդի Աստուածատուրս, ևս և հանդուցեալ մայրն իմ մարիամն և զեղբայր իմ պետրոսն. զի կարի յուս աշխատեցայ ի շարելն սրբոյ մատենիս տանելով ի տուէ և ի դիւերի. ևս վատնելով զդրամս յոլով ի յամենայն զործառութիւնս սորին և զուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ յուսոյն մերոյ ամէն:

Զկնի երես անկեալ աղաչեմ զտեսարադ իմ յիշել առ Տէր ոքնամեղ անձս սպասուոր զործարանիս, տուգաղեցի Մինասի որդի Տէր զազարս, և ծնողքս իմ զմինասն՝ և զովհարն և զայլ արեան առու մերձաւորսն ոչք յիշէք յիշեալ լիջիք ամէն:

Այլ և յիշեալիք առ տէր Աղուէնցի Մուրառի որդի պարոն արութիւն, և զեղբայր իւր զտիբրացու զալուստն զի բազում օգնութիւն արարին առաջարկութեան տալոյս:

Այլ և յիշեալիք զաշխատողս սորին զթութերն, և զեղիեան զխաչատուրն շահնադարն յաղօթս մեր: Հուրկ յետոյ և վասն սրբազրուդիս զբքոյս զտիբրացու մաղաքիւսայ յիշել մաղթեմ. որոց տէր յիսուս, պատմառի աշխատողի և ստացողի սորին եղիցի միշտ ձեռնաս: և օգնական Ամէն:

Եւ եղև յաւարտ Տաղաբութեան սրբոյ մատենիս ի թուջ փրկչին ոչր, և հայոց ռճա ամսեանն Մայիսի և ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպօլիս:

ԽԱՆՈՒ. 439-րդ էջէն սկսեալ կը պարունակէ Նարեկացիի ճառերն ու մեկնութիւնները, ինչպէս նաեւ Առաքել շեռամբեմ եւ քաջ հանտըքի «Գովուրիւն ի վերայ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ» քերթումը:

Կիւլլէնկեան Մատենադարան

248

Նա 1701

Աղագրութեան ԳԻ

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԵՐԱՅԻՄ ՈՐԴԻ ԱՆՈՒՆ, ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԷՍԻ ՀԱՅՈՑ, ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՍԱՑԵԱԼ ԲԱՆ ՄԵՐԹԱ-
ՐՈՒԹԵԱՆ. տանս հայոց վանն ժանկանցն որ օրհնեն զյիսուս միշտ յանուն նորայ ցնծու-
թեամբ:

Թամի Տեանն 1702: Թունվար 8: Ի Փառս մեծագոյնս Աստուծոյ:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուներ:

ԵՐԱՅԻՄ. Տպագրութեան վայրը եւ հրատարակիչը չեն յիշուած: Դատելով գործածուած գի-
րերու տեսակէն, զարդերէն եւ փիշէնքերէն, պէտք է զայն համարել Ս. Էջմիածնի եւ Ս.
Սարգսի տպարանի հրատարակութիւն: Իսկ այդ տպարանին ամուսնով հրատարակութիւն այդ
բուականներուն կատարուած է միայն Լիվոնոյի մէջ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

Տ11-21

Շն. 1702

77

ՀԱՐԱՆՑ ՎԱՐՔ: 1702. 335 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐՔ ՀԱՅԵԼԻ ՎԱՐՈՒՑ: ՈՐ ԱՍԻ ՀԱՐԱՆՑ ՎԱՐՔ: Տպագրեցեալ Ի Հայրապետութեան
Տեանն Նահապետի հայոց Կաթողիկոսի:

Ի Թվին զրիստոսի 1702: Իսկ ըստ հայոց ոճնա: մայիսի ամսոյ խափն: Ի Փառս մե-
ծագոյնս Աստուծոյ:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուներ:

ԵՐԱՅԻՄ. Տպագրութեան վայրը եւ հրատարակիչը չեն յիշուած: Հաւանաբար Լիվոնոյի
տպագրութիւն. բաւրբը, զարդերը, եւ փիշէնքը հարեւմտեան մատուցող՝ Իւլ 76 զրբին:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

Յ22

Վա.

78

ՄԱՏԹԵՈՍ ԵՒ ՂՈՒԿԱՍ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻՆԵՐ. ԲՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԽՄԱՍԱՍԻՐԱԿԱՆ: Ամսակը-
տամ, Հրտ. Թովմաս Եպս. Վահանգեցի, 1702, 620 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԲՆԱԼԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԻՄԱՍԱՍԻՐԱԿԱՆ: ԿԱՄ: ՏԱՐԵՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ: Որ է բան: Թաղապա Տա-
րերաց՝ և Տարերական որակությունաց, Կառնուածոց՝ և Վերամբարձ զրոսանացն: ուստի/
զոյանայ տմպն՝ մոայն՝ ցօղն՝ և զեամն՝ անձրեւն՝ ձիւնն, Կարկուտն՝ փայտատկն՝ կայ-
ծակն, զեանաւարժն՝ հոգմն՝ աղեղն, և այլ առյնպիսի Վերամբարձ զրոսանք: Թորինեալ ի
Մատթէոսէ և ի Ղուկասէ յապերատ Վանանդեան Դպրաց: Ի պէտս մերազնեայ Բանասէր Եղ-
բարց: Տպիւք՝ և ծախիւք Թօմայ Եռամեծ Բարունոյ, և Սրբափայլ Եպիսկոպոսի Վանան-
դեցոյ: Ի Հայրապետութեան Լուսաւհեղոյս Աթոռոյն՝ Սրբոյ Էջմիածնի, Տեառն Նաշա-
պետի: Թամի Տեառն. 1702: ԵԱՄտէրղամ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Առ Բանասէր Թորգոմազնեայ Ընդերցօղս:

... Արդ՝ որոց երեւիցին այսօրիկ պիտանիք՝ և հաճոյք. արասցեն յիշման արժանի
զԱռաքելաւորի Հայրն մեր՝ զԹօմաս Եռամեծ Բարունին, զՅարմարօղ՝ և զկապժօղ Դոր-
ծարանիս. հանդերձ երկոքումք արեան առու զործակալօքն՝ Մատթէոսի, և Ղուկասոյ:

Իսկ՝ որոց աւելորդ, և անօգուտ թուիցի, անպարսաւս թողուլ զմէզ մաղթեմ. զի
և Բարերարն Առօրեակալ. թողցէ զամենայն յանցանս, զձանուխ՝ և զփոքունս մաղթանօք
սրբոյ եկեղեցոյ իւրոյ. ամէն:

էջ 3

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Գոհացողական:

Այսուհետեւ՝ զնկելով զաւարտ այսր զործակի. Եղիցի ամենաբարութեան, ամենա-
կալութեան, ամէնիմաստութեան, ամենազօրութեան, անբովանդակութեան, անշուշտ ճշ-
մարտութեան, անեղբ Երանութեան, մշտնջենաւորութեան, և ինքնակամութեանն Աստուծոյ
(Ասեմ) զոհութիւն ի Շնչաւորաց. օրհնութիւն ի յԵղայանեանց, և պատի ի Բանակոնաց-
փառաբանութիւն ի բարձունս երկնի, ի խանութիւն ի օտորեւս երկրի, և շնորհակալու-
թիւն ի բնակիչս երկաթանշիրոյն յերթս, և յանձնաւորս աւիտեանս աւիտենից ամէն,
ամէն ևւս:

Ձանիւ հասցես տէ շնորհաց.

Մի՛ ծոյլ կենար, և զեղերած:

Մի՛ սիրեր բուն զանդաղանաց.

Մի՛ արթնութիւն բղրաղանաց.

էջ 120

Կիւլպէնեան Մատենադարան

374

Մա-Ղու.

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՇԱՐԱԿՆՈՅ. ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ, ԵՐԳԵՑՄՈՒՆՔ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՔ Աստուածայնոց և երջանկաց որրոց վարդապետաց, Հայոց Թարգմանչաց, Զկարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ վայելչացուցանողաց: Տպեցեալ յԱմսդէտտամոմ թաղաքի: Յամի Տեառն. 1702:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

... Այլև՝ յիշեցէք յարտառաւելի յազօթս ձեր զԳործարանին անրերելի դստնահրութեամբ կազմողն, և զՏպարանին յոգնազան երկամբք յայտանդիման ի ծայրածօղն, զԵռամեծ Բարունին, և զՄբրափայլ Հայրն ձեր՝ զԹօմաս Հեղաճողի Եպիսկոպոսն որրոյ կաշին յԱմենավայելուչ ձորոյն Վանանդու Գողթնեաց Գաւառին. զծնողան իւր՝ զՆուրիջան, և զԴիլգար. զեղարան՝ զԴրիգոր զԱրիստակէս, և զԹակօր. զբոյրն, Զառայ, զՀանգուցեալսն ի Քրիստոս. և զայլ ամենայն արեանաւու ազգայինսն. Քանզի ժիւան Նոյն Վեհանձին Հաւանութեամբն, Տպիւքն, և Մարիւքն յերբորդում Կուսպիս ի յոյս ամաս այս Աստուածաշունչ երգարանս, և յանկկեալ աւարտեցաւ յԱմի Տեառն. 1703. Եօլիսի. 15:

Ի վախճանի յիշեցէք ի սուրբ արտէ զՀարազատ աշխատաւորս, զանձանձիւ պաշտօնեայ, զբարեմիտ սպասաւորս, զմտերիմ մասակարարս, և զարեանառու զործակալս նախագեկ Վեհանձնութեան Տպարանի. զՄատթէոսն, զՍինանն, և զառոսն կոխեալ Ղուկաս: Տրիսուր սիրոյ ձերոյ իցլ. զի յայսր Հոսանուտ կենցաղոյս վերջին ատուրն շնորհք լիջիք երջանկակրօնք, և յերկրին կենդանեաց առաջին ատուրն՝ փառօք Աստուածաշունչոյ, իրբ զրեալք ի գիրս Գպրութեան աննաց կեանցն. Ամէն:

Մերժեալ ի թէն զիդ ձ մարմնական.

որ ոչ ունի զարմատ յինքեան:

Կիւլպէնեկեան Մատենադարան

264-7

1702

80

ԵԱԿՈՐ ՏԵԱՌՆԵՂԵԱՅԻՐ. ԿՏԱԿԴԻՐՔ: Կ. Պոլիս, ապ. Աստուածատուր Կ. Պոլսեցի, 1703. ԲՃԺԲ (212) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳՐԴՈՒԿԱՅ ԱՅՍ ՊԱՏՄԷՆ Լախ վասն պալատեանն Յիսուսի Լուսաղէմ Երկրորդ վասն շարժարանացն որ կրեաց առաջի պիղատոսի դատաւորի, և Քաշանայապետիցն աննայի և կայիափայ: Ասացեալ երանելոյն յակօրայ Տեառն եղբօրե: Տպարկեցեալ ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ. օգուտ վերձանողաց ի Հայրապետութեան Տեառն նահապետի որրազան կաթուղիկոսի ամենայն հայոց. արրոյ աթոռոյն էջմիածնի եւ արրոյ Լուսաղէմի և կոստանդինուպոլսոյ առաջնորդի Տէր Աւետիք վարդապետի: Հոգաբարձութեամբ Աստուածատուրի ազգայնաց զաւակացոյ: Թուջ փրկչին ոչդ: և ի հայոց ոճմբ. ի մայրաքաղաքն կոստանդինուպոլիս:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան:

Փա՛ռք պատիւ. և երկրպագութիւնք մշտնջենականք: Այնմ զերպագունայ արքային,

որոյ զօրութիւնն է ահաղթելի. իմաստութիւն ամրակելի. եւ սէրն անքննելի: Եւսմ' օրհնութիւն միշտ զօրութիւն անդադար, փառարանութիւն անլուի: Եւ շնորհակալութիւն հանդերձ երկրպագութեամբ միշտ եւ անզրաւ յաւիտենիւ ամէն: Որ բարեխօսութեամբ եւ աղօթիւք միշտ կուսին մարիամու այցելուհին մերոյ, եւ մաղթանօք՝ եւ միջնորդութեամբ արբույն: Մինասայ եւ այլ սրբոց՝ եւս կարօղութիւն նուատացելոյ պաշտօնէիցս ի բազմավիշտ եւ ի յողնավտանց ժամանակիս յաւարտ հասուցանել զաստուածային՝ եւ զհոգեւորոց զգիւրքս որ կոչի կտակ շարչարանացն Քրիստոսի ասացեալ սրբոյն Եսկորայ Տեառն եղբօրն: Եւ ընդ նմին հետեւակ ճառ արբոյն եփրեմի ասացեալ յաղագս ապաշխարութեան եւ որ օղտիք ի սմանէ կարգալով կամ օրինակելով յիշեցիք միով հայր մերիւ զմատակարարողս սրբին եւ դուք իշեալ լիջիք ի Քրիստոսն ամէն: Ի տպարանի Աստվածատուր Դպրի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

252

Յա 1703

81

ՅՈՒՆԱՅԻՄԻ ԱՍՏՈՒԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ՍԱՀՄԱՆՔ: Ամսդերտամ, տպ. Թոմաս Եսս. Վանանդեցի, 1704. 6 չ. + 58 = 64 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՅՈՒՆԱՅԻՄԻ ԱՍՏՈՒԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ՍԱՀՄԱՆՔ: Երկատիրութեամբ մեղուաշան արանց ի մի վայր՝ ըստ կարգի Այրուբնեիցն, հաւաքեցեալք: Ի լոյս ածեալ Տպիւք, եւ Արդեամբք Առաքելաւորի Թոմայ Եսսմեծ Վարդապետի Վանանդեցոյ:

Որ հրահանգից վարժարանի.

չէ տակաւին ներկուտ բանի:

Կամ ի հանդէս Զիւստօֆի,

զանձն իմաստութիւ կրթեալ շուրի:

Չայս սահմանաց թէ միտս ունի.

Մեծի ուսման ժառանգ լինի:

Յամի Տեառն. 1704: ՅԱմատելիամ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Չուսի:

ԾԱՆՈԹ. Առաջին էջի նկարին (որ կը ներկայացնէ Արիւրիւնը, Արդարութիւնը եւ Խոնհմութիւնը) պսակին մէջ՝ կը գտնուի հետեւեալ յիշատակութիւնը.

Ով Նուրիջանեան

Լէր միշտ Խոնհմ

Արդարարան.

Առցես պրսակ

Արիութեան:

Այս գիրքը ապահովաբար հեղինակութիւնն է Մատթէոս կամ Ղուկաս վանանդեցի-նքու, որովհետեւ էջ 45-ի վրայ կը յայտնէ՝ «Արիստոտէլի յաղագս Առաքինութեանց, եւ Չարութեանց» ըստ կարի ի բուն Յոյն օրինակէ զաղափարեալ՝ եւ կարգադրեցեալ յումեմէն ապիկար դպրէ Վանանդեցոյ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

371-93

Յա 1704

Կազմեց՝ Ա. Գ.

(Շարք 6)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Եր. 4 Նոյ.— Վաղուան Գիւտ Խաչի տանին առիթով, կէսօրէ ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր զլիաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ» մուտք գործեց Ս. Երեւանի Տաճար: Պատանաւորութիւնը եւ Ս. Գերեզմանի ուխտերէն ետք, թափօրը իջաւ Գիւտ Խաչի այլը, որու եւս ուխտէն ետք բարձրացաւ վերջնայ կից Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգւ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուճեան:

* Կիր. 5 Նոյ.— Գիւտ Խաչ: Գերեզմանի եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Երեւանի, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Սամուէլ Արդ. Աղոյեան: Ս. Պատարագէն ետք կազմուեցաւ մեծահանգիս թափօր, զլիաւորութեամբ Լուսարարապետ Գերզ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի, որ ամպշովմանի տակ, Ս. Խաչափայտի մատունքով կ'օրհնէր Տաճարը լեցնող բողոք-մութիւնը: Թափօրը նախ իջաւ Գիւտ Խաչի այլը եւ ապա Տաճարի հիւսիսային թեւէն անցնելով Ս. Գերեզմանին շրջափակը երեք անգամ շրջեցաւ ու յետոյ

անցաւ Պատանաւորութիւն: Ս. Գերեզմանի դրան կարգէն ետք երգուեցաւ «Խաչի Բռ. Քրիստոս»: Թափօրը վերջացաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ երբ գրեթէ կէսօր էր:

* Կիր. 12 Նոյ.— Ս. Պատարագն մատուցուեցաւ ի Ս. Երեւանի, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ: Ժամարարն էր Արթ. Տ. Կարապետ Ա. Քննչ. Անդրէասեան:

* Ուր. 17 Նոյ.— Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Ս. Հրեշտակապետաց նախատօնակը պաշտուեցան համանուն եկեղեցին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերզ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

* Եր. 18 Նոյ.— Տօն Ս. Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Եովսէփ Վրդ. Մամուր: Ս. Պատարագէն ետք, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, հոգեհանգիստեան պաշտամունք կատարուեցաւ բարեբարուհի Աղանի ձէվաշիրճեանի եւ պարագայից հոգիներուն համար: Ապա Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ վանուց Տեսչարանը՝ Տեսուչ Հոգւ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամլեանի կողմէ:

* Կիր. 19 Նոյ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Եկոր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Սամուէլ Արդ. Աղոյեան:

* Կիր. 26 Նոյ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Երեւանի, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ: Ժամարարն էր Արթ. Տ. Կարապետ Ա. Քննչ. Անդրէասեան: Հեռաւանդակի աւարտական ընկերութիւն մը ժապաւենի առաւ Ս. Պատարագի արարողութիւնը:

ՈՒՐԱՐ ԿՐԵԼՈՒ ԱՐՏՈՆՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթ, 25 Նոյեմբեր 1967, երեկոյեան ժամերգութեան պահուն, Գերզ. Լուսարարապետ Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս ուրաք կրելու արտօնութիւն շնորհեց Ս. Արքուդոյ Ընծայարանի Ա. Տարիի հետեւեալ հինգ ուսանողներուն.

Պօղոս Մանուկեան
Մանուկ Մուրատեան
Սարգիս Պարսամեան
Օննիկ Ալխազեան
Շահան Քօստեան

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1967 տարւոյ ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին և այլ Սրբավայրերու տրուած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները:

1.— Տիկին Ալիս Քէսէճեան՝ բնիկ Գաւիթէցի, կը նուիրէ Սուրբ Աստուածածնայ պատկերին մատանի մը և փոքր խաչիկ մը:

2.— Տէր և Տիկին Միհրան և Ռօզա Մարկոսեաններ՝ Պաղատարնակ, կը նուիրեն թաշկայ երկու փորագոյր Սուրբ Յարայ Տաճարին:

3.— Վահան Զիլինկիրեան, բնիկ Քիլիսցի, Հալէպարնակ, կը նուիրէ Չախակողմեան Սեան Սուրբ Աստուածածնայ զոյղ պատկերներուն ինքնաձեռագործ ոսկեայ բարակ ապարանջաններ:

4.— Տիկին Վարդանուշ Գարապաշ, բնիկ Պուրսոցի, Պոլսարնակ, կը նուիրէ ճերմակ կտաւի վրայ մեքենայի դօրծ սեղանի ծածկոց մը:

5.— Տիկին Ատրինէ Եփրեմեան, բնիկ Այնթապցի, Հալէպարնակ, կը նուիրէ ինքնաձեռագործ դօրծ քորփուրա մը:

Օրփորդք Լուսին և Սանդուխտ Եփրեմեաններ կը նուիրեն երկու կապոյտ սեղանի ծաղկազարդ ծածկոցներ:

6.— Շահին Ստեփան Զաղմալճեան, Սղերդցի, բնիկ Շոնախցի, կը նուիրէ ոսկի մը թրքական Սուրբ Աստուածածնայ պատկերին:

7.— Այրի Տիկին Մերեմ Ռաշօ Այգասեան, Սղերդցի, բնիկ Շոնախցի, կը նուիրէ ոսկի մը թրքական Սուրբ Աստուածածնայ պատկերին:

8.— Տիկին Մարի Տաղերմէճեան, Զլթունցի, Հալէպարնակ, կը նուիրէ Սուրբ Յակոբայ Մայր Տաճարին կապոյտ յատակի վրայ ինքնաձեռագործ քորփուրա մը:

9.— Տիկին Լուսին Գրճալեան, Աղեքսանդրէթցի, Հալէպարնակ, կը նուիրէ փուլերով ճերմակ քորփուրա մը և սեղանի եզերածածկոց մը:

10.— Երուսաղէմարնակ բնիկ Տիգրանակերտցի, Տիկին Զապէլ Լէպլէպճեան, կը նուիրէ սկիհի ինքնաձեռագործ բաց կապոյտ ատլասի վրայ յետուած մարդաբլտով և փուլերով, հետեւեալ արձանագրութեամբ.— «Ի յիշատակ Սուրբ Աստուածամօր, Տիգրանակերտցի Տիկին Զապէլ Լէպլէպճեան»:

11.— Տիկին Ալիս Քիւրլեմլեան, բնիկ Այնթապցի, Հալէպարնակ, կը նուիրէ խաչի չորս ձեռագործ բռնիչներ՝ հինգերորդ կարմիր փուլիւ:

12.— Տիկին Գ. Վ. Կարապետեան, Ֆրանսայէն, Տիկին Զապէլ Լէպլէպճեանի միջոցաւ կը նուիրէ ինքնաձեռագործ սեղանի եզերածածկոց մը:

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՍ
Լուսարարապետ Ս. Արղոյ

ՍՐԲՈՑ ԶԱԿՈՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԶ ԳԻՐՔԵՐ

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Ա Տ Ե Ն Ի

Գ. Տպագրութիւն

Գին՝ 15 Տոլար * * * * * 276 էջ

* * * * *

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՅՐ ԶՈՒՑԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՅ

ՍՐԲՈՑ ԶԱԿՈՐԵԱՆՑ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԳ

Կազմեց

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

Գին՝ 7.50 Տոլար * * * * * ԺԶ + 672 էջ

* * * * *

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՀԱԿ Ա. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

ՆԱԶԱՐԵԹ Պ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

ԶՈՒՑԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՅ

ՄՇՈՑ Ս. ԱՌԱՔԵԼՈՑ-ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ՎԱՆՔԻ

ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅԻՑ

Խմբագրեց՝

ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

Ը + 232 էջ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Զեռնարկ Ազգային վարժարաններու Համար)

Գ. Տպագրութիւն

Գին՝ 3 Տոլար

688 էջ

* * * * *

* * * * *

ՍԱՐԳԻՍ ԴՊԻՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Վ Ի Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ

Գին՝ 1 Տոլար

80 էջ

* * * * *

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԸՆԹԱՑՔ Ի ԳՐՈՅ ԲԱՐԲԱՌ

Բ. ՏԱՐԻՍԻ

Ե. Տպագրութիւն

Գին՝ 1 Տոլար

160 էջ

* * * * *

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԱԹՈՌԻ

1968-Ի ԳՐՊԱՆԻ ՕՐԱՑՈՅՑ

Գին՝ Կէս Տոլար

190 էջ

Ս Ի Ո Ն

ՅԱՆՎ ՆԻԹԵՐՈՒ 1967 ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն . —

Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ. Փայտափորագրութեան
Արուեստը Հայոց Մէջ 45, 146.

Զաֆարիա Հոստորի վկայութիւն-
ները Հայաստանի եւ Ազուանքի
Մասին 250

Ա. Գ. (Կազմող). Յուցակ եւ Յիշատա-
կարաններ Երուսաղէմի Կիւլտէնկեան
Մատենադարանի Հայ Հնաժողովի
Բերու (1512-1800) 52, 156, 253, 331,
446, 557

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ. ՄԻ Անյայտ Տաղարան 62
ԺԶ. Դարի Խաչաբարային Արուեստի
Մի Զարդաբանդակ 153
ԺԵ. Դարի Մի Զեռագիր Աւետարան 328
Էջեր Նոր-Ջուղայի Անգիր Բանա-
հիւստութիւնից 433

Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ. Ստեփանոս Երկայն 247
Գրիգոր վկայասէր եւ Թարգմանու-
րիւն վարուց Սրբոց 432
Ղազար Ղրիմեցի 544

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ. Մի Քանի Տաղ Յով-
հաննէս Թլկուրանցուց 436, 547

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Մ Ա Կ Ա Ն . —

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ.
Թրգմ. Գ. Վ. ՇԱՄԼԵԱՆ.
Յիսուս Որդի 18

Ա. ՍԵՄԱ. Հայրենաբաղձութիւն 123

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. Երագին 124
Խմ Սիրտը Խաչուած է Հիմա 124

Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն . —

Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ. «Դուինի Դրամական
Շրջանառութիւնը Դրամագիտութեան
Տուեալներով» 183

«Յովասափ Սեբաստացի,
Բանաստեղծութիւններ» 183

«Ազուանական Արձանագրութիւն-
ների վերծանութիւն» 278

«Ազուանից Աշխարհի Դրականու-
րեան Հարցերի Շուրջը» 278

«Հայոց Դիրքը» 281

«Խրատք Նուշիրունի» 357

«Բաղաբները եւ Արեւստները Հա-
յաստանում 9-13 Դարերին» 358

«Հայկական Ժանեակ» 361

Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

ԱՐԱՅ ԴԱԼԱՅՅԵԱՆ. Պետրոս Դուրեան.
Փորձ Մը Բնագրային Վերականգ-
նումի 396, 488

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

Ա. Գ. Քառասուն Տարի 4
Տարեփակ 481

Ե. Վերաբացուող Վերքեր	97	ՊԱՏՄԱԿԱՆ.—	
Երուսաղեմը երէկ և Այսօր	289	Թէոդոր.	
ԽՄԲ. Ճշգում Բրոֆ. Լ. Խաչիկեանի		Հրտ. Ա. Գ.	
Հեռագրին Արթիւ	193	Գողգոթա Թրքահայ Հոգեւորակա-	
Շ. Մեր ժառանգաւորները	385	նութեան	21, 130, 226, 301, 514
ԿՐՕՆԱԿԱՆ.—		ՅՈՎԱԷփ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ.	
ԶԱԻԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. Անձնագոհութիւն	8	Հայացի Հնախօսութիւն Հերանոսու-	
ԲԱԲԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ. Մեծ Դիւար	11	րեան ժամանակաց	34, 235, 310, 420, 534
Աղօրքը	107	Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Յիշատակարան	
Բարկութիւնը	208	Ներսէս Եպիսկոպոսի	125
Քրիստոսի Անձնագր Խօսքերը	392	Սանահինի Առաջնորդները	221
Հալածանքը	485	ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ. Թանգիմար-ն Ու	
ՎԱՐԳԱՆ ՔՀՆՅ. ՏԻԼԿԷՐԵԱՆ.		Զննույցիները	324
Կ'ուզե՞ս Կրօնական Ընկալ	111	ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ. Նշխարք	
Զղջում և Խոստովանութիւն	210	Տարօնայ	524
Սիրոյ Խորհուրդը	297	Ս. ԳՐԱԿԱՆ.—	
ԳԱՆԻԷԼ ՎՐԴ. ՇԱՄԼԵԱՆ.		ՆԵՐՍԵՂ ՎՐԴ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ. Եօթա-	
Ս. Դրիգոր Լուսաւորիչ	203	նասնից Թարգմանութեան Ներշնչա-	
ԿՐՕՆԱ-ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ.—		կանութեան Հարցը	13
Regis Jolivet.		Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ.—	
Թրգմ. Ն. ՎՐԴ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ.		Յուն.-Փետր. Ամսօրեայ Լուրեր	92
Քրիստոնէութիւն և Հելլենիզմ 114, 213		Մարտ-Ապրիլ	» » 189
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ.—		Մայիս-Յունիս	» » 285
ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՅՐԱԳՈՐԵՅԻ.		Յուլիս-Օգոստոս	» » 382
Հրտ. Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ.		Սեպտ.-Հոկտ.	» » 477
Վերլուծութիւն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ		Նոյ.-Դեկտ.	» » 569
և Որ Ի Նմա Յօրինեալ Կարգաց	70	ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ.—	
ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ.—		ՍԱՐԳԻՍ ԴՊԻՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ.	
«ՍԻՈՆ». «Արարատ» Օրաթերթի		Վիպագրութիւն Կոստանդնուպոլիս	
Յօդուածին Արթիւ	186	Մայրաքաղաքին	76, 171, 265, 344, 459

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ.—

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ի Ն Ե Ր .—		Հեռագիրներ	90
ԿԻՐԵՂ Ծ . ՎՐԴ . ԳԱԲԻԿԵԱՆ .		Հաղորդագրություն	106
Տեղեկագիր Հարաւային Ամերիկայի Նուիրակութեան	363	Զեկոյց Գ . Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան	187
Տարեկան Տեղեկագիր Ս . Թարգ- մանչաց երկր . Վարժարանի	367	Զեկոյց Գ . Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան	282
ՏԻՆ . ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻԶԵԱՆ .		Զեկոյց Գ . Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան	295
Տեղեկագիր Հ . Բ . Ը . Միութեան Իւզ- պաշեան-Կիւլպենկեան Վարժարանի	375	Հ . Բ . Ը . Միութեան Վսեմաշուք Նախագահին Այցելութիւնը	296
ՂԵՒՈՆԴ ԱԲՂ . ՍԱՄՈՒՐԵԱՆ .		Հ . Բ . Ը . Մ . — Հրատարակիր	476
Տեղեկագիր Երուսաղէմի Կիւլպենկեան Մատենադարանի	378	Տարեկան Հանդիսութիւնք Ս . Թարգ- մանչաց երկր . Վարժարանի	380
ԿԱՐԱՊԵՏ Ա . ՔՀՆՅ . ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ .		Բարեպաշտական Նուէրներ	570
Տեղեկագիր Նոր ժառանգաւորներու եւ Միաբաններու Մասին	389	Յանկ 1967-ի «ՍԻՈՆ»ի Նուիրատու- ներու	95 , 191
Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Վ .—		Յանկ Նիւրբերու 1967 Տարեշրջանի	573
Ամեն . Ս . Պատրիարք Հօր Ծննդեան Պատգամը	1	Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն Լոյս	
Շնորհաւորական Գիրքեր	86	Տեսած Գիրքեր	571
		Յանկ «Սիւոն»ի Խմբագրութեան եւ Գ . Կիւլպենկեան Մատենադարանին Նուիրուած Գիրքերու (Յաւելուած)	577

U 3 L 6 H U 3 L 4.—

Ամեն Ս. Պատրիարք Հօր		Յանկ «Սրուն»ի խմբագրութեան եւ	
Զմեռեան Պատգամը	1	Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանին	
Շնորհաւորական Գիրքեր	86	Նուիրում Գիրքերու (Յանկում)	577

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԱԳՐԱԿԱՆ

Տարեփակ

Ա. Գ.

481

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Հայածմեք

ԲԱՐԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

485

ԳՐԱԿԱՆ

Պետրոս Դուրեան. Փորձ Մը
Բնագրային Վերականգնումի

ԱՐԱՅ ԳԱՆՅՃԵԱՆ

488

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Դողգոթա Թրփահայ Հոգեւորականութեան

Զրոյ. ԹԵՈԴՈՒՍ

514

Նշխարք Տարօնոյ

ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

524

Հայացի Հնախօսութիւն

ՅՈՎԷԼՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱՆՅՈՒՆ

534

Հերմոնութեան ժամանակաց

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ղազար Ղրիմեցի

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

544

Մի Բանի Տաղ Յովհաննէս Թլուրանցոց

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

547

Յուցակ եւ Յիշատակարաններ

Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

Հայ Հնատիպ Գիրքերու (1512-1800)

ԿԳՄ. Ա. Գ.

557

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցական-Բեմական

569

Ուրաք Կրիւն Արտօնութիւն

569

Բարեպաշտական Նուէրներ

570

Ս. Յակոբեանց Տպարանէն Լոյս Տեսած Գիրքեր

571

ՍԻՈՆ. Յանկ Նիւքերու 1967 Տարեշրջանի

573

Բովանդակութիւն

576

ՅԱՆԵԼՈՒԱՆ

Յանկ «Սիոն»ի հմարագրութեան եւ Գ. Կիւլպէնկեան

Մատենադարանին Նուիրուած Գիրքերու

577

«ՍԻՈՆ»ի վերաբերեալ ամէն բարակցութիւն և առաջում կատարել հետեւեալ հասցէին.—

MR. ARA KALAYDJIAN, REDACTION OF «SION»,
OLD CITY — JERUSALEM

«ՍԻՈՆ»ի տարեկան բաժնեգինն է Ամերիկայի համար՝ 5 Տոլար
բոլոր այլ երկիրներու համար՝ 1 Սթերլին

PROP.- HIS BEATITUDE THE ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM. ED.- ARCH. HAIGAZOUN ABRAHAMIAN

No. 11 - 12

THE ARMENIAN CONVENT PRINTING PRESS, JERUSALEM.

NOV. - DEC. 1967

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

COSMOLOGY AND ORGANIC EVOLUTION — Minas Ensamian (presented by the author). Bell Aerosystems. A Textron Company, Buffalo, New York. Reprinted from the Proceedings of the Third Space Congress, Cocoa Beach, Florida, 1966, pp. 15 (Stencilled).

ARMENIA AND THE NEAR EAST — Dr. Fridtjof Nansen. London, George Allen and Unwin Ltd. 1928, pp. 324. Presented by Vahe Ghazarian.

WHY ARMENIANS COMMEMORATE THIS DAY — Prof. Setrak Benjamin Minas. (April 24 — Armenian Memorial Day.) Boston, 1965, pp. 8.

WORLD OF THE BIBLE — Centenary Exhibition of the Palestine Exploration Fund, in co-operation with the British School of Archaeology in Jerusalem. Presented by the Secretary of the Palestine Exploration Fund. 1965, London, Shenvall Press, pp. 73 and Plates.

MINUTES OF THE SECRET MEETINGS ORGANIZING THE TURKISH GENOCIDE OF THE ARMENIANS — Haigaz K. Nazarian. Boston, 1965, pp. 14.

CANDLES IN THE DARKNESS — E. St. John Catchpool. Presented by the Publishers, Bannisdale Press. London, The Bannisdale Press 1966, pp. 263.

Պր. Գրիգոր Մելիքեան կը նուիրէ հետեւեալները. —

ա) VOYAGE EN ABSURDIE — Arouet. Bruxelles, Editions du Soleil, 1946, pp. 212.

բ) OEDIPE ROI (Tragédie) — Traduit du grec par M. Artaud. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1938, pp. 62.

գ) MEMOIRES DE SAINTE-HELENE — Introduction et notes par Roger Peyre. Napoléon Ier. Paris, Librairie Hatier, 1921, pp. 88

դ) MAXIMES — La Rochefoucauld. Paris, Les Meilleurs Livres. Arthème Fayard & Cie. Editeurs, pp. 94.

ե) SECONDES MEDITATIONS POETIQUES — Lamartine. Paris Les Meilleurs Livres. Pp. 93.

զ) LA TOSCANA — Ferrania. Vol. II. Guida Per Il Turista Fotografo Milano, 1962, pp. 39.

է) LA LIBERATION DE PARIS VUE D'UN COMMISSARIAT DE POLICE — Ferdinand Dupuy. Paris, Imprimerie J. Marx, 1944, pp. 55.

ը) AVENTURES VECUES DE LA VIE DE SCOUTISME — Tour du Monde à Pied. Léon Sabondjian. Traduit par Bernard Taron, Paris, Imp. Pascal, 1943, pp. 24.

թ) ACCUSES, LEVEZ-VOUS... — A. R. Charlet. Dessins d'Hier, Vérité d'Aujourd'Hui. 1934-1940. Texte de Jacques Boulenger. Paris, Flammarion, 1941, pp. 72.

յ) ARMENIE 1963 — Albert Bahuzier. Pages 18 à 31 de «HISTORAMA» — Octobre 1963. No. 145.

- ժւ) SARIAN — Prix Lénine 1961. Page 12 de «FRANCE URSS» Magazine. Juin 1961. No. 185.
- ժբ) L'AGRICULTURE DE L'U. R. S. S.
- ժդ) LA MERE DE GOETHE — D'Après sa Correspondance. Paul Bastier. Paris, Perrin Et Cie. 1902, pp. 264.
- ժդ) LES COMMUNISTES — Roman. Aragon. Paris, Bibliothèque Française, 1951, pp. 298.
- ժե) A TRAVERS L'ARMENIE SOVIETIQUE — Mariette Chaguinian. Moscou, 1955, pp. 237.
- ժզ) LIVRE DE COMPTES DE STA VISKY — Sennep. Le Rire.
- THE EFFECTS OF GRAVITY ON THE ELECTROMOTIVE FORCE OF THERMOGALVANIC CELLS — Minas Ensamian (presented by the author). Reprinted from Journal of the Electrochemical Society — Vol. 113, No. 5, May 1966. Printed in U. S. A. Pp. 516 to 518.
- HISTORY OF SYLVAN GROVE LODGE No. 275 — Vincent Yardum (presented by the author). Free and Accepted Masons of the State of New York. Pp. 136.
- LE DEUIL NATIONAL ARMENIEN — R. Donikian, J. Nazarian, V. Solakian. Centre d'Etudes Arméniennes. Lyon, 1965, pp. 131.
- EXCAVATIONS AT JERICHO — Kathleen M. Kenyon. Volume One. Published and presented by the British School of Archaeology in Jerusalem, 1960. London, Harrison and Sons Ltd. 1960, pp. 583 and XLI Plates.
- EXCAVATIONS AT JERICHO — Kathleen M. Kenyon. Volume Two. Published and presented same as above. London, 1965, pp. 771 and XXXIC Plates.
- A. C. Y. O. A. էն նուէր ստացուած են. —
- ա) FACTS AND VISIONS — Bishop Terenig Poladian. Addis Ababa, Artistic Press, 1963, pp. 116.
- բ) WHAT LANGUAGE THE ARMENIAN DIVINE LITURGY? — Deacon Hagop Nersoyan. Diocesan Publication. New York, pp. 16.
- դ) WHY I BELONG TO THE ARMENIAN CHURCH — Ara Dostourian. Pp. 11.
- դ) SAINTS AND SACRAMENTS — Bishop S. Kaloustian. New York, 1964, pp. 111.
- ե) ARMENIA — An Abridged Historic Outline of Its Church and People. Part I — «A Brief History of the Armenian Church». Part II — «A Brief Outline of Armenian History». New York, The Diocese of the Armenian Church of America, 1964, pp. 64 plus photographs.
- զ) THE DIVINE LITURGY OF THE ARMENIAN CHURCH — New York, A. C. Y. O. A. 1956, pp. 58.
- CYRUS THE GREAT — Harold Lamb. Presented by Bantam Books, Inc., New York, 1963, pp. 278.
- AN ENGLISH-TURKISH DICTIONARY OF IDIOMS — Pars Tuglaci (presented by the author). Fourth Edition. Istanbul, Karaca Offset Press, 1965, pp. 456.

- AN ENGLISH-TURKISH ILLUSTRATED DICTIONARY — Pars Tuglaci (presented by the author). Istanbul, Karaca Offset Press, 1966, pp. 573.
- THE TRADE AND CITIES OF ARMENIA IN RELATION TO ANCIENT WORLD TRADE — H. A. Manandian. Presented by the Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, Armenian Library of the Calouste Gulbenkian Foundation. Translated from the Second Revised Edition by Nina G. Garsoian. 1965.
- THE CROSS AND THE CRESCENT — Lindy V. Avakian. Presented by Haig Maloyan. Los Angeles, DeVorss & Co. Inc. 1965, pp. 309.
- Գրիգոր Մելիքեանի կը նստիքէ հեռեկան զիրքերը. —
- ա) HISTOIRES D'AMOUR DE L'HISTOIRE DE FRANCE — Tomes I, II, III, IV, V.
 - բ) EFFLORESCENCES — Renée Voirand. Paris, Nouvelles Editions Debresse, 1965, pp. 253.
 - գ) LE CHEVALIER A L'EMERAUDE — Roman. Victor Gardon. Paris, Editions Stock, 1961, pp. 438.
 - դ) LE VERT SOLEIL DE LA VIE — Roman. Victor Gardon. Paris, Librairie Stock, 1959, pp. 235.
 - ե) LESIONS DELA MACULA — Henri Tillé. Paris, Editions Médicales Norbert Maloine, 1929, pp. 112.
- A JOURNEY OF FRIENDSHIP — Indira Gandhi. Statement in the Indian Parliament by Prime Minister Indira Gandhi on 7 April 1966. Pp. 44.
- ETUDES ARMENO-BYZANTINE — Nicolas Adontz. Bibliothèque Arménienne De La Fondation Calouste Gulbenkian. Présenté par la Fondation. Lisbonne, Libraria Bertrand, 1965, pp. 438.
- Օր. Ազնիւ Եսթուպեանի կը նստիքէ հեռեկան զիրքերը. —
- ա) L'EXILÉE — Par Pierre Loti. 21è Edition. Paris, Calman Lévy, Editeur, 1893, pp. 269.
 - բ) DICTIONARY OF QUOTATIONS — From Ancient Modern, English and Foreign Sources. Rev. James Wood. London, Frederick Warne & Co. Ltd. Pp. 658.
 - գ) LA VIE DE JÉSUS — Leo Taxil. Paris, Librairie P. Fort, pp. 377.
 - դ) QUBBAT AS SAKHRA (THE DOME OF THE ROCK) — Stencilled. By A. H. S. Megan. With Appendix I, App. II, App. III, IV, Catalogue and Pages 96, Notes 18, App. 1-18; App. II-5; App. III-4; App. - 1; and Catalogue - 35 pages.
 - ե) VAN DUCK — Antonio Munoz. Novara, Institutio Geografico De Agostini. Pp. 127.
- THE NATURE OMNIBUS — Presented by Sarkis Kevorkian. Collins: London: Glasgow. 1945.
- GOD WITH US — A Theology of Transpersonal Life — Joseph Haroutunian. The Westminster Press, Philadelphia, 1965, pp. 318. Presented by the author.
- L'INDE ET LE MONDE ARABE — Ayub Syed. France, Imprimerie Moderne, 1965, pp. 52.
- FELSENDOM UND AL-HARAM ES-SCHARIF — Jerusalem, Industrial Islamic Orphanage Press, 1966, pp. 99.

75è ANNIVERSAIRE (1890-1965) — Association Arménienne d'Aide Sociale. Paris, Imprimerie Alexandre, 1965, pp. 45.

LES DADIAN — Archag Alboyadjian. Traduction de Anna Naguib Boutros-Ghali. Le Caire, Imprimerie Dar Al-Maaref, 1965, pp. 134.

THE ROLE OF ARMENIA IN HISTORY — Bishop Terenig Poladian. Pp. 206-211 of «Bulletin of the Ramakrishna Mission Institute of Culture». Vol. IX No. 9 (Sept. 1958). Calcutta, issued by Swami Nityaswarupananda, 1958.

I BELIEVE YOU STRANGER — Haig Shiroyan (presented by the author). A novel. Vermont, U. S. A., George McKibbin & Son, 1960, pp. 196.

AT SUNSET — Songs of Life and Love. Haig Shiroyan (presented by the author). Watertown, Mass., Baikar Press, 1964, pp. 82.

DEFENDER OF HUMAN RIGHTS — CARL SCHURZ -- By James P. Terzian. New York, Julian Messner, 1965, pp. 192.

THE EYE OF ZEITON — Talbot Mundy. New York, A. L. Burt Company, 1920, pp. 354. Presented by the Armenian Literary Society, New York.

BEGINNING AGAIN AT ARARAT — Mabel Evelyn Elliott, M. D. New York, Fleming H. Revell Co. 1924, pp. 341. (Presented as above).

THE NEW TESTAMENT OF OUR LORD AND SAVIOUR JESUS CHRIST. King James Version. With Pictures. Presented by the American Bible Society. New York, 1964, pp. 256.

THE AUCTION OF SOULS — The Story of Aurora Mardiganian, interpreted by H. L. Gates. Presented by the Doniguian Press. Beirut, Doniguian Press, pp. 212.

SOME MODERN INDIAN PAINTERS. Presented by the Indian Embassy, Beirut. Information Service of India, 1965, pp. 60.

COMMENTAIRE DE L'EVANGILE CONCORDANT OU DIATESSARON — Ephrem de Nisibie. Traduit du Syriaque et de l'Arménien. Présenté par Les Editions du Cerf. Paris, Les Editions du Cerf, 1966, pp. 438.

Տ. Ղևոնդ Աթղ. Մամուլական կը նուիրէ հեռեկան գիրքերը. —

ա) AN ATLAS OF MIDDLE EASTERN AFFAIRS. Text by Robert C. Kingsbury. Maps by Norman J. G. Pounds. London, Methuen & Co. Ltd. 1964, pp. 117.

բ) ISLAMIC ART — David Talbot Rice. London, Thames & Hudson, 1965, pp. 286.

գ) MICHELANGELO — Rolf Schott. London, Thames & Hudson, 1965, pp. 254.

դ) THE ART OF RENAISSANCE — Peter and Linda Murray. London, Thames & Hudson, 1963, pp. 286.

ե) EUROPEAN SCULPTURE — From Romanesque to Rodin. By H. D. Molesworth in collaboration with P. Cannon Brookes. London, Thames & Hudson, 1965, pp. 288.

զ) A CONCISE HISTORY OF ART — Part I. From the Beginnings to the 15th Century. Germain Bazin. London, Thames & Hudson, 1964, pp. 269.

է) — ditto — Part II. From Renaissance to the Present Day. Germain Bazin. London, Thames & Hudson, 1964, pp. 534.

բ) EARLY MEDIEVAL ART — Carolingian. Ottonian. Romanesque.
By John Beckwith. London, Thames & Hudson, 1964, pp. 270.

թ) THE ARTS OF MAN — Eric Newton. London, Thames & Hudson, 1963, pp. 314.

ARAM KHATCHATOURIAN — Yetvart Hagopian (presented by the author). Cairo, Sahag-Mesrob Press, 1961, pp. 20.

Օր. Ա. Կարապետյանի կր իսկրի հեռեհալ գիրքերը. —

ա) LE LYS DANS LA VALLEE — H. De Balzac. Paris, Librairie Garnier Frères, 1947, pp. 372.

բ) THE PRINCESS OF CLEVES — Madame de la Fayette. London, The New English Library Ltd. 1962, pp. 138. Translated by William Anderson.

գ) PHILOSOPHY — By C. E. M. Joad. London, The English Universities Press Ltd. 1945, pp. 227.

դ) THE POWER OF POSITIVE THINKING — By Norman Vincent Peale. Kingswood, Surrey, The World's Work (1913) Ltd. 1953, pp. 297.

UN FIEFFÉ FILOU — Erle Stanley Gardner. Presented by N. Tchaptarian. Paris, Presses de la Cité, 1958, pp. 187.

SHORT DRIVE, SWEET CHARIOT — William Saroyan (presented by the author). New York, Phaedra Inc. 1966, pp. 130.

THE ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION — Its History and Purpose. Presented by the A. G. B. U. New York. Written by Bedros Norehad. Printed in the U. S. A., Lydian Press, 1966, pp. 89.

ZEICHEN DER VOLKER 65'66 — Paul Dahm. Presented by Fr. Nerseh Baboodjian. Limburg, Lahn-Verlag, 1966, pp. 167.

COMMENTAIRE DE L'EVANGILE CONCORDANT OU DIATESSARON. Traduit du Syriac et de l'Arménien. Ephrem de Nisibe. Introduction, traduction et notes par Louis Leloir. Présenté par la Fondation C. Gulbenkian. Paris, Les Editions du Cerf, 1966, pp. 438.

THE GENOCIDE OF THE ARMENIANS IN THE OTTOMAN EMPIRE (Text in Russian) — Edited by Prof. M. K. Nercissian. Presented by the Academy of Sciences of the Armenian S. S. R. Erevan, Academy of Sciences of the Armenian S. S. R., 1966, pp. 560.

Տիկին Շաքե Արդաբանէնի իսկր ստացանք Տաթ. Ա. Արդաբանի հեռեհալ գիրքերը. —

ա) A L'ASSAUT DU DAMAVAND — Iran. Ouvrage illustré de 78 gravures et cartes. Tehran, Imprimerie Medjless, 1943, pp. 80.

բ) DAMAVAND — Ouvrage illustré de 55 gravures et cartes. Tehran, Imprimerie du Medjless, 1943, pp. 86.

գ) LA RÉGION DE TEHRAN — Ouvrage illustré de 180 gravures et cartes. Tehran, Imprimerie du Medjless, 1943, pp. 204.

դ) LE VOLCAN DU DAMAVAND EN IRAN — Extrait du Bulletin Volcanologique, Organe de l'Association de Volcanologie de l'Union Géodésique et Géophysique Internationale. Tome XXV — 1963. Napoli, Stabilimento Tipografico Francesco Gianni & Figli, 1963, pp. 141-147.

- THE RISE OF UNIVERSITIES DURING THE MIDDLE AGES — By Kevork A. Sarafian, Ph. D., LL. D. (Presented by the author). Reprinted from EDUCATION, March 1927. California, Vantage Press, Inc. pp. 385 - 402.
- 100 ARMENIAN TALES AND THEIR FOLKLORISTIC RELEVANCE — Collected and Edited by Susie Hoogasian-Villa. Donated by the Detroit Armenian Women's Club, Detroit, Wayne State University Press, 1966, pp. 602.
- Պր. Գրիգոր Մելիքիանի նուէր ստացանք հետեւի գիրքերը. —
- ա) HISTOIRES D'AMOUR DE L'HISTOIRE DE FRANCE — Tome VI. Guy Breton. Paris, Presses Pocket, 1960, pp. 375.
- բ) LE FAUTEUIL HANTÉ — Gaston Leroux. Paris, Le Livre de Poche, 1965, pp. 190.
- գ) LE DEUIL NATIONAL ARMÉNIEN — Par R. Donikian, J. Nazarian et V. Solakian. Paris, Centre d'Etudes Arméniennes. Imprimerie Moderne, Gardanne, 1964, pp. 131.
- դ) ASSOCIATION ARMÉNIENNE D'AIDE SOCIALE — 75è Anniversaire: 1890 - 1965. Paris, Imprimerie Alexandre, 1965, pp. 45.
- ե) DAS SEHEN — Eine Einführung In Die Physiologische Optik — Von Hans Schulz. Mit 86 Textabbildungen. Stuttgart, Verlag Von Ferdinand Enke, 1920, pp. 146.
- 50th ANNIVERSARY OF THE FOUNDING OF KNIGHTS OF VARTAN — 1916 - 1966. Presented by Melkon Samoorian. Philadelphia, Pa. 1966.
- UN DIA CINCO VOCES — Alicia Ghiragossian (presented by the author). Buenos Aires, Editorial Ficción, 1966, pp. 129.
- MODERN ARMENIAN — Hagop Andonian. Presented by the A. G. B. Union, New York. New York, A publication of the A. G. B. U., Gotchnag Press, 1965, pp. 209.
- TURKEY IN MY TIME — Ahmed Emin Yalman. Presented by Karnig Mahakian. Norman, Oklahoma, University of Oklahoma Press, 1956, pp. 294.
- ANCIENT ARTS OF CENTRAL ASIA — Tamara Talbot Rice. Presented by the A. G. B. U. New York. New York - Washington. Published by Frederick A. Praeger. 1965, pp. 288.
- STUDIES IN CHRISTIAN CAUCASIAN HISTORY — Cyril Toumanoff (presented by the author). Georgetown Univ. Press, 1963, pp. 599.
- Տիրույթ վրդ. Տէրգիշեան կը նուիրէ հետեւի գիրքերը. —
- ա) DEWEY DECIMAL CLASSIFICATION AND RELATIVE INDEX — Melvil Dewey. 9th Abridged Edition. New York, Forest Press, Inc. 1965, pp. 594.
- բ) DEWEY DECIMAL CLASSIFICATION AND RELATIVE INDEX — Melvil Dewey. Edition 17. Volume 1 - INTRODUCTION — GENERAL TABLES. New York, Forest Press, Inc. 1965, pp. 1254.
- գ) DEWEY DECIMAL CLASSIFICATION AND RELATIVE INDEX — Melvil Dewey. Edition 17. Volume 2 — AUXILIARY TABLES — RELATIVE INDEX. New York, Forest Press, Inc. 1965, pp. 1255 to 2153.

UNESCO — 20 Years of Service to peace. 1946-1966. Presented by Frank Harris. Published in 1966 by UNESCO, Paris, pp. 93.

Պուրբէլէն ստացանք հետեւեալ նուէր գիրքերը. —

ա) OPERA LUI EMINESCU — H. Dj. Siruni. Bucuresti, 1941, pp. 20.

բ) CRONICA ARMENILOR DIN ROMANIA — H. Dj. Siruni. Bucuresti, 1941, pp. 16. [pp. 20.

գ) CRONICA CULTURII ARMENE — H. Dj. Siruni. Bucuresti, 1941,

դ) ERZANGA - ORASUL ZEILOR — H. Dj. Siruni. Bucuresti, 1941, pp. 20. [pp. 25,

ե) TARA VOEVODULUI STEFAN — H. Dj. Siruni. Bucuresti, 1941.

զ) NOTE DESPRE ARTA ARMEANA — ALBUM. H. Dj. Siruni. Bucuresti, 1930, pp. 95.

է) ANI — Revista De Cultura Armeana. 1935-1938.

ը) ANI — » » » » . 1941.

թ) ANI — » » » » . 1942-43.

THE LIFE AND WORK OF ABBE PAUL COUTURIER — Apostle of Unity. Maurice Villain, S. M. Presented by Frank Harris. Sussex, printed by Charles Clarke Ltd. 1959, pp. 19.

Փրօֆ. Ս. Ազատեան կը նուիրէ իր հեղինակութիւնները. —

ա) «LES EAUX IRANIENNE». Bourg - La - Reine, France, Armen et Artin - Toross, Editeurs, pp. 222.

բ) REPORT ON THE GREAT BUYIN-ZAHRA EARTHQUAKE OF Sept. 1st, 1962. Pub. No. 15. The Institute of Geophysics, Tehran University, pp. 78.

գ) LA TECTONIQUE DE L'IRAN — Publication No. 8. Présenté par L'Institut Géophysique de l'Université de Tehran. Tehran, Imprimerie de l'Université de Tehran, 1962, pp. 76.

դ) SEISMO-TECTONIQUE DE L'IRAN — Présenté par l'Institut Géophysique de l'Université de Tehran. Tehran, Imprimerie de l'Université de Tehran, pp. 105 + 3.

ե) LE ZANGUEZOUR SISMIQUE — Extrait du Bulletin du Laboratoire de Géographie Physique de la Faculté des Sciences de l'Université de Paris. Paris, Société de Géographie Physique, pp. 103.

ANTHOLOGY OF QUOTATIONS ON ARMENIANS — Presented by St. Nerses School. Evanston, Illinois, Ouzoonian House, 1967, pp. 131.

THE UNREMEMBERED GENOCIDE (A Commentary Report) — Marjorie Housepian (presented by the author). New York.

WESTMINSTER ABBEY — 900 YEARS — The Commemorative Book. THE ADVENTURES OF HAJJI BABA OF ISPAHAN. By James Morier. London, Oxford University Press, 1963, pp. 450.

Երեանի Մաշտոցի Մատենադարանէն ստացանք. —

ANNALES — Economics, Sociétés, Civilisations. — Levon Khachikian — «LE REGISTRE D'UN MARCHAND ARMENIEN EN PERSE, EN INDE ET AU TIBET» (1682-1693). Extraits du No. 2, mars-avril 1967. Paris, Librairie Armand Colin, 1967, pp. 231-278.

HISTORY AND TRIBES OF JORDAN — Frederick G. Peake. Presented and published by the University of Miami Press, 1958, pp. 253.

Պր. Սահակ Մաքրատեանէ նուէր ստացանք հետեւեալ գրքերը. —

- ա) A CURIOUS EXPERIENCE AND OTHER AMUSING PIECES — Mark Twain. Little Book No. 932. Edited by E. Haldeman-Julius. Girard, Kansas, Haldeman-Julius Company, pp. 64.
- բ) HINTS ON OXY-ACETYLENE WELDING AND HAND CUTTING And Directions For Assembling and Operating Equipment. March, 1950. The British Oxygen Co. Ltd. London, pp. 52.
- գ) DER KLEINE KATECHISMUS — D. Martin Luther. Stiftungsverlag Potsdam, 1929, pp. 79.
- դ) DIE BIBEL ODER DIE GANZE HEILIGE SCHRIFT DES ULTEN UND NEUEN TESTAMENTS — D. Martin Luther. Berlin, Britische und Ausländische Bibelgesellschaft, 1902, pp. 796 & 267.
- ե) THE SCIENCE AND PRACTICE OF WELDING — A. C. Davies. 3rd Edition (Revised). Cambridge, The University Press, 1947, pp. 446.
- զ) MANUEL DE SOLDA ELECTRICA — H. A. Buzzoni. 4 Edição. S. Paulo, Editora LEP S. A. 1959, pp. 279.
- է) DIATOL — Notes on its Properties and Applications. Geneva, Switzerland, Tecton Corporation, S. A. & Beirut, Lebanon, Tecton Construction. 1954, pp. 11.
- ը) THE GREAT WAR 1914-1918, BANK OF IRELAND STAFF — Service Record compiled by Thomas F. Hennessy. Dublin, Alex. Thom & Co. Ltd. 1920, pp. 90.
- թ) DEUTSCHES HAUSBUCH — Dr. Karl Beuck. Nurnberg, Theo. Stroefers Bunftverlag, Vol. I and Vol. II. pp. 184 plus VII and 183 plus IX.

Պր. Գրիգոր Մելիքեան կը նուիրէ հետեւեալ գիրքերը. — [pp. 373.

- ա) L'ODYSEE — Homère. Paris, Ernest Flammarion, Editeur, 1946,
- բ) HERBERT SPENCER — Edmond Parisot. 10 Portraits et Gravures. (Les Grands Philosophes, français et étrangers.) Paris, Société Des Editions Louis-Michaud, Impr. Landais, pp. 215.
- գ) L'ARMENIE — Jean-Pierre Alem. Paris, Presses Univ. de France, 1959, pp. 126. [pp. 120.
- դ) CONTES — Andersen. Paris, Edition et Librairie Henri Béziat,
- ե) MAETERLINCK — Auguste Bailly. (Visages Contemporains.) Paris, Librairie Firmin-Didot, 1931, pp. 212.
- զ) EN AVION VERS LE POLE NORD — Roald Amundsen. Traduit du Norvégien et adapté par Charles Rabot. Paris, Albin Michel, Editeur, 1926, pp. 252.
- է) POUR SUPPRIMER CE CRIME: LA GUERRE. Plan Henri-Demont de 1908. Paris, Union Universelle, 1934, pp. 278.
- ը) FREUD — L'Homme, La Doctrine, L'Ecole. Par Fr. Wittels. Traduit l'Allemand par Mlle. L. C. Herbert. Paris, Librairie Félix Alcan, 1925, pp. 239.
- թ) VOYAGE AU PAYS DE FJORDS — Antoine Sallès. Paris, Librairie Plon, 1898, pp. 304.
- ժ) GEOGRAPHIE GENERALE AMERIQUE, AUSTRALASIE. Classe de 6ème. Sixième Edition, Revue. Paris, Librairie Hachette et Cie. 1907, pp. 334.

